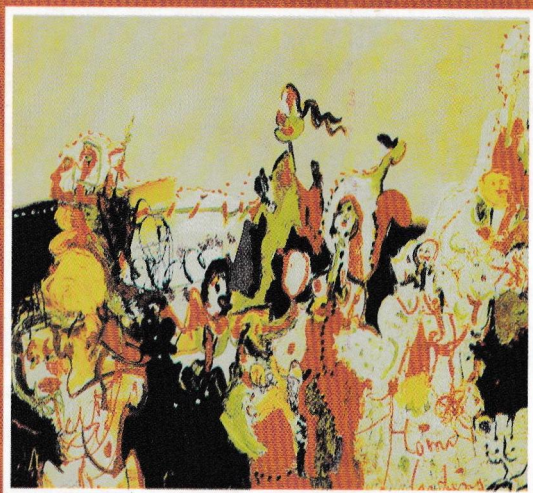

STEFAN ZWEIG

CALVIN'E KARŞI CASTELLIO YA DA

köleliğe karşı özgür düşünce

STEFAN ZWEIG
CALVIN'E KARŞI
CASTELLIO YA DA
köleliğe karşı
özgür düşünce
Tahiti
Gauguin

Calvin'e Karşı Castellio ya da
**Köleliğe Karşı
Özgür Düşünce**

Çeviri:
Seyla Kaya

Çiviyazıları

Kitabın Özgün Adı:

Castellio gegen Calvin oder
Ein Gewissen gegen die Gewalt

Yazar:

Stefan Zweig

Almancadan Çeviri:

Seyla Kaya

Teknik Düzenleme:

Handan Atacık

Seri/Sıra No:

Çiviyazıları: 39 / Kamera: 12

ISBN:

975-8086-26-X

Adres:

Sakız Sk. No: 6/9
Bahariye / Kadıköy - İstanbul
Tel & Fax: (0216) 349 98 41
347 05 62 - 330 81 85

Copyright:

Çiviyazıları 1998

Kapak:

Özcan Sapan

Baskı:

Sezai Ekinci Mat.

Baskı/Tarih:

Birinci Basım Kasım 1998

İçindekiler

Editörden	9
Giriş	17
Calvin'in İktidarı Ele Geçirilişi	31
“Disiplin”	53
Castellio Sahneye Çıkıyor	79
Servet Davası	101
Servet Cinayeti	121
Hoşgörü Manifestosu	143
Şiddete Karşı Vicdanın Sesi	169
Şiddet Vicdanı Yeniyor	189
Kutuplar Birbirine Değişiyor	227

Çiviyazıları yaşadığımız dünyada tüm toplumsal süreçleri belirleyen eşitsizlikçi-egemenlikçi sistemlerle arasına eleştirel bir uzaklık koymayı niyet edinmiş metinleri yayınlıyor.

Kamera dizisi, sistemin günlük yaşamda ürettiği değişik toplumsal, siyasal, kültürel, ideolojik pratikleri takibe alıyor. Bu pratikleri daha iyi anlamayı, eleştirel bir irdelemeden geçirmeyi ve egemenlik karşıtı/eşitlikçi ütopyalar içinden alternatifler önermeyi tasarlayan belge, anlatı, günce, tanıklık vb. metinler Kamera'nın kaydedeceği yazılar arasında.

Yüzyılımızın en önemli yazarlarından, biyografi ustası Stefan Zweig, bizi 16. yüzyıla götürüyor. Avrupa, reform sürecinin çalkantılarını yaşamaktadır. Yüzlerce

yıl Avrupa halklarının üzerine bir karabasan gibi çöken Katolik Kilisesi'ne karşı Luther'in öncülüğünde başlayan isyan dalga dalga yayılmış, bütün Kuzey Avrupa'yı sarsmıştır. İnsanlar birbirlerini kırmakta, boğazlamaktadır. Yükselen halk hareketi, Protestanlığa ilerci bir rol yüklemiş, özgürlük talebinin simgesi haline getirmiştir. Ama bu yeni mezhebin kurumlaşmasıyla birlikte, durumun öyle olmadığı yavaş yavaş açığa çıkar. Protestanlık, doğal ekonomik süreçleri parçalayarak yükselen kapitalist ilişkilerin bir yansıması, bu sistemin ihtiyaçlarına göre Katolikliğin biçimlenmesidir. Nitekim kurumlaşmaya başladığı andan başlayarak, onun da gerici yüzü açığa çıkar, sistemin yerleşmesine ve gelişmesine muhalif girişimlere ve her şeyden önce de özgürlüğe o da karşıdır.

Calvin, reformizmin en önemli adlarından biri ve hatta kurumlaşma süreci bağlamında en önemli adıydı. Kurguladığı teokratik devleti uygulama alanı olarak Fransız olmasına rağmen, Cenevre kentini seçmiş, kentte oluşan iktidar boşluğunu kendi lehine değerlendirmişti. Amacı, Roma Kilisesi nasıl Katolikliğin kalbiyse, Cenevre Kilisesi'ni de Protestanlığın merkezi yapmak, yeni mezhebi bu çerçevede yeniden örgütlemek, bütün Avrupa'ya hükmetmekti.

Siyasal erkle tanıştığı andan başlayarak, gerici, bağnaz yüzü açığa çıktı. Her türlü karşı sesi bastıran, değil karşı hareketi, ters bir kımıltıyı, bir gölgeyi bile acımasızca ezen bir diktatördü o ve işi salt kendi yorumlarına ters şeyler söyledi diye, Servet adlı bir teologu yaktırmaya kadar götürdü. Bir zamanlar teşhir ettiği "suç"ları şimdi kendisi işliyordu.

Potansiyel bir tehlike olarak gördüğü ve Cenevre'den sürdürdüğü Castellio, bu gidişe karşı çıktı. Onları diktatörlükle, ikiyüzlülükle ve giderek katillikle suçladı. Ama o noktada da kalmadı, suçlamalarını genel bir insanlık savunmasına dönüştürdü; özgür düşünceden, erdemden ve ilerlemeden yana durdu. Calvinci büyük karanlığın karşısında bir meşaleydi, aydınlığın simgesi haline geldi.

Castellio insanları uyarıyor, yaklaşan tehlikelerden söz ediyordu. Kurumlaşmış ve iktidarla bütünleşmiş bir Protestanlık, yani Calvin'in getirdiği yorum, Katoliklik kadar zararlıydı, insanları Katoliklikten uzaklaştıran nedenler sürüyor, üstelik nefret tohumları ekiyordu, inanç özgürlüğünün karşısına, despotizmi çıkarıyordu. Nitekim uyarıları doğru çıktı. Avrupa büyük savaşlara sahne oldu. Binlerce insanın katledildiği "Saint Barthelemy Katliamı", bu bitmeyen kavgalardan yalnızca biridir.

Zweig, büyütecini o sürece tutuyor ve adı azize çıkmış bir diktatörle, tarihi yapan o gerçek kahramanlardan birini tanıtıyor. İnsan yeri geldiğinde tek başına da olsa teslim olmamayı, evrensel değerleri savunmayı bedeli ne olursa olsun göze alabilmeliydi. Zweig'in Calvin-Castellio çatışmasını anlatırken, Avrupa'yı faşizme karşı uyarmak istediğini söyleyebiliriz.

Faşizmin iktidarıyla birlikte Almanya ve Avusturya'da sanatçılar arasında iki eğilim açığa çıkmıştı. Bir kısmı sürgünü seçmiş ve dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmışlardı. Bir kısmı ise ülke içinde kalmış-

lardı, ama faşizmle de uzlaşmamışlardı, muhalefetlerini orada sürdürmeye çalışıyorlardı. Çoğunun sonu trajik oldu.

Zweig, ilk grupta yer alıyordu. Daha 1933 yılında, Avusturya henüz Almanya'ya ilhak etmeden önce Naziler Almanya'da iktidarı ele geçirdikten bir süre sonra, ülkesini terketmişti. Karısı Friederike onunla birlikte değildi. Zweig, sürgüne gittikten bir süre sonra, Nazilerin bu kez Avusturya'da iktidara gelmeleri ve Almanya'ya katılmaları uzun sürmedi. Sürgündeki sanatçılar, aralarında çeşitli örgütler kuruyor, faşizmi teşhir etmeye, Avrupa'yı yükselen tehlikeye karşı uyarmaya çalışıyorlardı. Ne yazık ki bu çabaları fazla etkili olmadı. Avrupa, ancak ateşe boğulunca faşizmin ne olduğunu anlayabildi.

Zweig'ın bu dönemde yazdıkları, bu çerçevede, yani faşizmi teşhir etme çabasıyla birlikte değerlendirilirse anlam kazanır. Çeşitli tarihsel dönemlere eğilmiş, olayları bu yönde değerlendirmiş, karanlığa karşı aydınlığın, gericiliğe karşı ilericiiliğin savunmasını bıkmadan yansıtmaya çalışmış, eserlerine genel bir şiddet karşıtlığını, insanlık savunmasını hakim kılmış, evrensel bir özgürlük tutkusunu temel izleği haline getirmişti. Bunu, faşizme karşı Avrupa kültürünü savunma, onun hümanist yanlarını öne çıkarma biçiminde yürütüyordu.

Nitekim, bu kitabın sonuç bölümünde de diğer eserlerinde de bu durum görülür. Avrupa kültürü, bugün için abartılı bulunabilecek biçimde savunulmakta, gericiliğe karşı başlıca seçenek, insanlık

gelişiminin ulaştığı en yüksek düzey biçiminde ifade edilmektedir.

Gerçekte, birleşmiş ve hümanist değerlerin hakim olduğu bir Avrupa, Zweig'in büyük tutkusuydu. Yeri geldiğinde bir politikacı gibi Avrupa ülkelerini dolaşır, sınırların kalktığı bir Avrupa yolunda, öncelikle sanatçıları ve bilim insanlarını yan yana getirmeye çalışırdı. Birleşmenin, kültürel birleşmeden geçeceğine inanıyordu.

Tarihsel olayları bir roman akıcılığında anlatması, olayların akışına sık sık çarpıcı göndermelerle, hümanist yorumlarla, aforizmalarla girmesi, ona benzersiz bir üslup ve büyük şöhret kazandırmış, Avusturya Edebiyatı'nın yaşayan en önemli adı yapmıştı. Kişiliği gereği, ilk bakışta farkedilmeyeni açığa çıkarıyor, yerine oturtuyor ve o noktada da kalmayarak, yaşanan süreci aydınlatıcı sonuçları bilinç düzeyine çıkarıyordu. Olayların kahramanlarını psikolojik durumlarıyla, bu psikolojiyi doğuran koşullarla birlikte ifade etme yeteneğine sahipti.

Zweig'in aşırı derecede içe dönük yapısı, genellikle başlıca kişisel özelliklerinden biri olarak kabul edilir. Sık sık hastalıklı bir duyarlılığa dönüşen bu yanı, intihar etmesinin de başlıca nedeni biçiminde görülebilir. Pek çok Alman sanatçı gibi o da, faşizmin askeri başarıları karşısında aşırı bir umutsuzluğa düşmüştü.

Faşizm, bir anlamda onların hayatlarını çalmıştı. Vatan haini ilan edilmiş, eserleri yakılmış, yıkılmıştı. Sürgünde de sorunlar, sıkıntılar bitmiyordu. Fa-

şist yükseliş diğer ülkeleri de etkilemiş, o ülkelerde yandaşlar bulmuştu. Bu yandaşlar ve Gestapo, sürekli biçimde sürgünleri taciz ediyordu. Çoğu kez de Almanya diplomatik baskılarla sanatçıları engellemekteydi. Faşist işgal yaygınlaştıkça yeni ülkelere geçmek zorunda kalıyorlardı. Daha önceden sığındıkları ülkeler işgal edildiğinde kaçmayı başaramayanlar, toplama kamplarına gönderiliyor, öldürülüyordu. Sonuçta, aşama aşama, sürüle sürüle deniz aşırı ülkelere kadar gitmek zorunda kalmışlardı. Örneğin sürgün rüzgarları, Zweig'i Brezilya'ya kadar savurmuştu.

Bu dönem intihar eden tek Alman ya da Avusturyalı sanatçı Zweig değildir. Tucholsky, Nekolaus gibi önemli sanatçıların da aralarında bulunduğu pek çok insan aynı yolu seçti. Japonların Almanya yanında savaşa girerek Pearl Haurbor'a saldırımları ve onların da Almanya'ya benzer biçimde askeri başarılar elde etmeleri, umutsuzluğu iyice arttırmıştı. Faşizmin dünyaya hakim olması olasılığını düşünmek bile bir kabustu. Zweig'ın, sevgilisi Lott Altman'la birlikte intihar etmesi, gerçekte faşizmin ve aynı zamanda bu insanlık düşmanı sistemi algılamakta inat edenlerin, politikacılığın, oportünizmin bir protestosuydu. Ölüm, faşistlerin yönlendirdiği bir dünyadan daha sıcak görünüyordu.

Calvin'e karşı Castellio, yeldeğirmenine karşı Don Kişot, Alman faşizmine karşı sanatçılar, zulme karşı insanlık, şiddete karşı sevgi, savaşa karşı barış.... yüzyıllardır süren kargaşadır, insanlık tarihi...

Bu kitabı, düşüncelerinden dolayı cezaevlerinde veya mahkeme kapılarında bekleyen insanlarımıza armağan ediyoruz.

Çiviyazıları

“Bizden sonraki nesiller, bir kez ortalık aydınlandıktan sonra, nasıl tekrar böylesine göz gözü görmez bir karanlıkta yaşamak zorunda kaldığımızı anlayacaklardır.”

Castellio, “De arte dubitandi” 1562

Giriş

“Celui qui tombe obstiné en son courage, qui, pour quelque danger de la mort voisine, ne relâche aucun point de son assurance, qui regarde encore, en rendant l'âme, son ennemi d'une vue ferme et dédaigneuse, il est battu, non pas de nous, mais de la fortune; il est tué, non pas vaincu: les plus vaillants sont parfois les plus infortunés. Aussi y a-t-il des pertes triomphantes à l'envi des victoires...”*

Montaigne

“File karşı sivrisinek”; ilk bakışta Calvin’e karşı polemiğinin Basel baskısında kendi el yazısıyla yer alan bu yazı biraz tuhaf bir etki bırakır; insan bunun da bilinen hümanist abartılardan biri olduğunu sanabilir. Ne var ki Castellio’nun bu sözleri ne abartma, ne de ironiydi. Bu yürekli adam böylesine çarpıcı sözlerle, arkadaşı Amerbach’a, Calvin’i resmen, fanatik haklı çıkma arzusuyla bir insanı, dolayısıyla da reformasyonun vicdan özgürlüğünü öldürmekle suçlarken kime meydan okuduğunun son derece trajik biçimde farkında olduğunu anlatmak istiyordu. Castellio, bu tehlikeli döğüş için

(*) “Cesaretinde ayak direyen, ölüm kapıya dayanmışken dahi güvenliği hiçbir biçimde elden bırakmayan, ruhunu teslim ederken bile düşmanına kararlı ve küçümseyici gözlerle bakan kişi bize değil yazgısına mağlup olmuştur; öldürülmüştür, ama yenilmemiştir: En kahramanlar bazen en talihsiz olanlardır. Değerli zaferlerinkiyle yarışan muzaffer yenilgiler vardır.”

kalemini mızrak gibi kaldırdığı ilk andan itibaren, zırhlara bürünmüş bir diktatörün egemenliğine karşı her türlü düşünsel mücadelenin ne kadar umutsuz olduğunu, dolayısıyla da kalkıştığı işin çaresizliğini çok iyi bilmekteydi. Çünkü, arkasına binlerce, onbinlerce kişiyi almış, üstelik devlet erkinin askeri aygıtını da elinde bulunduran, ayrıca henüz denenmemiş olan Calvin'e karşı tek başına nasıl savaşılabılır, onu nasıl yenilgiye uğratabilirdi! Mükemmel örgütlenme tekniği sayesinde Calvin, o zamana kadar binlerce özgür yurttaşın yaşadığı bu kenti cansız bir itaat makinesine dönüştürmeyi, her türlü bağımsız iradeyi yok etmeyi, düşünce özgürlüğünü, kendi öğretisini dayatma uğruna gaspetmeyi başarmıştı. Artık kent ve devlet içinde erk sahibi her şey, bütün kurumlar ve yetkiler, Belediye Meclisi, Kardinaller Meclisi, Üniversite ve mahkeme, maliye ve ahlak, rahipler, okullar, polis, hapishaneler, yazılan, söylenen, hatta gizlice fısıldanan sözcükler bile onun egemenliği altındadır. Öğretisi yasa olmuştur, bu öğretiye karşı en yumuşak itirazı göze alanları bile zindan, sürgün ya da odun yığını bekler; bunlar, her türlü tartışmanın işini bitiren, bütün düşünsel zorbalıkların en iyi argümanlarıdır. Aynı durum Cenevre'de de gerçekleşmiş, peygamberi de Calvin olmuştur. Ne var ki bu korkunç adamın korkunç iktidarı kent sınırlarının epeyce ötesine taşar; feodal İsviçre kentleri, Calvin'i, en önemli siyasal müttefik olarak görürler; dünya Protestanlığı Hristiyanlığın bu virtüozunu düşünsel komutan seçmiştir kendisine; prensler ve krallar, Romalıların yanında, Avrupa'da Hristiyanlığın en güçlü örgütünü kurmuş olan bu kilise liderinin teveccühünü kazanmak için uğraşırlar. Yaşadığı çağda meydana gelen neredeyse hiçbir siyasal olay onun bilgisi dışında ve isteğine karşı gerçekleşmemiştir: St. Pierre

Vaizinin düşmanlığını kazanmak, artık kral ve papanın düşmanlığını kazanmak kadar tehlikelidir.

Peki, Calvin'in karşısına dikilen, yalnız bir idealist olarak, düşünce özgürlüğü uğruna, her türlü düşünsel zorbalığa karşı savaş açan Sebastian Castellio kimdir? Gerçekten de, Calvin'in inanılmaz gücüyle karşılaştırıldığında, file karşı sivrisinek! Bir hiç, kamusal nüfuz anlamında bir sıfır, üstelik malı mülkü de yok; karısı ve çocuklarını çeviri yaparak ve özel ders vererek geçindiren son derece yoksul bir bilge; oturma izni ve yurttaşlık haklarından yoksun, yabancı bir ülkede çifte sürgün yaşayan biri. Fanatizmin dünya çapında egemenlik kazandığı dönemlerde olduğu gibi, savaşan din fanatikleri arasında, bütün insani özelliklerini yitirmeyenler güçsüz ve tamamen bir başına kalmıştır. Yıllarca kovuşturmaların, yoksulluğun gölgesinde zor bir hayat sürmüş, büyük sıkıntılar içinde yaşamış bu büyük ve alçakgönüllü hümanist tamamen özgürdür; çünkü hiçbir partiye bağlı değildir, hiçbir fanatizmin safında yer almaz. Ancak Servet'in katlinin ardından, vicdanının sesini dinleyerek barışçıl yapıtlarının başından kalkıp, saldırıya uğrayan insan hakları adına Calvin'i suçlayınca yalnızlığı kahramanlık düzeyine ulaşır. Zira Castellio'nun etrafında, onu koruyan, vahşi bir bütünlük içinde ve planlı örgütlenmiş maiyeti yoktur; ne Katoliklerden, ne de Protestanlardan destek alır; ayrıca yüksek mevkilerde bulunan hiç kimseden, hiçbir kraldan, hiçbir imparator-dan, bir zamanlar Luther ve Erasmus'un gördükleri yardımı görmez, onun koruyucusu yoktur; kendisine hayranlık duyan bir avuç dostu bile gizlice cesaret vermekle yetinirler. Çünkü bütün ülkelerde, dönemin kör inançları tarafından av hayvanları gibi kovalanan ve işkence edilen dinsizleri, hakların-

dan yoksun bırakılmış ve köleleştirilmiş insanları savunan ve bu tekil durum dışında, dünyanın bütün egemenlerinin dünya görüşü nedeniyle insanlara baskı yapma hakkına itiraz eden bir adamın yanında yer almak çok tehlikelidir; adeta ölümcül bir tehlikedir bu! Zaman zaman halkların üzerine çöken, düşüncenin karartıldığı o korkunç anlarda, aydınlık ve insanca olan düşüncelerini korumayı başaran, Tanrı adına yapıldığı söyleniyor olsa da bütün bu katliamların gerçek adını koyarak cinayet, cinayet, bir kez daha cinayet diyebilen bir adamdır söz konusu olan! En derin insanca duygularının çağrısına uyan, suskun kalmaya dayanamayan ve bu insanlık dışı durum üzerine umutsuzluğunu bütün gücüyle bağırarak, herkes için ve herkese karşı tek başına savaşan biridir o. Çünkü egemenlere ve erk dağıtıcılarına gerektiği anda karşı çıkan birinin arkasına baktığında gördüğü şey, insan türünün sonsuz korkaklığıdır. Aynı şekilde, Sebastian Castellio da belirleyici anda, arkasında kendi gölgesinin dışında kimseyi bulamamıştır. Bu mücadeleci sanat adamının elinde, kendisinin devredilemez malı olan korkusuz bir ruh içinde eğilmez bir vicdandan başka bir şey de yoktur.

Ne var ki Sebastian Castellio'nun baştan itibaren yürüttüğü mücadelenin umutsuzluğunun bilincinde olması, fakat buna rağmen vicdanının sesini dinleyerek her şeye rağmen yine de kutsal mücadeleyi sürdürmesi, insanlığın büyük kurtuluş savaşlarının bu "meçhul askerlerini" kahramanlar olarak şanlandırmaktadır; sadece dünya çapında teröre karşı tek başına ve tek ateşli karşı çıkışta bulunmuş olması bile Castellio'nun Calvin'e karşı mücadelesini, her düşünen insan için dikkate değer kılacaktır. Ne var ki özünde sorunu ortaya koyuşuyla da, bu tarihsel tartışma, gerekçesini çoktan aşmış-

tır. Zira burada sözkonusu olan dar bir teolojik tartışma, sadece bir insan, yani Servet, hatta liberal Protestanlarla ortodoks Protestanlar arasındaki belirleyici kriz değildir. Bu kararlı çatışmayla çok daha ötede, zamanını aşan bir sorun ortaya atılmış, *nostra res agitur*, başka adlar ve biçimler altında yeniden yeniden verilmesi gereken bir savaş açılmıştır. Teolojinin burada rastlantı sonucu döneme uygun düşen bir maske olmaktan başka önemi yoktur; hatta Castellio ve Calvin de, görünmez olmasına rağmen aşılması olanaksız bir karşıtlığın düşünsel temsilcileri olarak görülürler. Bu sürekli gerilimin kutupları nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, hoşgörüsüzlüğe karşı hoşgörü, bağımlılığa karşı özgürlük, fanatizme karşı hümanizm, mekanikleştirmeye karşı bireysellik, ya da şiddete karşı vicdan; bütün bu adlar esas olarak, herkes için neyin daha önemli olduğu -insanca olanın mı yoksa siyasal olanın mı, ahlakın mı yoksa mantığın mı, bireyin mi yoksa topluluğun mu- yönünde en son derinlikli ve kişisel kararı ifade ederler.

Özgürlükle otorite arasında sürekli gündemde olan bu zorunlu sınırlamadan hiçbir halk, hiçbir çağ ve hiçbir düşünen insan kurtulamaz; çünkü özgürlük, otorite olmaksızın (aksi halde kaosa dönüşür) olanaksızdır. İnsan doğasında topluluk içinde erime isteği gizli bir istek olarak vardır kuşkusuz. Bütün insanlar için adil olacak, belirli bir dinsel, ulusal ya da sosyal sistemin insanlığa nihayet barış ve düzen getirebileceği yönündeki o en eski tutkumuz bir türlü son bulmaz. Dostoyevski büyük bir sorguculukla, acımasız bir diyalektikle, birçok insanın aslında kendi özgürlüğünden korktuğunu kanıtlamıştır; gerçekten de geniş kitle, bunca yorucu sorun, yaşamın karmaşıklığı ve sorumlulukları karşısında bitkin düş-

tüğünden, dünyanın, kendilerini düşünmekten kurtaracak kesin, genel geçerli ve nihai bir düzen sayesinde mekanikleşmesini arzular. Yaşamın sorunlardan arındırılmasını hedefleyen bu mesih özlemi, bütün sosyal ve dinsel peygamberlerin yolunu açan asıl mayayı oluşturur: Bir kuşağın idealleri ateşini ve rengini yitirdiğinde, ikna yeteneği güçlü bir adamın ayağa kalkıp kendinden emin bir dille, insanlığı kurtaracak yeni formülü sadece kendisinin bildiğini ya da bulduğunu açıklaması yeter; hemen birlerce insanın güveni bu sözde halk ya da dünya kurtarıcısına akmaya başlar; yeni bir ideoloji (ve herhalde metafizik anlamı da budur) ilk başlarda dünyada her zaman yeni bir idealizm yaratır. Zira insanlara yeni bir birlik ve arılık tutkusu armağan eden herkes, önce insanın içindeki en kutsal güçleri, yani özveri ve coşkuyu açığa çıkarır. Milyonlar büyülenmişcesine birinin kendilerini fethetmesine, ateşlemesine, hatta ırzlarına geçmesine izin verirler ve o peygamber, o vaadedici, kendilerinden ne kadar çok şey isterse o kadar onun tutsağı olurlar. Daha düne kadar olağanüstü tat aldıkları özgürlüklerini, kendilerini hiçbir direnişle karşılaşmaksızın yönetebilsin diye, bu peygamber uğruna bir kenara atıverirler ve eski Tasitusla ilgili “ruere in servitium”, halklar dayanışmanın ateşli sarhoşluğu içinde gönüllü olarak köleliğe koşar ve bu arada sırtlarına inen kır-baca övgüler düzerken, bir kez daha yerine gelir.

Ve aslında bütün düşünen insanların aklında şu yüce düşünce vardır: bu yaşlı, akılcı ve teknikleşmiş dünyamızda böylesine olağanüstü bir telkin mucizesi gerçekleştiren, yine manevi bir güç olan düşüncedir. İşte bu insanlar kolayca sadece düşünceden hareketle cansız maddeyi değiştirmeyi başarabildiği için dünyayı aldatan bu adama hayranlık duyma,

övgüler yağdırma yanlısına düşebilirler. Fakat bu idealistlerle ütöplastlerin zafere ulaşmalarından hemen sonra, neredeyse her zaman düşünceye en kötü biçimde ihanet ettikleri görölmüştür; çünkü güç, mutlak iktidara, zafer, zaferin suistimaline sürükler. Bu fetihçiler, birçok insanı kendi kişisel hayalleriyle coşturmuş olmakla, bütün bu insanların kendileri için yaşamaya hatta ölmeye hazır bulunmalarıyla yetinecekleri yerde, çoğunluğu totaliterliğe dönüştürme ve tarafsızlara da kendi dogmalarını kabul ettirme yönündeki bütün girişimlere kapılırlar; onlara tebaları, uyduları, düşünsel köleleri, bütün hareketlerine katılan taraftarları yetmez -hayır, onlar özgür olanları, bağımsız kalmayı başarabilmiş bir avuç insanı övgücü ve köle haline getirmek için, kendi dogmalarını dayatmak uğruna, devletin düşüncesinden farklı her düşünceyi suç olarak damgalarlar. Bütün dinsel ve siyasal ideojilerin bu laneti, yani ideojilerin diktatörlöklere dönüşür dönüşmez zorbalık, biçimde soysuzlaşmaları sürekli olarak tekrarlanır. Ne var ki düşünen biri, kendi gerçeğinin içkin gücüne değil de, kaba kuvvete başvurduğu anda, insan özgürlüğüne savaş ilan etmiş olur. Hangi düşünce olursa olsun hiç farketmez-herhangi bir düşünce farklı düşünceleri aynılaştırmak için teröre başvurduğu, düşünceleri yönlendirdiği ve sınırladığı andan itibaren artık ideoloji değil, zorbalıktır. En saf gerçek bile başkalarına zorla kabul ettirilmeye çalışıldığında, düşünceye karşı işlenmiş suça dönüşür.

Ne var ki düşünce gizemli bir unsurdur. Hava gibi ne elle tutulabilir ne de görülebilir olan düşünce, bütün biçim ve formüllere uyan bir esneklikteymiş izlenimi yaratır. Despot kişiliklerin, düşüncenin tamamen ezilebileceği, engellenebileceği, fanus içine alınabileceği, yok edilebileceği kuruntu-

suna kapılmalarına yol açan budur. Oysa yapılan her baskıyla birlikte düşüncenin dinamik direnişi artmakta, baskılanıp sıkıştırıldığında patlayıcı maddeye, patlayıcıya dönüşmektedir; her baskı, er ya da geç isyana yol açar, çünkü insanlığın ahlaki bağımsızlığı son tahlilde -bu edebi tesellisidir insanın- yıkılmaz. Şimdiye kadar bütün dünyaya tek bir dini, tek bir felsefeyi, tek bir dünya görüşünü diktatörce dayatmayı kimse başaramamıştır, bundan sonra da başaramayacaktır; çünkü düşünce her zaman her türlü köleliğe karşı kendisini savunmayı bilecek, her zaman dayatılmış kalıplarla düşünmeyi, yüzeyselleşmeyi, yavanlaşmayı, küçülmeyi ve aynılaşmayı reddedecektir. Varoluşun Tanrısal çeşitliliğini, kaba kuvvetle kabul ettirilmiş bir ilkeye dayanarak tek bir paydada toplama, insanlığı ak ve kara, iyi ve kötü, iman sahipleri ve kafirler, devlet yanlıları ve devlete karşı olanlar olarak ayırma çabası, ne boşuna bir çaba, ne bayağı bir çabadır! Özgürlüğün saldırıya uğramasına karşı direnecek bağımsız beyinler, “conscientious objector”^{*}lar, zorla dayatılan her türlü düşünceye hizmet etmeyi reddedenler bulunacaktır her zaman. Hiçbir dönem, hiçbir despotluk, bazı kişilerin kitlenin ırzına geçilmesinden kurtulmasını, kendi yegane gerçeğinin ırzına geçen zorba monomanlara^{**} karşı kişisel inanca sahip olma hakkını savunmasını engelleyebilecek kadar barbar ve sistemli olamamıştır.

Aynı bizim çağımız gibi, zorba ideolojilerle aşırı derecede tahrik edilmiş olmasına rağmen 16. yüzyıl da böyle özgür ve satın alınamaz beyinler tanımıştır. O günlerin hümanistle-

(*) Savaş karşıtlığı

(**) Bir düşünceyi, konuyu fanatikçe savunanlar.

rinin mektupları okunduğunda, insan, bu hümanistlerin dünyanın şiddet yüzünden bozulduğu için derin ve kardeşçe bir üzüntü duyduklarını hisseder; bunların, “öğrettiklerimiz doğru, öğretilmediklerimiz ise yanlıştır” diyen dogmatiklerin ahmakça nakaratlarına karşı duydukları büyük nefret insanı etkiler. Ah bu onurlu dünya vatandaşları, güzellik inancıyla dolu dünyalarına zorla girip ağızları köpürterek zorba ortodoksluklarını ilan eden, insanlığı insanlık dışı yöntemlerle iyileştirenlerden nasıl da nefret ederler; dünya yüzündeki güzelliği öldürmek ve dünyayı bir ahlak mektebine dönüştürmek isteyen Savonarolar ve Calvinler ve John Knokxlara karşı ne kadar derin bir tiksinti duyarlar! Bütün bilge ve hümanist insanlar, her zaman haklı olduğunu iddia eden bu çılgınların Avrupa’yı sürükleyecekleri felaketi trajik bir öngörüyle kabul ediyorlar; bu gayretli sözcüklerin ardındaki silah seslerini çoktan duymaya başladılar ve bu nefretin içinde yaklaşmakta olan korkunç savaşı seziyorlar. Fakat bu hümanistler gerçeği bilseler bile bu uğurda mücadele etmeyi göze alamamaktadırlar. Bilenlerin eylememesi, eyleyenlerin bilmemesi, her zaman dünyanın yazgısı olmuştur. Bütün bu trajik ve hüznü hımanistler, birbirlerine dokunaklı ve sanat dolu mektuplar yazar, kapalı kapılar ardında, çalışma odalarında sızlanırlar, fakat hiçbirisi ortaya çıkıp Deccale karşı koymaz. Zaman zaman bir Erasmus’un, gölgelik bir yerden birkaç ot attığı görülür; Rabelais hiddetli gülüşüyle kamçısını vurur yere, üzerinde soyтары giysileri vardır; asil ve bilge filozof Montaigne eserlerinde en etkili sözcükleri bulur, fakat hiçbirisi ciddi bir müdahalede bulunma, bu baskıları ve idamları engelleme yönünde çaba sarfetmemektedir. Görmüş geçirmiş, dolayısıyla da temkinli olmayı öğrenmiş bu insanlar,

bir bilgenin ılgınlarla tartışmaması gerektiğini düşünürler; en iyisi böyle zamanlarda, yakalanıp kurban edilmemek için gölgeye çekilmektir.

Ne var ki Castellio -ona ölümsüz ününü kazandıran budur işte- bu hümanistlerin içinden tek başına kararlılıkla ortaya çıkmış ve yazgısına doğru ilerlemiştir. Castellio, tehdit altında bulunanları kahramanca savunarak kendi hayatını da tehlikeye atar. Fanatikler tarafından sürekli tehdit edilmesine rağmen, hiç de fanatik olmayan bir biçimde, kesinlikle tutkusuz, fakat Tolstoycu bir sarsılmazlıkla, bu vahşî çağın üstüne, hiç kimseye bir dünya görüşünün zorla dayatılamayacağı ve insanın vicdanı üzerinde hiçbir dünyevi gücün egemenlik kurmaması gerektiği yönündeki inancını bir bayrak gibi diker; bu inancını bir parti adına değil, insanlığın ölümsüz düşüncesinden hareketle biçimlendirdiği için bazı sözleri bütün zamanlar için geçerli kalmıştır. Bir sanatçı tarafından biçimlendirildiğinde, bütün zamanlar için geçerli olan hümanist düşünceler izlerini muhafaza ederler; her zaman dünyayı birbirine bağlayan inanç, münferit, doktriner ve agresif düşüncelerden daha uzun ömürlüdür. Ne var ki özellikle ahlaki anlamda, bu unutulmuş adamın eşsiz ve örnek alınması gereken cesareti, daha sonraki nesiller için örnek olarak kalacaktır. Eğer Castellio, Calvin'in katlettiği Servet'i dünyanın bütün teologlarına rağmen, suçsuz yere katledilmiş biri olarak adlandırabilmiş, Calvin'in safsatalarına karşı ölümsüz sözler olan "bir insanı yoketmek, bir öğretiyi savunmak değil, bir insanı öldürmek demektir" diyebilmişse; hoşgörü manifesto-sunda (Löke, Hume, Voltaire'den çok önce ve çok daha mükemmel bir biçimde) kesin bir dille özgür düşünme hakkını ilan edebilmişse, düşünceleri uğruna hayatını ortaya koymuş

demektir. Hayır; Castellio'nun, Calvin'in Miguel Servet'e karşı ağır hukuki yanlışına karşı çıkışının, Voltaire'in Calas, Zola'nın ise Dreyfuss davalarında karşı çıkışlarıyla karşılaştırılması olanaksızdır -bu karşılaştırma sonucunda Castellio'nun eyleminin ahlaki yüceliğine yaklaşılamaz bile. Zira Calas için mücadeleye girişen Voltaire'in çağı çok daha insancıl bir çağdır, üstelik dünyaca ünlü şairi, krallar, prensler korumaktadır; aynı şekilde Emile Zola'nın arkasında da görünmez bir ordu gibi bütün Avrupa'nın, bütün dünyanın hayranlığı bulunuyordu. Her ikisi de destekleriyle, başka birinin yazgısı uğruna itibarlarını ve rahatlıklarını yitirmeyi göze aldılar, fakat -bu fark çok belirleyicidir- insanlık uğruna mücadelede, insanlık dışı bir çağın bütün vahşi öfkesine maruz kalan Sebastian Castellio gibi kendi hayatlarını ortaya koymadılar.

Sebastian Castellio, ahlaki kahramanlığının bedelini tam olarak ve sonuna kadar ödedi. Düşüncesinin dışında başka bir silah kullanmak istemeyen bu barışçıl adamın vahşi bir şiddetle nasıl ezildiğini öğrenmek sarsıcı olacaktır; burada tek tek kişilerin, sırtlarını ahlaki hukuk olarak bir başka güce dayamadan, kapalı bir örgütlenmeye karşı direniş mücadelesinin ne kadar umutsuz olduğu tekrar tekrar görülür. Herhangi bir doktrin devlet aygıtını ve baskı araçlarını eline geçirmeyi başardığında hemen teröre başvurur; onun mutlak gücünü tartışmaya açan herkesin sözünü boğar ve çoğu kez söz sahibinin kendisini de. Calvin, Castellio'ya hiçbir zaman ciddi yanıt vermemiş, her zaman onu susturmayı yeğlemiştir: Castellio'nun kitaplarını yırttırır, yasaklatır, yaktırır, toplattırır, siyasal şantaj yaparak komşu kantonun Castellio'ya yazı yazma yasağı koymasını sağlarlar. Bütün bu baskıların sonucunda Castellio yanıt veremez ve tekzip edemez bir du-

rumu gelir gelmez de Calvin'in hık diyicileri iftiralarla çulları üzerine: Artık söz konusu olan mücadele değil, savunmasız birine yapılan acımasız zulümdür. Zira Castellio konuşamaz, yazamaz, yazıları depoda cansız yatmaktadır. Oysa Calvin'in elinde matbaalar, kürsüler, tedris kürsüleri, ruhani meclisler ve devlet aygıtının bütünü vardır ve o tüm bu silahları acımasızca kullanır. Castellio'nun bütün adımları denetlenmekte, bütün sözleri dinlenmekte, bütün mektupları açılmaktadır, böylesine çok başlı bir örgütlenmenin tek bir kişiye karşı üstünlük sağlamasında şaşılacak birşey yoktur; ancak Castellio'nun erken ölümü onu sürgünden ya da yakılmaktan kurtarmıştır. Ne var ki muzaffer dogmatiklerin çılgın nefretlerinden Castellio'nun cesedi bile nasibini alır. Mezarına yokedici kireç gibi karalama ve iftiralar atar, adının üzerine kül dökerler. Amaç açıktır: Sadece Calvin'in diktatörlüğüyle değil, genel olarak bütün düşünsel diktatörlüklerle mücadele eden bu adam, sonsuza kadar unutulmalı ve yitip gitmeliydi.

Şiddet karşıtlarına karşı bu en aşırı şiddetin de başarılı olduğu görülür: sistematik baskı, bu büyük hümanistlerin sadece çağdaş etkisini boğmakla kalmamış, uzun yıllar boyunca ününü de yok etmiştir. Bugün bile bir aydının Sebastian Castellio'nun adını duymamış, eserlerini okumamış olmaktan utanç duyması gerekmez. Zira en önemli yapıtları sansür sayesinde yüzlerce yıldır basılmadığından Castellio'yu tanımamak doğaldır. Calvin'e karşı hiçbir basımcı söz konusu yapıtları yayınlamayı göze alamamış, bu yapıtlar Castellio'nun ölümünden uzun yıllar sonra yayınladıklarında ise hakedilmiş ün için artık geç kalınmıştı. Bu arada Castellio'nun düşüncelerini başkaları devralmıştır ve ilk önderi erken ve neredeyse farkedilmeksizin düşen bu mücadele başka

isimler altında sürdürölmektedir. Bazıları için gölgede yaşama ve karanlıkta ölme hükmü verilmiştir. Ondan sonrakiler Sebastian Castellio'nun ektiğini biçtiler; bugün bile bütün okul kitaplarında, Avrupa'da hoşgörü düşüncesini açıklayan ilk kişilerin *Hume ve Locke* olduğu yanlışlığı yer alır; sanki Castellio'nun Tanrıtanıma yazıları hiç yazılmamış ve basılmamış gibi. O ahlaki açıdan yüce eylemi, Calvin'e karşı verdiği mücadele, "file karşı sivrisinek" unutulmuş, yapıtları belleklerden silinmiştir. Hollanda Külliyyatında son derece yetersiz bir portre, İsviçre ve Hollanda kitaplıklarında birkaç el yazması, öğrencilerinin birkaç şükran sözü; çağdaşlarının sadece dönemin en bilge insanlarından biri olarak değil, çağının en soylu adamlarından biri olarak da övdükleri bu adamdan geriye kalan sadece bunlardır işte. Bu unutulmuş adama ödememiz gereken ne büyük şükran borcumuz var! Günahını çekmek zorunda olduğumuz ne büyük bir haksızlık söz konusu!

Zira tarihin adil olmak için zamanı yoktur. Tarih soğuk bir kronikçi olarak sadece başarıları kaydeder, ahlaki kriterleri pek kullanmaz. Gözü sadece muzaffer olanın üzerindedir, yenileni gölgede bırakır; bu "meçhul askerler" unutulmuşluğun o büyük çukuruna düşüncesizce atılırlar, *nulla crux nulla corona*, hiçbir haç hiçbir çelenk yitmişliklerini şanılandırılmaz, çünkü boşuna kurban etmişlerdir kendilerini. Gerçekte ise hiçbir düşünsel çaba boşuna değildir, hiçbir etkili ahlaki girişim tamamen yok olup gitmez. Yenilenler de, zamanından önce gündeme gelmiş bir idealin mağlupları olarak anlamlarını gerçekleştirmişlerdir; çünkü bir düşünce kendisi için yaşayan ve ölen tanıklar ve inanmışlar yaratmışsa hayat bulmuş demektir. Düşüncede "zafer" ve "yenilgi"

farklı anlamlar kazanır, o nedenle sadece muzaffer olanların heykellerine bakan bir dünyayı. insanlığın gerçek kahramanlarının, geçici imparatorluklarını milyonlarca mezar ve yok edilmiş hayatlar üzerine kuranlar değil, düşünce özgürlüğü ve yeryüzünde nihayet insanlığın egemen kılınması uğruna Calvin'e karşı giriştiği mücadelede şiddet kullanmaksızın şiddete yenik düşen Castellio gibilerinin olduğu yönünde uyarmak zorunludur.

Calvin'in İktidarı Ele Geçirışı

21 Mayıs 1536, günlerden Pazar; Fanfarlar tarafından törensellikle çağrılmış olan Cenevreliler meydanda toplanır ve ellerini kaldırmak suretiyle, bundan sonra "*Selon l'evangile et la parole de Dieu*"* yaşamak istediklerini açıklarlar. İsviçre'de günümüzde de geleneksel demokratik bir kurum olan referandum yoluyla, o zamanki piskoposluk merkezinde kent ve devlet dini olarak, yasal ve geçerli tek din olarak reforme edilmiş din kabul edilmiştir. Rhonestadt'a eski Katolik inancı sadece geriletmek değil, tamamen ezmek, ortadan kaldırmak için birkaç yıl yetmişti. Avamın tehdidi altında son papazlar, katedral sakinleri, rahipler ve rahibeler manas-

(*) Tanrının, İncilin buyraklarına uygun biçimde.

tırlardan kaçmışlar, istisnasız bütün kiliseler “batıl inanç” ın bütün resim ve sembollerinden temizlenmişti. Bu debdebeli Mayıs günü artık nihai zaferin yazgısını belirliycıdu: Bu günden sonra Cenevre’de Protestanlık yasal olarak sadece üstün ve üst bir iktidar değil aynı zamanda mutlak iktidarı elde etmişti.

Cenevre’de reforme edilmiş dinin böyle radikal ve eksiksiz biçimde kabul ettirilmesi, esas itibariyle tek bir radikal ve terörist adamın, vaiz Farel’in eseridir. Vaiz Farel fanatik biridir: dar fakat demir gibi bir alma, olağanüstü ama aynı zamanda acımasız bir yaradılışa -“hayatımda böylesine kibirli ve küstah bir insana rastlamadım” demektedir ılımlı Erasmus onun hakkında- sahip olan bu “yabancı Luther” in kitleler üzerinde ikna ve dayatma gücü vardır. Kısa boylu, çirkin, kızıl sakallı ve dik saçlı bu adam, kilise kürsüsünden gökgürültüsüne benzeyen sesiyle ve zorba doğasının ölçsüz becerisiyle halkı ateşli bir duygu seline boğmaktadır; bu dinsel devrimci, tıpkı politikacı Danton gibi, sokağın dağınık ve gizli içgüdülerini bir araya getirmeyi ve belirleyici saldırı için ateşlemeyi biliyor. Farel zaferden önce yüzlerce kez hayatını ortaya koymuş, köylerden taşlanarak kovulmuş, sık sık tutuklanmış ve hakarete uğramıştı; ne var ki o, sadece tek bir düşüncenin yönettiği insanın ilkel çatışma gücü ve uzlaşmazlığıyla her türlü direnişi yerle bir eder. Hücum kıtasıyla birlikte Katolik kiliselerine ayin sırasında dalar ve taraftarlarının tezahüratı eşliğinde Deccal’ın nefretinden sözetmeye başlar. Sokaktaki gençleri örgütler, ibadet sırasında katedralere girmeleri ve bağrıışmalar, kikirdemeler, gülüşmelerle töreni sabote etmeleri için çocuklar tutar; sonunda taraftarlarının çoğalmasının verdiği cesaretle kıtasını son saldırı için

harekete geçirir ve manastırlara zorla girilerek kutsal resimlerin duvarlardan indirilip yakılmalarını sağlar. Çıplak şiddet yönteminin başarılı olduğu görülmüştür: her zamanki gibi, küçük fakat aktif bir azınlık, cesaretli davrandığı ve terörü göze aldığı için büyük fakat kayıtsız çoğunluğu yıldırabilmiştir. Gerçi Katolikler haklarının ihlal edildiğini söyleyerek Belediye Meclisi'nin kapısına dayanırlar, fakat aynı zamanda teslimiyet içinde evlerine kapanmışlardır. Sonunda çareyi kaçmakta bulan piskopos, piskoposluk merkezini, savunmaksızın reformasyona bırakır.

Ne var ki zafer sürecinde, yaratıcı olmayan bir devrimci tipi çizen Farel'in heyecanı ve fanatizmi sayesinde eski düzeni yıkabilecek, fakat yeni bir düzen kuramayacak biri olduğu görülür. Farel durmadan öfkeyle sövüp sayar, ama herhangi bir şeye biçim veremez; tahrik edicidir, inşa edici değil. O, Roma kilisesine karşı hiddetle saldırabilir, kör kitleleri rahip ve rahibelere karşı nefret duymaları için tahrik edebilir, öfkeli yumruğuyla eski yasaların taşlaşmış levhalarını parçalayabilir. Fakat sonunda yıkıntıların önünde çaresiz ve hedefsiz öylece kalacaktır. Geriye püskürtülmüş Katolik dini yerine Cenevre'de yeni bir statünün konmasının gerekli olduğu gün, Farel bütünüyle başarısızdır; salt yıkıcı bir beyin olarak onun yapabildiği sadece yeni olan için boş bir alan yaratmaktır; bir sokak devrimcisi hiçbir zaman düşünce kuramaz. Onun işlevi yıkmakla son bulmuştur, yapmak için yeni biri ortaya çıkacaktır.

O zamanlar son derece hızlı bir zaferin ardından güvensizliğin bu kritik anını sadece Farel yaşamaz; Almanya'da ve İsviçre'nin diğer kısımlarında da reformasyon önderleri, omuzlarına yüklenen tarihsel görevin önünde anlaşmazlık ve kararsızlık içinde kalırlar. Bir zamanlar Luther'in, Zwing-

li'nin yapmak istedikleri şey, mevcut kilisenin arındırılmasından, inancın yeniden papa ve Ruhaniler Meclisi'nin otoritesinden kurtarılıp unutulmuş Protestan öğretilerine döndürülmesinden başka bir şey değildi. Onlar için reformasyon başlangıçta sözcük anlamıyla, gerçekten reforme etmek, yani, iyileştirmek, temizlemek, aslına döndürmektir. Fakat Katolik kilisesi görüşünde inatla ısrar ettiği ve konsey ona hazır olmadığı için, birdenbire istedikleri dini Katolik kilisesi içinde değil, dışında gerçekleştirme göreviyle karşı karşıya kaldılar. Artık yıkmak değil, yapmak söz konusu olduğundan derhal düşünceler farklılaştı. Elbette dinsel devrimcilerin Luther, Zwingli ve diğer reformasyon teologlarının yeni kilisenin ortak inanç biçimi ve pratiği üzerine kardeşçe anlaşmalarından daha mantıklı bir şey olamazdı; ama tarihte ne zaman mantıklı ve doğal olan gerçekleşiyor? Böylece tek bir Protestan dünya kilisesi yerine, münferit kiliseler ortaya çıkmaya başlar; Wittenberg Zürih'in Tanrı öğretisini, Cenevre ise Bern'in geleneklerini devralmak istemez; her kentin istediği kendisinin Zürih-Bern-Cenevre tarzı reformasyonudur. Bu krizde bile kanton ruhunun küçültecinde, Avrupa devletlerinin ulusalcı gururu kâhince bir öngörüyle yansımaktaydı. Luther, Zwingli, Melanchthorn, Bucer ve Karlstadt -hep birlikte *Ecclesia Universalis*'i* sarsmışlardı- küçük çekişmelerle, kılı kırk yaran teolojik tartışmalarla ve bilimsel araştırmalarla en iyi güçlerini harcarlar. Bu arada Farel, Cenevre'de eski düzenin yıkıntıları önünde tamamen çaresiz durmaktadır; kendisine verilen tarihsel görevi yerine getirmiş olan, fakat artık bu görevin sonuç ve gereklerinin üstesinden gele-

(*) Evrensel Hristiyanlık anlamında.

meyeceğini hisseden bir insanın sürekli trajedisidir bu.

O nedenle bu trajik zafer sahibi için Calvin'in, ünlü Jehan Calvin'in, Savoyan'a giderken bir gün Cenevre'de kalacağını öğrenmesi şans olmuştur. Farel öğüt almak ve inşa işinde yardım istemek için derhal onu kaldığı yerde ziyaret eder. Zira Farel'den yirmi yaş küçük olmasına rağmen 26 yaşındaki bu adam şimdiden tartışmasız bir otoritedir. Piskoposlukta hem gümrük tahsildarlığı, hem de noterlik yapan bir babanın oğlu olarak Fransa'da Noyon'da doğan, disiplinli okullar arasında sayılan Montaigu kolejinde (Erasmus ve Loyala da burada okumuşlardır) eğitilen, önceleri din adamı sonraları ise hukukçu olması planlanan Jehan Calvin, 24 yaşında Luther'in öğretisinden yana tavır aldığı için Fransa'dan Basel'e kaçmak zorunda kalmıştı. Ne var ki yurtlarıyla birlikte içsel güçlerini de kaybeden çoğu insanın aksine iltica süreci onun kazancı olacaktı. Tam da Avrupa'nın kavşağı olan, Protestanlığın çeşitli biçimlerinin birbiriyle karşılaştığı ve birbirine düşman olduğu Basel'de Calvin, uzun soluklu düşünen bir mantıkçının dahi bakışıyla o anın neyi gerektirdiğini kavrar. Artık Protestan öğretinin özünden, giderek daha radikal tezler ayrılmış, panteizm ve ateizm, ütopyacılar ve din fanatikleri, Protestanlığı Hristiyanlıktan arındırmaya, Hristiyanlığın ötesine taşımaya başlamışlardı; artık Anabaptistlerin tüyler ürpertici trajik-komedisi Münster'de kan ve dehşetle tamamlanıyordu; artık reformasyon bazı tarikatlarda çözülmeye başlamıştı ve karşıtı Roma kilisesinin aksine evrensel bir güç olarak yükselecek yerde ulusallaşma tehdidiyle karşı karşıyaydı. 24 yaşındaki adam peygamberlerin kendinden emin tavırları içinde parçalanmışlığa karşı, bir birleştiricinin, yani, yeni öğretinin bir kitapta, bir şemada, bir programda düşün-

sel kristalizasyonunun gerçekleşmesi gerektiğini kavramıştı; Protestan dogmanın yaratıcı ilkeleri nihayet çizilmeliydi. Böylece, gerçek önderler ayrıntılarla boğuşadursun, bu genç hukukçu ve teolog, gençliğe özgü o mükemmel cesaretle ilk andan itibaren bütünü hedefler ve bir yıl içinde *'Institutio Religionis Christianae'**(1535) ile Protestan öğretinin ilk temellerini, ilk ders ve rehber kitabını, Protestanlığın ruhani kanunlar yapısını oluşturdu. *'Institutio'*, abartmaksızın söylenebilir ki, tarihin seyrini belirleyen ve Avrupa'nın çehresini değiştiren dünyanın on ya da yirmi kitabından biridir; Luther'in İncil çevirilerinden bu yana reformasyonun en önemli yapıtlarından biri olan bu kitap, yayınlandığı andan itibaren mantıksal acımasızlığı ve konstrüktif kararlılığıyla çağdaşları üzerinde belirleyici etkilerde bulunmuştur. Bir düşün hareketi, her zaman bu hareketi başlatacak ve sona erdirecek bir dahi gerektirir. Esin kaynağı olan Luther reformasyonu başlattı, örgütçü Calvin reformasyonun binlerce parçaya bölünmesini engelledi. O nedenle *'Institutio'*, bir anlamda, dinsel devrimi *'Code Napoleon'*un Fransız devrimini dışladığı gibi dışlar: İkisi de son çizgiyi çekerek sonuç çıkarırlar, ikisinin de başlangıcı taşan, çağlayan bir hareketin ateşli akıcılığıdır; harekete yasa ve istikrar formunu benimsetmek için olmuşlardır. Böylece despotluk dogma, özgürlük, diktatörlük, manevi heyecan katı bir düşünsel norm haline gelmiştir. Elbette her devrim gibi -devam ettiği koşullarda- bu dinsel devrim de, son aşamasına geldiğinde dinamiğinden bir şeyler yitirir; ne var ki artık Katolik kilisesinin karşısında düşünsel olarak birleşmiş dünya çapında bir güç olarak bir Pro-

(*) Hristiyanlığın kutsal ilkeleri.

testan kilisesi vardı..

İlk formülasyonlarını hiçbir zaman yumuşatmamış ya da değiştirmemiş olması Calvin'in gücüdür; yapıtının daha sonraki bütün baskıları, ilk baskının içeriğinin sadece genişletilmesi anlamına geliyordu. 24 yaşında, aynı Marx ve Schopenhauer gibi, kendi dünya görüşünü her türlü deneyimle test etmiş ve sonuna kadar götürmüştü; sonraki yıllar sadece örgütsel düşüncesini pratikte kabul ettirmeye hizmet edecekti. Sarfettiği tek önemli sözcüğü bile, özellikle de kendisini hiç değiştirmeyecek, tek adım bile geriye atmayacak ve hiç kimseye tek adım yaklaşmayacaktır. Bu nitelikte bir adam ya kırılır, ya da ona çarpanları unufak eder. Onun lehinde ya da aleyhinde ortalama duygular beslenemez. Tek bir seçenek vardır: Bu adama ya tamamen karşı çıkılacak ya da tamamen boyun eğilecektir.

Bunu Farel -ki insan olarak büyüklüğü burada yatar- daha ilk karşılaşmada hisseder ve ondan yirmi yaş büyük olmasına rağmen, o andan itibaren tamamen Calvin'e tabi olur, Calvin'i önder ve usta kabul eder; karşılaştıkları andan itibaren Calvin'in düşünsel hizmetçisi, tebası, kölesi haline gelir. Farel bundan sonraki otuz yıl içinde kendisinden daha genç olan bu adama karşı tek bir kez bile karşı çıkmayı göze alamayacak, her çatışmada, her davada tavrını ondan yana belirleyecek, Calvin için ve Calvin'in yönetiminde savaşmak için çağırdığı her yere koşarak gidecektir. Farel, Calvin'in her insandan en öncelikli görev olarak talep ettiği, eleştirel olmayan, kendini adayan kayıtsız şartsız itaatin ilk örneğidir. Buna karşılık Farel, bütün yaşamı boyunca Calvin'den tek bir şey istemiştir: Bu görevi hakeden tek insan olarak Cenevre'nin düşünsel yönetimini devralmalı ve sonuna kadar

götürme gücünden yoksun olduğu reformasyonun bu eserini üstün gücüyle inşa etmeliydi.

Calvin daha sonraları, bu beklenmedik çağrıyı kabul etmeme yönünde ne kadar uzun süre ve şiddetle çaba sarfettiğini dile getirir. Bir düşün insanı için düşüncenin arı alanını bırakarak bulanık reel politika alanına geçmek her zaman sorumluluk gerektiren bir karardır. Böyle bir korku Calvin’i de sarmıştır; çekingen davranır, kararsız kalır, gençliğini, tecrübesizliğini ileri sürer, kendisini kitapların ve problemlerin yaratıcı dünyasıyla başbaşa bırakmasını ister Farel’den. Sonunda Calvin’in görev almama inadı nedeniyle sabrı taşan Farel, ikircikli bir halde bulunan genç adama gökgürültüsü gibi gürler: “Bahane olarak çalışmalarını ileri sürüyorsun. Fakat her şeye kadir Tanrının adına sana şunu açıklıyorum: Eğer Tanrının bu yapıtına yardım etmez ve Hristiyanlığın ötesinde bir şeyler aramaya kalkarsan Tanrının laneti üzerine nede olacak.”

Farel’in bu sözleri Calvin’in karar vermesini sağlar ve Calvin hayatının kararını verir. Cenevre’de yeni bir düzen kurmaya hazır olduğunu açıklar: Şimdiye kadar söz ve düşünceyle ileri sürdükleri artık eyleme ve pratiğe dönüşecek, iradesini kitaplarla ifade etmek yerine, artık bir kente, bir devlete benimsetmeye çalışacaktır.

Çağları hakkında en az şeyi bilenler her zaman o çağın insanlarıdır. En önemli anlar hiç farketmeksizin dikkatlerinden kaçır ve neredeyse hiçbir zaman gerçekten belirleyici anlar o çağın insanların kronolojisinde hakettikleri önemi bulamazlar. Örneğin Cenevre Belediye Meclisi’nin, Farel’in Calvin’i “*lecteur de la Sainte Esriture*”^{*} olarak sürekli

(*) İncil hocası, okutmanı, üstadı.

görevlendirme teklifini kaydeden 5 Eylül 1536 tarihli tutanağında da, Cenevre'ye dünya çapında eşsiz bir ün kazandıracak olan bu adamın adını yazma zahmetinde bile bulunulmamıştı. Belediye Meclisi katibi sadece Farel'in, "*iste Gallus*", "söz konusu Fransızın" vaaz vermeye devam etmesini önerdiğini geçirmiştir tutanaklara; hepsi bu. Adamın adını yazabilmek için uğraşmaya ve dosyalara kaydetmeye ne gerek var? Bu karnını doyuramayan yabancı vaize küçük bir ücret vermenin yükümlülük getirici herhangi bir yanı yokmuş gibi görünür. Zira Cenevre Kenti Belediye Meclisi, görevin, yeni atanan herhangi bir öğretmen, hazine muhafızı, ya da cellat gibi alçakgönüllü ve itaatkar biçimde yerine getirecek küçük bir memura görev vermenin dışında bir şey yapmadığı görülmektedir.

Fakat bu saf Belediye Meclisi üyeleri bilgin olmadıklarından boş zamanlarında teolojiyle ilgili yapıtlar okumazlar ve elbette içlerinden hiçbiri Calvin'in *Institutio Religionis Christianae*'sinin yapraklarını bile çevirmemiştir. Zaten bu kitaba göz gezdirmiş olsalardı herhalde dehşete kapılırlardı, çünkü bu yapıtta "*Iste Gallus*"'un toplum içinde vaizler için nasıl bir iktidar talep ettiği açıkça ve sert bir şekilde ifade ediliyordu: "Açıktır ki burada erk kilise vaizlerinin erkiyle donatılmalıdır. Vaizler Tanrının sözlerini sahiplenmeye ve açıklamaya memur edildiklerinden her şeyi göze alabilir ve dünyanın bütün büyükleri ve güçlülerini ulu Tanrı önünde eğilmeye, ona hizmet etmeye zorlayabilirler. En tepedekinden en alttakine kadar herkese emir verebilirler; onlar Tanrının düzenini kuracak, şeytanın imparatorluğunu yıkacak, koyunları gözetip kurtların kökünü kazıyacak, itaatkarları uyuracak ve eğitecek, karşı koyanları yargılayıp yok edecekler-

dir. Onlar her şeyi birbirine bağlayıp, her şeyi çözebilir, yıldıırım ve şimşek yağdırabilirler. Ne var ki bütün bunları Tanrının sözleri doğrultusunda yapacaklardır.”

Calvin’in “vaizler en tepedekinden en alttakine herkese emredebilirler” sözleri Cenevre Belediye Meclisi üyelerinin gözlerinden kaçmıştı, yoksa bu olağanüstü taleplerde bulunan adamın ellerine teslim etmezlerdi kendilerini. Kilisede görevlendirdikleri bu Fransız mültecinin baştan itibaren kentin ve devletin egemeni olmaya karar verdiğinden bihaber, ona iş vermiş, onu onurlandırmışlardı. O günden itibaren de kendi iktidarları sona ermiş bulunuyordu, çünkü Calvin, acımasız enerjisiyle her şeyi ellerinde toplayacak, totaliter taleplerini amansızca hayata geçirecek ve böylece demokratik bir cumhuriyet, teokratik bir diktatörlüğe dönüşecekti.

Daha ilk aldığı önlemler Calvin’in geleceği de kapsayan mantığını ve amacına ulaşma kararlılığını gösteriyordu. Daha sonraları Cenevre dönemi üzerine, “bu kiliseye ilk geldiğimde” diye yazıyordu “hemen hemen hiçbir şey yok gibiydi. Sadece vaaz veriliyordu, hepsi bu. Kutsal resimler toplanıp yakılıyordu, fakat her şey düzensizlik içindeydi.” Oysa Calvin doğuştan bir düzen dehasıdır: Düzensiz ve sistemsiz olan her şey Calvin’in matematik kesinlik içindeki doğasına aykırıdır. Eğer insanlar yeni bir inanç için eğitilecekse, önce neye inanmaları gerektiğini bilmeleri gerekir. Neyin yapılabileceği, neyin yapılamayacağını belirgin biçimde ayırtedebilmelidirler; her düşünsel alanın, her dünyevi alan gibi görülebilen sınırlara ve yasalara ihtiyacı vardır. O nedenle Calvin, hemen üç ay sonra, Belediye Meclisi’ne yeni Protestan öğretinin temel ilkelerinin son derece kısa biçimde formüle edildiği bir ilmihal sundu ve bu ilmihal -bir ölçüde yeni kili-

senin on buyruğu olarak- Meclis tarafından prensip olarak kabul edildi.

Ne var ki Calvin yapıtının sadece onaylanmasıyla yetinmez, mutlak itaat talep eder. Calvin için öğretinin formüle edilmiş olması yeterli değildir, çünkü bu durumda insanlar, bu prensiplere uyup uymayacakları, ya da ne ölçüde uyacakları konusunda bir parça özgür kalmaktadırlar. Oysa Calvin gerek öğretiyle, gerekse de yaşamla ilgili meselelerde hiçbir zaman ve hiçbir koşulda özgürlüğe göz yummaz. Düşünsel ve manevi meselelerde, kişinin kendi iradesine bir karışıklık hareket alanı bile bırakma yanlısı değildir; ona göre kilise, bütün insanlara sadece mutlak, otoriter itaati zorla dayatma hakkına değil, aynı zamanda yükümlülüğüne sahiptir ve hatta sadece gevşeklik bile cezalandırılmalıdır. “Başkaları farklı düşünebilirler, ben bizim görevimize bu kadar dar sınırlar çekilmesi, vaazımızı verdikten sonra, sanki görevimizi yerine getirmiş gibi kollarımızı kavuşturup oturmamız gerektiği düşüncesinde değilim.” Calvin’in ilmi-hali sadece dinsel direktifler içermiyordu, aynı zamanda bir devlet yasası niteliğindeydi; o nedenle Calvin, Meclisten Cenevrelilerin İlmi-hal’i tek tek resmen kabul ve teyit etme zorunluluğunun konmasını talep eder. Cenevreliler, aynı okul çocukları gibi “grubun en yaşlısı”nın yönetiminde onar kişilik gruplar halinde katedrale gelecekler ve orada devlet sekreteri tarafından okunacak yemini sağ elleri havada kabul edeceklerdi. Bu yemini vermeyi reddedenler ise derhal kenti terketmek zorunda bırakılmalıydı. Bunun anlamı açıkça ve kesin olarak şudur: Bundan böyle Cenevre’de, manevi konularda Jehan Calvin’in talep ve görüşlerinden en ufak bir sapma içinde bulunan hiç kimse yaşayamayacaktı. Artık Cenevre’de Lut-

her'in istediği "Hıristiyanlara özgürlük", dinin bireylerin vicdanlarıyla ilgili bir mesele olduğu anlayışı son bulur; etik mantığa, reformasyonun özü lafzına yenik düşmüştür. Calvin'in kente girdiği andan itibaren Cenevre'de her türlü özgürlük son bulmuştur; artık her şeyin üzerinde tek bir irade egemendir.

Diktatörlük şiddet olmaksızın düşünülemez ve yaşayamaz. İktidarını korumak isteyen elinde iktidar araçlarının olması gerekir: Hükmetmek isteyen cezalandırma hakkına sahip olmalıdır. Aslında Calvin'in atama kararnamesinde kilise kapsamına giren suçlar için cemaatten dışlama kararı alma yetkisi kesinlikle yoktu. Belediye Meclisi üyeleri, inanana Tanrının sözlerini açıklaması, cemaati uyarmak, doğru yolu bulmalarını sağlamak amacıyla vaazlar vermesi için "*lecteur de la Sainte Escriptrue*", yani bir vaiz atamıştı. Cenevrelilerin hukuksal ve ahlaki davranışları üzerine ceza verme yetkisi elbette mahkeme içtihadlarına bırakılmıştı. Ne Luther, ne Zwingli, ne de herhangi bir başka reformasyoncu, şimdiye kadar mülki egemenlerin bu hakkını ve gücünü reddetmeyi denememişti. Fakat otoriter bir mizaca sahip olan Calvin, Belediye Meclisi'ni kendi emir ve talimatlarının uygulayıcı organı haline getirmek için hemen iradesini kabul ettirdi. Bunun için yasal zemin bulunmadığından, bu zemini afaroz uygulamasını kendi başına gündeme getirerek sağladılar: Dinsel bir gizeme sahip akşam yemeği ritüelini dahice değiştirerek kişisel erk ve baskı aracına dönüştürdü. Calvinist vaiz "Tanrının akşam yemeği"ne ahlaki tutumunu sakıncasız gördüklerini çağıracaktı. Bu durumda vaiz tarafından akşam yemeğine çağırılmayanların -sözkonusu silahın bütün şiddeti işte buradadır- işi bitmiş demekti; artık onlarla hiç

kimse konuşamaz, onlara bir şey satamaz, onlardan bir şey alamazdı. Böylece kilise makamlarının koyduğu ve sadece kiliseyle ilgili görünen uygulamalar, toplumsal ve ticari boykota dönüştü. Eğer dışlanan kişi teslim olmuyor, vaiz tarafından hükmedilen kamusal cezayı çekmeyi reddediyorsa bu kez Calvin bu kişinin afaroz edilmesini öneriyordu. Ne kadar saygıdeğer bir kişi olursa olsun, Calvin'e karşı gelen biri uzun süre Cenevre'de yaşayamazdı. Artık din adamlarına ters düşen herkesin kentteki yaşamı da tehdit altındaydı.

Calvin, elindeki bu yıldırımla kendisine direnen herkesi paramparça edebiliyordu. Bu adam gözüpek bir el hareketiyle şimşek ve yıldırımları almıştır avucunun içine. Kentin piskoposu bile hiçbir zaman insanların üzerine böylesine yokedici bir yıldırım savuramamıştı, çünkü Katolik dininde, kilisenin bir kişiyi cemaatten resmen afaroz edebilmesi için en yüksek mercilere kadar bitmez tükenmez bir prosedür izlenmesi gerekirdi; afaroz kişiler üstü bir edimdi ve tek bir insanın keyfiyetine bağlı kılınmamıştı. Ne var ki iktidar yolunda hedefe ulaşmaya azimli ve daha acımasız olan Calvin afaroz hakkını vaizlerin ve kilise yönetimlerinin eline son derece gevşek biçimde bırakıyordu, bu korkunç tehdidi neredeyse düzenli bir ceza haline getirdi ve terörün etkisini iyi hesaplayan bir psikolog olarak bu cezaya karşı duyulan korku sayesinde şiddetini iyice yükseltti. Gerçi Belediye Meclisi zarar Akşam Yemeği'nin Calvin'in istediği gibi her ay değil, üç ayda bir verilmesini kabul etmişti. Fakat Calvin artık en güçlü silahının elinden alınmasına hiçbir zaman izin vermeyecekti, çünkü kendi gerçek mücadelesine, yani totaliter iktidar mücadelesine başlayabilmesi ancak bu silah sayesinde mümkün olabilecekti.

Çoğu kez halkların diktatörlüklerin geçici yararlarının, daha sert disiplininin ve daha güçlü kolektif etkisinin bedelinin, her zaman bireyin kişisel haklarıyla ödendiğini ve kaçınılmaz olarak her yeni yasanın eski bir özgürlüğe malolduğunu kavrayabilmeleri için bir süre geçmesi gerekir. Cenevre’de de bu bilinç giderek uyanmaya başladı. Kent halkı son derece iyi niyetle reformasyonu onaylamış, bağımsız kişiler olarak el kaldırarak yeni dini kabul etmek için kendi istekleriyle pazar yerine toplanmışlardı. Oysa şimdi, kürek mahkumları gibi muhafız gözetiminde, onarlı gruplar halinde kilisede yemin vererek Bay Calvin’in yapıtını noktasına virgüline kadar kabul etmeleri isteniyordu ve bunun için kenti bir baştan bir başa yürümeye cumhuriyetçi gururları isyan etmekteydi. Oysa Cenevrelilerin daha sert bir ahlak yasasından yana olmalarının nedeni, bir kadeh şarap eşliğinde neşeli bir türkü söyledikleri ya da giysileri Bay Calvin ya da Farel’e fazla renkli ve şehvetli geldiği için kolaylıkla afaroze edilme tehditiyle karşı karşıya kalmak istemeleri değildi. Giderek halk, kim bunlar diye sormaya başlamıştı, böylesine egemen davranan bu adamlar kimin nesiydi? Cenevreliler mi? Kentin büyümesi ve zenginleşmesine katkıda bulunmuş, kentin eski sakinleri mi, denenmiş yurtseverler mi, yüzyıllardan bu yana kentin en iyi aileleriyle ilişkileri olan, onlarla içli-dışlı olmuş kişiler mi? Hayır, hiçbirisi değil, bu adamlar başka bir ülkeden, Fransa’dan yeni gelmiş mültecilerdi. Bu kişiler konukseverlikle kabul edilmiş, kendilerine ekmek ve kalacak yer verilmiş, iyi ücretli işler bulunmuştu. Gümrük tahsildarlığı ve noterlik yapan bir babanın oğlu olan, komşu ülkeden kaçıp gelmiş, ardından hemen erkek kardeşi ve kayınbiraderini de yanına çağıran bu adam şimdi bu kentin asıl

sakinlerine hakaret etmeye, onları azarlamaya cüret edebiliyordu. Kendilerinin iş verdiği bu mülteci, şimdi Cenevre’de kimin yaşayıp yaşayamayacağını saptamaya cüret edebilmektedir.

Diktatörlüklerin başlangıcında her zaman, özgür düşünce köleleştirilinceye ve bağımsız davranabilenler sürülünceye kadar direniş belli bir güç içerir: Cenevre’de cumhuriyetçi düşünceyi savunanlar “sokak haydutlarıymışcasına” aşağılanmalarına izin vermeyeceklerini resmen açıklarlar. Birçok sokak sakinleri, özellikle *Rue des Allemands*, istenen yemini vermeyi reddettiler, yüksek sesle ve dikbaşlılıkla, ne yemin edeceklerini, ne de ülkesinden kaçıp gelen bu karnını doyurmaktan aciz Fransızın emriyle yurtlarını bırakıp gideceklerini söylediler. Gerçi Calvin, kendisine boyun eğmiş bulunan “Küçük Meclis”e, gerçekten de, yemin vermeyenlerin kentten çıkarılması kararını aldırmaı başarmıştı, fakat bu popüler olmayan kararı uygulamayı kimse göze alamamaktaydı. Öte yandan yeni seçilmiş kent çoğunluğunun Calvin’in zorbalığına karşı direnmeye başladığını gözler önüne seriliyordu. Calvin’i kayıtlı şartsız izleyenler 1538 şubatında yeni Belediye Meclisi’nde üstünlüğü yitirmekteydiler; demokrasi Cenevre’de bir kez daha Calvin’in otoriter taleplerine karşı kendi iradesini savunmayı bilmişti.

Calvin fazla aceleci davranmıştı. Politik ideologlar her zaman insan doğasının uyuşukluğu içinden baktıkları direniş kuçümserlerdi, her zaman reel alanlarda belirleyici yeniliklerin, tıpkı düşüncede tasarlandıkları gibi hızla hayata geçirilebileceğini düşünüyordlardı. Artık Calvin’in laik makamları kendi yanına çekinceye kadar ılımlı davranması gereki-

yordu, çünkü davası hâlâ oldukça elverişli bir durumdaydı; yeni seçilen Belediye Meclisi de ona karşı düşmanca değil, sadece temkinli davranmaktaydı. Calvin'in en sert muhalifleri bile, bu kısa süre içinde Calvin'in fanatizminin bir ahlak haline gelmesinin temelinde mutlak bir iradenin yattığını, bu sert adam için asıl meselenin kişisel hırs değil, büyük bir idea olduğunu anlamak zorunda kalmışlardı. Öte yandan Calvin'in mücadele arkadaşı Farel, hâlâ gençliğin ve sokağın ilahıydı. Eğer Calvin, aklını bir parça diplomatik tarzda kullanırsa ve incitici radikal sözlerini kentteki insanların daha ılımlı düşüncelerine bir parça uydursa gerilim ortadan kalkabilirdi.

Ne var ki insanlar bu hususta Calvin'in granitten doğasına, demirden inadına çarptılar. Bu fanatik dinci ömrü boyunca hiçbir zaman tavizkar davranmamıştır. Calvin orta yol tanımaz; bildiği tek yol kendi yoludur. Onun için ya hep ya hiç, ya otorite ya da tam vazgeçiş vardır. Hiçbir zaman uzlaşmayacaktır, çünkü haklı olmak ve haklı çıkmak onun için öylesine işlevsel bir niteliktir ki, bir başkasının kendi durduğu yerden hareketle haklı olabileceğini kavraması, düşünmesi bile olanaksızdır. Calvin açısından öğretenin sadece kendisi öğrenenlerin ise hep diğerleri olabileceği apaçık bir gerçektir. İçtenlikli bir inançla şöyle der: "Öğrettiklerimi Tanrıdan aldım ve bu vicdanımı güçlü kılıyor." Ürküntü verici bir güven içinde kendi iddialarını mutlak gerçeğe aynı yere koyar - "*Dieu m'a fait la grâce de déclarer ce qu'est bon et mauvais*"* - ve kendine tutkun bu adam söylediklerine herhangi birinin karşı çıkma cesareti göstermesi karşısında her defasında öfkelenmekte ve sarsılmaktadır. Her türlü itiraz Calvin'de

(*) Tanrı bana iyiyle kötünün ne olduğunu açıklama yeteneğini bahsetti.

bir tür sinir krizi yaratır; manevi duyarlılık derin bedensel duyarlılığa sıçrar; midesi isyan eder, safra kusar, hasmı itirazlarını ne kadar nesnel ve bilgece ileri sürerse sürsün, sadece farklı düşünmeye cesaret ettiği için, kişisel düşmana, bunun da ötesinde, dünyanın ve Tanrının düşmanına dönüşür. Özel yaşamında aşırı mutedil olan Calvin, dönemin ilk hümanistleri ve teologlarını, kendisine karşı tıslıyan yılanlar, kendisine karşı havlayan köpekler, canavarlar, adiler, şeytanın uşakları olarak adlandırır. Calvin'e karşı son derece akademik biçimde de olsa ileri sürülen itiraz derhal "Tanrının hizmetçisi"nin kişiliğinde "Tanrının onurunu" yaralar, herhangi biri, St. Pierre vaizlerinden birinin ihtiraslı olduğunu söylemeyi göze aldığı anda, derhal "Hristiyan kilisesi tehlikeye düşer." Calvin için insanlarla diyalogun karşı tarafa düşüncesini kabul ettirmekten başka bir anlamı yoktur. Aslında düşünceleri son derece net olan bu adam, ömrü boyunca bir an bile Tanrının sözlerini yorumlama hakkına sahip olan ve gerçeği bilen tek kişi olduğundan kuşku duymadı. Fakat tam da bu katı öz-inanç, bu peygamberlere özgü öz-tutkunluk, bu mükemmel monomani sayesinde reel alanda haklı çıkmıştır; Calvin'in siyasal zaferinin tek nedeni onun bu kaya gibi sarsılmazlığı, bu derin ve insanlık dışı katılığıdır. Dünya tarihinde bir adamın önder olabilmesi için böyle bir öz-tutku, böyle bir küt öz-inanç içinde olması gerekir. Sürekli telkin yeteneğine yenilen insanlık, hiçbir zaman sabırlı ve adil olana bağlanmamış, tersine kendi gerçeklerini olanaklı tek gerçek, kendi iradelerini dünya yasasının temel formülü olarak açıklama cesaretini gösteren büyük monomomlara tabi olmuştur.

Yeni yeni Belediye Meclisi'nin çoğunluğunun kendisine

karşı olması ve barış uğruna, zorbaca tehditlerden, dışlamalardan vazgeçerek Bern Ruhani Meclisi'nin daha ılımlı anlayışına katılması gerektiğini bildirmesi Calvin'i zerrece etkilemez: Calvin gibi inatçı bir kişilik tek bir hususta bile taviz vermek zorunda kalacağı ucuz bir barış yapmaz. Her türlü uzlaşma Calvin'in otoriter yapısı gereği olanaksızdır ve Belediye Meclisi kendisine ters düştüğü anda, başkalarından üst makamlara mutlak bağlılık talep eden bu adamın kendisi derhal üstlerine karşı devrimciye dönüşür. Kürsüden "Küçük Meclis"e hakaretler yağdırır ve "Tanrının kutsal bedenini köpeklerin önüne atmaktansa ölmeyi tercih edeceği"ni açıklar. Bir başka vaiz kilisede Belediye Meclisi'ni "ayyaşlar meclisi" olarak adlandırır; Calvin taraftarları üst makamlara kaya gibi sert ve bir adım gerilemeksizin direnirler.

Belediye Meclisi'nin, kendi otoritesine karşı vaizlerin böylesine kışkırtıcı isyanına gözyumması elbette düşünülemez. Önce son derece açık bir talimatla kilise kürsüsünün politik amaçlar için kullanılmamasını, o kürsüde sadece Tanrının sözlerinin yorumlanmasını ister. Fakat Calvin'in taraftarları bu emre uymayınca kilise kürsülerini vaizlere yasaklamaktan başka çare kalmaz; hatta içlerinden en gözü kara olanı, *Courtauld*, isyana teşvik suçuyla tutuklanır. Böylece kilise erkiyle devlet erki arasında açık savaş ilan edilmiş olur. Bu savaşı kararlılıkla kabul eden Calvin, taraftarlarının eşliğinde St. Pierre Katedraline girer, kendisine yasaklanan kürsüye çıkar; iki taraf, biri yasaklanan vaazı önlemek, diğeri vaazın gerçekleştirilmesi için kılıçlarla kiliseye girince korkunç bir arbede çıkar; neredeyse kanlı paskalya yaşanacaktır. Artık Belediye Meclisinin sabrı taşmıştır. En yüksek kurum olan İkiyüzler Meclisi'ni toplantıya çağırarak, Calvin

ve Belediye Meclisinin kararlarına karşı gelen diğer vaizlerin işlerine son verilip verilmemesi sorununu görüşür. Çoğunluk vaizlerin işlerine son verilmesini ister. İsyancı din adamların, görevlerinden alınır ve kendilerinden kesin bir dille üç gün içinde kenti terketmeleri istenir. Calvin'in son onsekiz ay içinde kentlilerin bir çoğunu tehdit ettiği sürgün cezası şimdi kendisine uygulanmıştır.

Calvin'in Cenevre'ye karşı ilk saldırısı başarısız olmuştur. Fakat böyle bir yenilgi diktatörlerin hayatında herhangi bir tehlike oluşturmaz. Tersine sınırsız iktidar sahiplerinin nihai yükselişleri için başlangıçta böyle dinamik bir yenilgi almaları neredeyse kaçınılmazdır. Dünyanın büyük devrimcileri için sürgün, hapis, iltica hiçbir zaman popüleritelerini engelleyici olmamış, tersine geliştirmiştir; kitlenin gözünde ilahlaşmak için kahraman olmak gerekir ve bir halk önderinin nefret edilen sistemin baskısına maruz kalması, bu önderin daha sonraki belirleyici kitlesel başarısının ruhsal koşullarını yaratır, çünkü geleceğin önderinin kutsallığının her anlamda test edilmesi onu halkın gözünde ulvileştirir. Büyük politikacılar için zaman zaman geri plana çekilmek kadar gerekli bir şey yoktur, çünkü o görünmezliği sayesinde efsaneleşecektir; ululanan adına ilişkin rivayetler dolanır ortalıkta ve geri döndüğünde, kendisi yokken ve hiçbir çaba sarfetmeden etrafı atmosfer gibi sarmış yüz kez daha yüksek bir beklentiyle karşılaşır. Tarihteki halk kahramanlarının neredeyse hepsi yaşadıkları sürgün sayesinde ulusları üzerinde en güçlü duygu erkini elde etmişlerdir: Sezar Galya'da, Napoleon Mısır'da, Garibaldi Güney Amerika'da, Lenin Urallar'da güçlenmişlerdi. Bu Calvin için de geçerlidir.

Elbette sürgün anında Calvin bitmiş bir adam görüntüsü

çizer. Örgütü paramparça edilmiş, oluşturmayı amaçladığı şey fiyaskoyla sonuçlanmış ve yaptıklarından geriye fanatik bir düzer^{Fr} yanlısının anısıyla birkaç güvenilir dosttan başka bir şey kalmamıştır. Ne var ki her zaman olduğu gibi bu kez de, Calvin'in yardımına tehlikeli anlarda anlaşılmak yerine, dalaşarak gerileyen siyasal mizaçlar, yani Calvin'in ardılları ve hasımlarının hataları yetişir. Belediye Meclisi Calvin ve Farel gibi etkileyici kişilerin yerine, zar zor, sert önlemler alarak halkın tepkisini çekmekten korktukları için dizginleri bırakmayı yeğleyen birkaç teslimiyetçi vaiz bulmuştur. Bunların yönetimi altında Calvin'in son derece büyük, hatta aşırı enerjiyle Cenevre'de başlattığı reformasyonun gelişimi duraklar ve dinsel meselelerde kentin böylesine güvensizleşmesi Katolik kilisesinin giderek cesaretlenmesine, akıllı araçlarla Cenevre'nin yeniden Katolik dinine kazanılması için çaba göstermesine yolaçmıştır. Bu arada Cenevre'de durum giderek kritikleşmiştir: Calvin'i katı ve sert bulmuş olan Protestanlar yavaş yavaş huzursuzlanmaya ve kaos tehlikesi yerine katı disiplinin tercih edilip edilmeyeceğini sormaya başladılar. Giderek daha çok kentli, hatta Calvin'e karşı olanlar bile sürgün edilen adamın geri çağrılmasında ısrar ederler. Sonunda halkın genel isteğine boyun eğmek zorunda kalan Belediye Meclisi'nin Calvin'e gönderdiği ilk mesaj ve mektuplar henüz fısıltı halinde ve ihtiyatlıdır, fakat kısa sürede açık ve ısrarcı bir nitelik kazanırlar. Çağrı artık açık biçimde ricaya dönüşmüştür. Meclis bir süre sonra kente yardım etmek için geri gelmesini istediği Calvin'e *"Monsieur" değil "Maître" diye hitap eder.** İyice çaresiz kalan Belediye Mec-

(*) Fr. Bayım yerine hocam, üstadım.

lisi üyeleri, neredeyse dizlerinin üzerine çökerek “iyi kardeş ve tek dostları”na yeniden vaizlik görevini üstlenmesi için yalvarırlar ve elbette şunu da eklerler: “Kendilerinden hoşnut kalacağı biçimde davranacaklardır!”

Eğer Calvin bu ucuz zaferle doyum sağlayabilecek basit biri olsaydı, iki yıl önce kendisini aşağılayarak dışlayan bu kente yalvar yakar yeniden çağrılmış olmakla yetinirdi. Fakat bir şeyin tümünü isteyen, hiçbir zaman yarısıyla yetinmeyecektir. Kutsal gördüğü bu meselede Calvin içinse söz konusu olan şey kişisel onuru değil, otoritenin zaferiydi. O amaçladıklarını hayata geçirirken, üst makamlar tarafından ikinci kez engellenmek istemiyordu; eğer geri dönerse Cenevre’de tek bir geçerli irade olmalıydı: Onun iradesi. Kent eli kolu bağlı kendisini tamamen onun eline teslim etmeden ve bağlayıcı bir biçimde ona tabi olacağını açıklamadan Calvin kentin çağrısını bir türlü kabul etmez ve taktik olarak abartılı bir tiksintiyle, uzun süre, ısrarlı talepleri geri çevirir. “Acı dolu o eski mücadeleye yeniden başlamak yerine yüz kez ölmeyi tercih ederim” diye yazar Farel’e. Eski hasımlarına bir adım bile yaklaşmaz. Nihayet Belediye Meclisi dizlerinin üzerine çöküp geri gelmesi için yalvardığında, en yakın dostu Farel de sabırsızlanır ve Calvin’e şöyle yazar: “Seni taşların da çağırmasını mı bekliyorsun?” Ne var ki Calvin, Cenevre kayıtsız şartsız teslim olasıya kadar kararında ısrar edecektir. Ancak Cenevreliler ilmi hal’i ve istenilen “*discipline*”i onun istediği gibi yerine getireceklerine yemin edince, ancak Belediye Meclisi üyeleri Strassburg kentine umutsuz mektuplar yazıp kendileri için vazgeçilmez olan bu adamı göndermeleri için yalvarınca, ancak Cenevre kendisini sadece Calvin’in önünde değil, bütün dünyanın önünde aşağıla-

ymca Calvin ısrarından vazgeçer ve nihayet eski görevini yeni yetkilerle donatılmış olarak üstlenmeyi kabul eder.

Cenevre, yenilmiş bir kentin fatihini karşılaması gibi Calvin'in dönüşüne hazırlanmaktadır. Calvin'in kırgınlığını hafifletmek için her şey yapılır. Calvin, dinsel talimatlarının daha şimdiden uygulandığını görsün diye, eski sert buyruklar derhal yürürlüğe konur. Küçük Meclis, Calvin için bahçeli bir ev bulmayı ve gerekli biçimde döşemeyi üzerine alır. Ayrıca St. Pierre'deki eski kürsü Calvin'in daha rahat konuşabilmesi ve dinleyenler tarafından görülebilmesi için yeniden yapılır. İzzet ikram birbirini kovalar. Calvin henüz Strassburg'tan ayrılmamışken kent adına karşılamacı bile çıkarılır. Ailesi de, giderleri kent tarafından karşılanmak üzere Cenevre'ye getirilmişti. Nihayet 13 Eylül günü, Calvin'i taşıyan araba Cornavin kapısına yaklaşır. Burada, sürgünden geri çağrılan bu adamın kente girişine eşlik etmek için tezahüratta bulunan kalabalıklar toplanmıştır. Artık kent sessiz soluksuz ve felç olmuş gibi hareketsiz bir biçimde Calvin'in ellerindedir; Calvin bu kenti, onu biçimlendiren düşüncenin sanat yapıtı haline getirmediği elinden bırakmayacaktır. Artık bu andan itibaren Calvin ile Cenevre, düşünce ile biçim, yaratıcı ile yarattığı birbirinden ayrılmayacaktır.

“Disiplin”

Bu çelimsiz ve sert adam, yerlere sürünen siyah Papaz cüppesiyle Cornavin kapısından girdiği andan itibaren, bütün zamanların en önemli deneylerinden biri başlamış bulunuyordu: sayısız canlı hücreyle soluk alan koca bir kent, katı bir mekanizmaya, bütün duyguları ve düşünceleriyle koca bir halk, tek bir sisteme dönüşecekti; bu, Avrupa sınırları içinde, bir düşünce adına, bütün bir halkı birleştirme yönünde ilk deneydir. Calvin, şeytani bir ciddiyet, mükemmel bir sistematik düşünceyle gözüpek planını, yani Cenevre’yi Tanrının yeryüzündeki ilk devleti haline getirme planını uygulamaya koyulur; bu Tanrı devleti, dünyevi kötülüklerden uzak, yolsuzluğun, düzensizliğin, kötülük ve günahın olmadığı bir devlet, bütün yeryüzünün kurtuluşunun başlayacağı gerçek yeni Kudüs olmalıydı; bu tek düşünce bundan böyle

Calvin'in hayatı olmuş ve bu adam ömrünü bu tek düşünce-
nin hizmetine vermiştir. Yüce ütopyasıyla bu tunçtan ide-
olog korkunç bir ciddiyet, kutsal bir dürüstlük içindedir. Cal-
vin çeyrek yüzyıl süren düşünsel diktatörlüğü sırasında, in-
sanların bireysel özgürlüklerinden yoksun bırakılarak koru-
nabileceğinden en ufak kuşku duymamıştır. Zira bu dindar
diktatör, ileri sürdüğü dayanılmaz aşırı talepleriyle, insanlar-
dan, doğru yaşamalarının, yani Tanrının isteği ve kurallarına
göre yaşamalarının dışında başka bir şey talep etmediği gö-
rüşündedir. Bu gerçekten de basit ve tartışılmaz bir şeymiş
gibi duyulur. Fakat Tanrının iradesi nasıl bilinecektir? Tanrı-
nın yolu nerede bulunacaktır? İncil'de ve sadece İncil'de di-
ye yanıtlar Calvin. Tanrının iradesi İncil'de ebedi söz ve ya-
zıya dönüşmüştür. Kutsal kitapların bize kadar gelebilmesi
raslantı değildir. Tanrı, emirleri apaçık bilinsin ve insanlar
tarafından yerine getirilsin diye kendi sözünün aktarılmasın-
dan söz etmiştir. Bu İncil kiliseden önce gelir ve onun üze-
rindedir; yazının ötesinde ve dışında (*"en dehors et au de-
là"*) başka bir gerçek yoktur. O nedenle gerçek bir Hristiyan
devlette İncil'in sözü, *"la parole de Dieu"*, ahlakın, düşün-
cenin, inancın, hukukun ve yaşamın tek genel yasası olarak
geçerli olmalıdır, çünkü bu kitap bütün bilgeliğin, adaletin,
bütün gerçeğin kitabıdır. Calvin için başlangıçta ve sonda
İncil vardır, bütün meseleler üzerine verilen kararlar İncil-
'deki söz üzerine kurulur.

Bütün dünyevi davranışların en yüksek noktasına İncil'-
deki Tanrı sözünü koymasıyla Calvin, aslında reformasyo-
nun herkes tarafından bilinen ilk talebini tekrarlıyormuş gibi
görünür, fakat gerçekte reformasyonun epeyce ötesine geçer;
hatta reformasyon düşünsel-dinsel bir hareket olarak başla-

mıştı, İncil'i bütün insanların eline özgürce sunmak istiyordu, Roma'da Papa ve Ruhaniler Meclisi yerine her bireyin Hristiyanlığını kendi inancı biçimlendirmeliydi. Luther'in kurduğu "Hristiyanların Özgürlüğü"nü, Calvin, düşünsel özgürlüğün bütün diğer biçimleri gibi gaspetmişti; kendisi için Tanrının sözü açıktı, dolayısıyla Calvin diktatörce bir tutumla Tanrı öğretisinin yorumlanması ve anlamlandırılmasına son vermeyi talep ediyordu; kilisenin sarsılmaması için İncil'in sözü "olduğu gibi kalmalı"ydı, aynı Katedralin taşan direkleri gibi. Bundan böyle İncil'in sözünün *logos spermaticos* olarak, sürekli gelişen ve değişen gerçek olarak etkilemesi ve değişmesi değil, Calvin tarafından belirlenen yorum geçerli olacaktı.

Calvin'in bu talebiyle Papa-ortodoksluğunun yerine, de facto, yeni, Protestan bir ortodoksluk yerleşmiş ve haklı olarak bu yeni dogmatik diktatörlük biçimine bibliokrasi denmişti. Zira artık Cenevre'de egemenlik tek kitabındır; Tanrı yasa koyucu, onun vaizi ise bu yasanın tek yetkili yorumlayıcısıdır. O, Tevrat'taki gibi "yargıç"tır, kralların ve halkın üzerinde tartışmasız egemenliği vardır. Belediye Meclisi ve yurttaşlık hukuku yerine, neyin yapılabileceğini sadece *Konsistorium*'un İncil yorumu saptıyordu ve bu dayatmaya tek başına direnmeye kalkışanın göreceği vardı! Çünkü vaizlerin diktatörlüğüne karşı çıkan herkes Tanrıya isyan etmiş sayılarak idam edilecek, kutsal kitabın yorumu çok geçmeden kanla yazılacaktır. Herhangi bir özgürlük hareketi sonucunda yükselen dogmatik diktatörlükler, özgürlük düşüncesine karşı, babadan oğula geçen iktidarlardan her zaman daha sert ve katıdırlar. Kendi egemenliklerini devrime borçlu olanlar, daha sonra her türlü yeniliğe karşı en sert ve şiddetli tavrı alırlar.

Bütün diktatörlüklerin başlangıcında düşünce vardır. Ne var ki her düşünce onu gerçekleştiren insanların şeklini ve rengini alır. Calvin'ın öğretisinin fizyonomisi düşünsel bir oluşum olarak yaratıcısına kaçınılmaz biçimde benzeyecektir ve bunun Hristiyanlığın yorumlanmasından önceki dönemde olduğundan daha sert, acımasız ve daha sevimsiz olacağını önceden bilmek için sadece görüntüsüne gözatmak yeter. Calvin'ın yüzü sert arazileri andırır; suskun içine kapanıklığı insanlarla ilgili şeyleri değil, sadece Tanrıyı animsatan yalnız ve uzak bir kayalık gibidir. Bu iyicillikten yoksun, bu can sıkıcı, bu yaşını göstermeyen keşiş suratında, yaşamı verimli, sevimli, zengin, sıcak ve anlamlı kılan hiçbir şey yoktu. Calvin'ın karanlık oval yüzünde her şey sert, çirkin, köşeli ve uyumsuzdu; altında iki derin ve mahmur gözün korlaşmış kömür parçaları gibi titrediği dar ve sert alın, çukurlaşmış yanakların arasından ihtirasla öne çıkan keskin, çengel burun, çok az insanın gülümsediğini gördüğü dar, bıçakla açılmış gibi duran ağız. Çökmüş, kurumuş, kül rengine dönüşmüş deride hiçbir sıcaklık belirtisi görünmüyor; sanki içten tutuşmuş bir ateş yanaklarının bütün kanını vampir gibi emmiş, öfkenin hummalı lekeler biçiminde yüzünü bastığı kısa anlar hariç, öylesine gri bir buruşukluk, öylesine hastalıklı bir sarkmışlık içinde. İncil'deki peygamberleri andıran uzun sakalı (bütün öğrencileri ve gençler tarafından taklit edilmektedir) bu asık ve solgun yüze boşuna erkeklik gücü kazandırmaya çalışır. Ne var ki bu sakal da cansız ve seyrek, güçle ve Tanrısal bir heybetle değil, zayıf salkımlar halinde sarkar çenesinden aşağı; kayalık zeminden fışkıran seyrek otlar gibi.

Kendi ruhunun yaktığı ve tükettiği ateşli bir Tanrı adamı;

Calvin'in çizilen tablosunun yarattığı etki böyledir. Bir an insan, yorgunluktan tükenmiş, bitkin, kendi hararetiyle yanıp kül olan bu adama acımak ister, fakat çok geçmeden hırslı insanların elleri gibi korkunç olan bu zayıf, etsiz, renksiz eller, bu bir kez elde ettikten sonra inatçı, hırslı bilekleriyle tutmayı bilen bütün soğuk ve kemikli pençelere benzeyen bu eller, dehşete düşürür insanı. Bu salt kemikten oluşan parmakların, yumuşakça çiçeklere dokunduğunu, bir kadın bedenini okşadığını, içtenlikle ve neşeyle bir dosta uzandığını düşünmek olanaksızdır; acımasız birinin elleridir bunlar ve bu ellere bakınca Calvin'in hayatı boyunca kaynaklık ettiği hükmetme ve tutma hırsının büyük ve korkunç gücünü hissederek insan.

Karanlık, neşesiz, yalnız ve itici görünür Calvin. Herhangi birinin insanlardan hep acımasızca bir şeyler talep eden ve onları durmaksızın uyaran bu adamın resmini odasının duvarına asmak isteyeceğini düşünmek bile olanaksız; insanın, bu sevimsiz adamın dikkatle kendisini izlediğini hissettiğinde sırtından soğuk terler dökülecektir mutlaka. Zurbaran tarafından çizilen keşişler ve Anachoretleri* gibi Calvin'de, (karanlıklar içinde karanlıktır); bu keşişler, dünyadan yalıtılmış biçimde mağaralarda yaşarlar, önlerinde kutsal kitap, her zaman kutsal kitap, bir de dinsel-düşünsel yaşamın tek sembolü olarak bir kuru kafa ya da haç bulunur; fakat çevrelerinde soğuk ve kapkara erişilemez bir yalnızlık vardır -fanatik- İspanyol tarzında çizildiğini sanabilir insan. Zira bu insani erişilmezliğin saygı halesi, hayatı boyunca Calvin'in etrafında soğuk bir esintiyle çevrelenmiştir. Calvin gençliğinden bu

(*) Yalnız yaşayan çileci keşişler.

yana hep o acımasız siyahları giyer; dar alnı üzerinde bareti siyahtır, yarı keşiş yarı asker başlığına benzer başlığı, yerleri süpüren cübbesi, bu hep cezalandırmakla görevli yargıç giysisi, bu hep inananların günah ve zaaflarını sağaltan doktor giysisi siyahtır: ciddiyetin, ölümün ve acımasızlığın rengidir bu. Calvin'i hemen hemen hiç kimse görevinin sembolü olan kılık dışında görmemiştir, çünkü o insanların kendisini sadece Tanrının hizmetçisi olarak, sadece üstlendiği görevin kılığı içinde görmeleri ve kendisinden korkmalarını istiyordu; insan olarak, kardeş olarak sevmek değildi istediği. Ne var ki Calvin, dünyaya karşı ne kadar katıysa kendisine karşı da öyle olmuştur. Hayatı boyunca bedenini sıkı bir disiplin altında tutmuş, bedensel gereksinmelerini zihinsel faaliyetini sürdürebilecek kadar karşılayarak en asgari düzeyde beslenmiştir. Calvin geceleri üç, en fazla dört saat uyur, günde sadece bir kez, o da bir kitabın sayfalarına göz gezdirirken sadece bir çeşit yemek yerdi. Hiç gezintiye çıkmamış, oyun oynamamış, herhangi bir sevinç ve gevşeme yaşamamıştır. Sonuç olarak Calvin, sadece düşünceye tam bir adanmışlık içinde hareket etmiş, düşünmüş, yazmış, çalışmış, mücadele etmiş, fakat hiçbir zaman bir saat bile kendisi için yaşamamıştır.

Maddi yaşama bu mutlak karşıtlığı, ebedi yaşlılığın yanı sıra Calvin'in en tipik özelliğidir. Calvin'in kendi öğretisi için de çok tehlikeli olmasına şaşmamak gerekir. Zira diğer reformasyoncular hayatın bütün nimetlerini Tanrının elinden büyük bir minnetle alarak, Tanrıya bağlılık içinde hizmet ettiklerine inanır, sağlıklı, normal insanlar olarak sıhhat ve keyif içinde olmalarından sevinç duyarken; Zwingli Papaz olarak gittiği ilk görevinde arkasında derhal bir gayri meşru ço-

cuk bırakan; Luther'in bir zamanlar gülerek "karınız istemiyorsa hizmetçiyle yapın" demesine ve oburca yiyip içip gılgınlığına karşılık, Calvin'in içinde maddi olan her şey ya tamamen baskı altına alınmıştır ya da bunlar belli belirsiz izler olarak farkedilirler. Fanatik bir entelektüel olarak Calvin kendisini sadece sözcüklerde ve düşüncede yaşatır; ancak mantıklı olan geçerlidir, o ancak düzenli olanı anlar ve düzenli olana tahammül edebilir, düzensizliğe asla. Bu fanatik akılcı adam, baş döndüren hiçbir maddeden, ne şaraptan, ne kadından, ne sanattan, ne yeryüzünde Tanrının nimeti olan herhangi bir şeyden keyif almak istemiş ve almıştır. Evlenmek için arayışa girdiğinde bile, bu işi öyle gülünç biçimde gerçekleştirir ki, söz konusu olanın kitap ya da yeni bir baret siparişi olduğu sanılabilir. Evleneceği kadını kendisi seçecek yerde, uygun bir eş bulmaları için arkadaşlarını görevlendirir ama maddi olana hiddetle karşı çıkan bu adam sefih bir kadına düşmekten kılpayı kurtulacaktır. Düş kırıklığına uğrayan Calvin, nihayet kendisi tarafından doğru yola döndürülen bir Anabalistin dul karısıyla evlenir; ne var ki kader ona mutlu olmayı ya da mutlu etmeyi yasaklamıştır. Karısının dünyaya getirdiği tek çocuk doğduktan kısa süre sonra ölür -insanın neredeyse elbette ölür diyese geliyor, bu kadar ruhsuz ve soğuk duygularla yapıldığı için-. Kısa süre sonra da karısı ölünce 36 yaşındaki Calvin için sadece evlilik değil, kadın olgusu da kesin olarak son bulmuştur. Bundan sonra, ölümüne kadar, yani erkekler için en verimli yirmi yıl daha, bu gönüllü keşiş tek bir kadına dokunmamış, kendisini sadece dünsel olana, ruhani olana, "öğreti"ye vermiştir.

Ne var ki insanın, ruhu gibi bedeni de gelişmek ister ve bu talebi yerine getirmeyenler bunun bedelini acı biçimde

öderler. Bedenin bütün organları, içgüdüsel olarak, doğanın verdiğini bütünüyle yaşamak ister. Damarlardaki kan bazen daha hızlı akmak, kalp daha hızlı vurmak, ciğerler sevinçle haykırmak, kaslar hareket etmek, meni akmak ister ve bu hayati istekleri beyinleriyle sürekli engelleyenlere, bu isteklere direnenlere karşı organlar sonunda başkaldırır. Calvin'in bedeninin kendisini cezalandıran bu despota karşı intikamı korkunçtur: Calvin'in sinirleri, kendilerini dikkate almayan keşişe varolduklarını göstermek için dayanılmaz acılar icat ederler ve belki de hiçbir düşünce adamı, yaşamı boyunca, bedeninin isyanından Calvin'in çektiği kadar çekmemiştir. Durmaksızın hastalık hastalığı izler, Calvin'in neredeyse her mektubu beklenmedik hastalıkların yeni bir hain saldırısını bildirir. Onu günlerce yatağa bağlayan bazen migren, mide ağrısı, baş ağrısı, hemoroid, kolit, soğuk algınlığı, sinir krizi, hemoraji, safra kesesi taşları, şirpençe, bazen de yüksek ateş, titreme, romatizma ve mesane hastalığıdır. Sürekli doktor gözetimi altındadır, zira bu narin ve kırılgan bedende kötücül acılarla başkaldırmayan tek bir organ yoktur. Calvin bir keresinde sızlanarak şunları yazar: "Sağlığım sürekli bir ölüm haline benziyor."

Ne var ki bu adam şu sözü şiar edinmiştir: "*per mediam desperationem prorumpere convenit*", umutsuzluğun derinliklerinden daha büyük bir güçle çıkmak; bu adamın şeytani düşünsel enerjisi tek bir çalışma saatini bile başka bir şeye kaptırmaz. Bedeni tarafından sürekli engellenen Calvin, bedenine sık sık düşüncenin iradi üstünlüğünü kanıtlar; yüksek ateş nedeniyle kiliseye yürüyemediğinde vaaz vermek için sedyeyile gider. Meclis toplantısına katılamadığında, Belediye Meclisi üyeleri evine gelip öğütlerini dinlerler. Ateşten

titreyerek dört beş ısıtılmış battaniye altında yatarken yanında sırayla bir şeyler yazdırdığı iki ya da üç asistanı bulundur. Arkadaşlarından birinin yakınlardaki çiftliğine temiz hava almak amacıyla günübirlik gittiğinde, yanında sekreterleri vardır ve ulakları bütün gün kentle çiftlik arasında mekik dokurlar. Ve Calvin yine kaleme sarılır, yine çalışmaya başlar. Hayatı boyunca hiç ara vermeksizin çalışmış olan bu çalışkanlık şeytanını, faaliyetsiz düşünmek olanaksızdır. Henüz herkes uykuda, henüz şafak bile sökmemiş ama Calvin'in çalışma masasının üzerinde lamba çoktan yanmıştır; ya da saatler gece yarısını çoktan geçmiş, herkes istirahataya çekilmiş olmasına rağmen odasında hâlâ ışık vardır. Verimliliği, sanki aynı anda dört ya da beş beyinle çalışıyormuş gibi inanılmazdır. Gerçekten bu sürekli hasta adam aynı anda dört beş meslek birden icra etmiştir. Aslında ona verilen görev, yani St. Pierre Kilisesi'nin vaizliğini yapma görevi, isterik iktidar güdüsünün giderek elde ettiği birçok görevden sadece birisidir ve bu kilisede verdiği vaazlar bir duvarı boydan boya dolduracak kadar basılı cilt oluşturmaya ve bir kopyacının bunları yazmakla ömrünü tüketmesine rağmen Calvin'in bütün eserlerinin sadece küçük bir bölümünü oluştururlar. Kendisi olmadan karar alamayan Konsistorium'un başkanı olarak, teoloji ve polemik kitaplarının yazarı olarak, İncil çevirmeni olarak, üniversitenin kurucusu, teoloji seminerinin yaratıcısı olarak, Belediye Meclisi'nin sürekli danışmanı olarak, din savaşlarında siyasal genelkurmay subayı olarak, Protestanlığın en yüksek diplomatı ve organizatörü olarak bu "kutsal söz bakanı", kendi teokratik devletin bütün bakanlıklarını tek başına yönlendirmekte ve yönetmektedir. Calvin, Fransa, İskoçya, İngiltere ve Hollanda'dan vaizlerin ra-

porlarını denetler, yurtdışı propagandalarını düzenler, matbaacılar ve seyyar kitapçılardan oluşan, bütün dünyaya yayılan bir gizli servis kurar. Diğer Protestan liderlerle tanışır, prensler ve diplomatlarla görüşmeler yapar. Hergün, neredeyse her saat yurtdışından gelen konukları vardır; hiçbir öğrenci, hiçbir genç teolog, Calvin'den öğüt almadan ya da ona hürmetlerini sunmadan Cenevre'den geçmez. Evi postane gibidir, bu ev bütün devlet meseleleri ve özel meselelerde sürekli danışma merkezi işlevini de görür; Calvin bir keresinde sızlanarak görev süresince rahatsız edilmeden iki saat geçirmedığını yazmıştır. En uzak ülkelerden, Macaristan ve Polonya'dan her gün Calvin'in adamlarından mektuplar gelir, ne var ki Papazlık görevi, aynı zamanda ondan yardım isteyen sayısız insanla kişisel görüşmeler yapmasını da gerektirmektedir. Bazen bir mülteci Cenevre'de kalmak ve ailesini getirtmek ister: Calvin bu amaçla para toplar, kalacak yer ve geçim kaynağı bulur. Bazen biri evlenmek bir başkası boşanmak istemektedir: ikisi de Calvin'e başvurur, zira Cenevre'de hiçbir dinsel olay Calvin'in onayı ve öğüdü olmaksızın gerçekleşmez. Fakat keşke bu otokratik haz sadece kendi imparatorluğuyla, yani sadece dinsel meselelerle sınırlı olsaydı! Oysa Calvin gibi biri için iktidarın sınırı yoktur, çünkü bir teokrat olarak dünyevi olan her şeyi Tanrısal ve dinsel olana tabi görmek istemektedir. Kentteki her şeye ağır elini kuvvetle koyar: hemen hemen her gün Meclis tutanaklarında şu nota rastlanır: bu konu Maître Calvin'e sorulacaktır. Bir an bile dikkatini yitirmeyen bu gözler, hiçbir şeyi kaçırmaz, eğer bu türden bir düşünsel keşişlik, aynı zamanda büyük tehlike anlamına gelmeseydi, sürekli işler durumdaki bu beyine bir mucizeymiş gibi hayran olunabilirdi. Çünkü kişisel

yaşam zevkinden böylesine bir vazgeçiş içinde olan biri, bu vazgeçışı -kendisi için elbette gönüllü- başkaları için yasa ve norm haline getirmek isteyecek, kendisi için doğal olan şeyi başkalarına doğal olmayan bir şey olarak dayatacaktır. Her zaman -Robespierre örneği- despotların en tehlikelisi keşiş olandır. İnsanca olanı tam ve sevinçle yaşamayan biri, her zaman insanlara karşı insanlık dışı davranacaktır.

Ancak Calvinist öğretinin asıl temeli disiplin ve acımasız sertliktir. Calvin'in anlayışına göre insanın bu dünyada başı dik ve aydınlık bir vicdanla yaşama hakkı kesinlikle yoktur, her zaman "Tanrı korkusu"nu yaşayarak, iflah olmaz yetersizliğinin korkusuyla, boyun eğmişlik duygusu içinde tövbe etmek zorundadır. Baştan itibaren Calvin'in püriten ahlakı neşe içinde ve kaygı duymadan zevk alma kavramını "günah" kavramıyla aynı kefeye koyar ve dünyada varoluşumuzu süsleyen, varoluşumuza canlılık kazandıran her şeyi, ruhumuzu gevşetmeyi, yüceltmeyi, hafifletmeyi ve kurtarmayı amaçlayan her şeyi -öncelikle sanatı- mağrur ve kötü bir gereksizlik olarak haram sayar. Ezelden beri mistik ve kültle bağıntılı konulara bile kendi ideolojik pratiğini getirir; kilise ve kült içinden duyguları, istekleri harekete geçiren, duyguları yumuşatan, yatıştıran her şey istisnasız uzaklaştırılır, zira gerçek iman sahibi, Tanrıya, yapay biçimde harekete geçirilmiş ruhla, tatlımsı buhur kokusuyla, zihni bulanmış, müziğin etkisi altında ve sözde dindar (gerçekte günahkar) resim ve heykellerin güzelliğiyle baştan çıkarılmış olarak yakınlaşmamalıdır. Açıklık sadece gerçekte, kesinlik sadece Tanrının çıplak sözündedir. O nedenle kiliselerden "putlar", resimler ve heykeller, renkli cübbeler, Tanrının masasından ayın kitapları, kutsal eşyaların korunduğu bölümler kaldırılmalıdır;

Tanrının ihtişama ihtiyaçı yoktur çünkü. Ruhu zevkle uyuş-turan her şeyden vazgeçilmelidir: ayın sırasında artık müzik, org bile çalınmayacaktır! Cenevre’de kilise çanları da sus-muştur: gerçek iman sahibine görevi cansız madenle anımsa-tılmamalıdır. Dindarlık dış görünüşle, özveride bulunup ba-ğış yapmakla değil, sadece içsel itaatkarlıkla kanıtlanabilir. O nedenle kiliseden kuddas ve diğer seremoniler kaldırılma-lı, bütün sembol ve metotlara (pratikler) son verilmeli, bütün tören ve şölenler bitmelidir! Calvin, bir kalem darbesiyle takvimden bütün bayramları siler. Roma katokomplarında bile kutlanan paskalya ve noel kaldırılacak, azizlerin günleri silinecek, gelenekler yasaklanacaktır: Calvin’in Tanrısı kut-lanmak, hatta insanlar tarafından sevilmek istemez, tek istedi-ęi kendisinden korkulmasıdır. İnsanın Tanrıya sürekli korku içinde uzaktan hizmet edecek yerde coşku ve taşkınlıkla ona sırnaşmaya çalışması kibirliliktir. Calvin’in değerlendirmesi-nin en derin anlamı şudur: Tanrısal olanı dünya üzerinde mümkün olduğunca ululamak için, dünyevi olanı mümkün olduğunca aşağılamak; Tanrı düşüncesine layık olduğu değe-ri vermek için insan düşüncesini bütün hak ve değerlerden yoksun bırakır Calvin. Bu mizantropik reformasyoncu, her zaman insanlığı, iflah olmaz, disiplinsiz bir günahkarlar gürü-hu olarak görmüş ve dünyamızın karşı konulamaz binlerce mükemmel kaynaktan fışkıran zevklerine hayatı boyunca öf-ke duymuştur. Calvin sık sık takdiri ilahinin, kullarını böyle-sine yetersiz ve ahlaktan yoksun, günah işlemeye eğilimli, kutsal olanı bilebilme konusunda yeteneksiz günahkarlar ola-rak yaratmasının anlaşılmaz olduğundan yakınır! İnsanlara baktığında, her defasında tüyleri ürperir; belki de büyük din-lerin kurucularından hiçbir, hiçbir zaman insanı böylesine

aşağılamamıştır. Calvin insanı bir “*bête indomptable et féroce*”^{*} ve baş belası, “*une ordure*”^{**} diye adlandırır. ‘*Insitution chrétienne*’ de ise kelimesi kelimesine şunları yazar:

“İnsana sadece doğal yetenekleri açısından bakıldığında başından tırnağına kadar iyi bir şeyin izi bile bulunamaz. İnsanda övgüye değer olan şey de Tanrının inayetinden kaynaklanır... Bütün adaletimiz adaletsizlik, bütün meziyetimiz pislik, bütün şerefimiz kepezeliiktir. Ve bizden kaynaklanan en iyi şeyler, etin kirliliğiyle mikroplanmış ve günaha dönüşmüş, pislikle karışmıştır.”

Eğer biri, felsefi olarak insanı, Tanrının son derece başırsız ve kötü bir eseri olarak değerlendiriyorsa, teolog ve politikacı olarak, Tanrının böylesine kötü bir yaratığa en ufak bir özgürlük ve bağımsızlık tanıdığını kabul etmesi mümkün değildir. O nedenle böylesine bozuşmuş ve yaşama hırsı tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bir yaratık kısıtlanmak zorundadır, çünkü “eğer insan kendi başına bırakılırsa, ruhu sadece kötü olana meyledecektir.” İnsanın Tanrıyla ve maddi dünyayla ilişkisini kendi kişiliğine göre biçimlendirme hakkı, ancak ademoğlunun kibirinin belı kesinlikle kırıldığında olabilir ve bu kibir inadı ne kadar sert biçimde kırılırsa, insan ne kadar disipline edilirse ve dizginlenirse, onun için daha iyidir. İnsan özgür bırakılmamalıdır, zira insan özgürlüğü her zaman suistimal edecektir! Tanrının büyüklüğü karşısında insan ancak zor kullanılarak küçültülmelidir! İnsan, itirazsız, dindar, itaatkar sürüye katılasıya, olağanüstü olan her şey genel düzen içinde tamamen eriyesiye, birey kitle içinde çözülesiye kadar, kibirliliğiyle ilgili akli başına getirilmeli,

(*) İslah olmaz, vahşı

(**) Pislik.

gözü yıldırılmalıdır! Kişinin, topluluk yararına haklarından mahrum bırakılması, bireyin vandalca yağmalanması için Calvin, özel bir yöntem, ünlü “disiplin”, “kilise eğitimi” yöntemini uygular. İnsanı dizginlemek için hiçbir dönemde bu dönemdeki kadar sert boyunduruk dayatılmamıştır. İlk andan itibaren bu dahi organizatör, “sürü”sünü, “cemaat”ini, maddeler ve yasaklardan oluşan -bunlara “hizmet emirleri” deniyordu- dikenli telle çevrili bir ağıla sürer ve ahlak terörünün uygulanmasını denetlemek için kendi makamını, görevi ilk başlarda son derece iki anlamlı biçimde “Tanrıya katıksız tapınılması için cemaati denetlemek” olarak tanımlanan “*Konsistorium*”u (İdari Makam) kurar. Ne var ki bu ahlak denetçisinin etki sahası sadece görünüşte dinsel yaşamla sınırlıdır. Çünkü Calvin’in totaliter devlet anlayışında dünyevi olanla dünya görüşünün tamamen içiçe geçmesi sayesinde, artık en özel yaşam pratikleri de devletin denetimine girer. *Konsistorium*’un casuslarına, “*anciens*’lere “herkesin yaşamına dikkat etmeleri” ısrarla söylenir. Dikkatlerinden hiçbir şey kaçmamalıdır, sadece “söylenen söz değil, aynı zamanda görüşler ve düşünceler denetlenecektir.”

Elbette böyle bir genel denetimin uygulanmaya başladığı andan itibaren Cenevre’de özel yaşam diye bir şey kalmamıştır. Calvin bir hamlede, casus ve gözlemcilerini her zaman şikayet ya da ihbardan sonra gönderen Katolik engizisyonun ötesine geçmiştir. Cenevre’de, Calvin’in bütün insanların her zaman kötüye eğilimli olduğu doğrultusundaki dünya görüşüne uygun olarak, herkes daha baştan potansiyel günahkardır ve üzerlerindeki baskıyı kabullenmek zorundadır. Calvin’in dönüşünden bu yana bütün evlerin aniden kapıları açılmış ve bütün duvarlar birdenbire saydamlaşmıştır.

Gece gündüz her an kapınız hızla çalınabilir ve din polisi “denetim”e gelebilir; Cenevrelilerin buna direnmesi de olanaksızdır. En zengini de, en yokulu da, en yaşlısı da, en genci de ayda bir kez, bu profesyonel ahlak-ajanları tarafından sorgulanmak zorundadır; saçlarına ak düşmüş, saygın, deneyimli adamlar, okul çocukları gibi, duaları ezbere bilip bilmedikleri ya da örneğin Calvin’in bir vaazını neden kaçırdıkları konusunda saatlarca -zira “hizmet emirleri”nde şöyle denir: “araştırmayı rahat yapabilmek için zaman tanımak gerekir”- sınavdan geçerler. Ancak bu din ve ahlak dersiyle denetim son bulmuş olmaz, çünkü bu ahlak ÇEKA’sı* her şeye burnunu sokar. Kadınların giysilerinin fazla kısa ya da fazla uzun olup olmadıklarını, gereksiz dantellerle bezenip bezenmediklerini ya da tehlikeli biçimde dekolte olup olmadıklarını kontrol eder, saçların şekline bakar, parmaklardaki yüzükleri, dolaptaki ayakkabıları sayar. Tuvalet masasından mutfığa geçip, izin verilen biraz çorba ve bir parça etin dışında şeyler yenip yenmediğini, herhangi bir yerde tatlı, ya da marmelat saklanıp saklanmadığını araştırır. Din polisi evi gezmeye devam etmektedir. Kitap dolabına el atıp *Konsistorium*’un sansür damgasını taşımayan kitaplar bulunup bulunmadığına bakar, herhangi bir kutsal resmin ya da tespihin olup olmadığını görmek için dükkanları köşe bucak araştırır. Hizmetçiler evsahipleri, çocuklar ebeveynleri hakkında sorguya çekilir. Aynı zamanda din polisi, kutsal olmayan şarkıların çalınıp çalınmadığını, insanların şeytana uyup neşeye garkolarak günah işleyip işlemedikleri denetlemek için sokakların sesini dinler. Artık Cenevre’de her türlü eğlence bi-

(*) Ekim Devrimi sonrası SSCB’de faaliyet gösteren gizli polis örgütü.

çimi, her “*paillardise*” kovuşturulur. İşten sonra bir yudum şarap içmek için tavernaya gitmek isteyen ya da kağıt ve zar oyunlarından zevk alan Cenevrelilerin vay haline! Bu insanı avı günbegün sürer, ahlak ajanları pazar günleri bile dinlenmez. Pazar günleri bütün sokaklar denetlenir, bütün kapılar çalınarak, tembel ya da gevşek kişilerin, Bay Calvin’in vazıyla yüce duygulara ulaşacak yerde, yatakta kalmayı tercih edip etmediklerine bakılır. Öte yandan kilisede de denetçiler, kimin geç geldiğini ya da erken çıkmak istediğini ihbar etmek için yerlerini almıştır. Bu resmi ahlak koruyucuları her yerde yorulmaksızın çalışırlar; akşamları Rhone sahilinde karanlık köşelerde dolaşarak günahkar çiftlerin birbirlerine dokunup dokunmadıklarını denetler, hanlarda yatakların içini, yabancıların bavullarını ararlar. Cenevre’den giden ya da Cenevre’ye gelen bütün mektupları açarlar; *Konsistorium*’un son derece iyi örgütlenmiş teyakkuz durumu kent sınırlarını aşmıştır. Yolcu arabalarında, mavnalarda, gemilerde, yabancı pazarlarda ve komşu hanlarda Calvin’in paralı casusları vardır; Lyon ya da Paris’te herhangi bir hoşnutsuzun söylediği söz derhal Cenevre’ye bildirilir. Aslında zaten dayanılmaz olan bu denetimi daha da dayanılmaz kılan, her resmi ve ücretli denetçiye, kısa süre sonra yetkisiz kişilerin eklenmesidir. Çünkü devletlerin yurttaşlarını terör atmosferinde tuttuğu her yerde, iğrenç gönüllü muhbirlik boy verir. İlke olarak muhbirliğe izin verildiği, hatta arzu edilir olduğu bir yerde, aslında dürüst insanlar korkudan muhbir haline gelirler; “Tanrının saygınlığına karşı suç işlemiş olmak”la suçlanmalarını engellemek için herkes birbirini gözler. “Zelo della paura”, korkunun ateşi bütün muhbirlere sabırsızlıkla yol gösterir. Aslında *Konsistorium*, birkaç yıl geçtikten son-

ra bütün denetimleri kaldırabilirdi, çünkü artık bütün Cenevreliler birer denetçi olmuşlardı. Gece gündüz demeden kara bir ihbar seli akıyor ve düşünsel engizisyon değirmenini sürekli hareket halinde tutuyordu.

Yaşama keyif katan, yaşamı yaşamaya değer kılan her şey Calvin tarafından yasaklandığı için, böyle sürekli bir ahlak terörü altında kim kendini güvencede hissedebilecek kadar Tanrının emirleri gereğince yaşadığını düşünebilir? Ti-yatro, her türlü eğlence, şenlikler, dans, bütün oyunlar yasaktır; hatta buz pateni gibi masum bir spor bile Calvin'in hırçın kıskançlığını uyandırır. Neredeyse papaz giysisine benzeyen en sade giysilerin dışında bir şey giymek yasaktır; yani terzilere, Belediye Meclisi'nin izni olmaksızın yeni modeller dikmeleri yasaklanmıştır. 15 yaşından küçük kızların ipek elbise, 15 yaşından büyüklerin ise kadife elbise giymeleri yasaktır; altın ve gümüş işlemeli elbiseler, altın şeritler, düğmeler, tokalar ve her türlü altın ve süs eşyası yasaktır; erkeklerde ortadan ayrılmış uzun saç, kadınlarda ise her türlü yapılmış saç yasaktır, sivri başlıklar, eldiven, dantel ve açık ayakkabı yasaktır. Tahtirevan ve *voitures roulantes** kullanmak yasaktır. Aile şölenlerinin yirmi kişiden fazla insanla kutlanması, vaftiz ve nişan törenlerinde belirli miktarın dışında yemek ve hatta reçel, marmelat gibi tatlılar sunmak yasaktır. Burada üretilen şarap dışında şarap içmek, şerefe kadeh kaldırmak, av eti, tavuk eti, hamur işi yemek yasaktır. Eşlerin düğünlerinde ve düğünlerinden altı ay sonra birbirlerine armağan vermeleri yasaktır. Elbette evlilik dışı ilişki de yasaktır, bu konuda nişanlılar için de hoşgörü yoktur. Yerli

(*) Küçük tekerlekli taşıt.

halkın meyhaneye gitmesi, meyhanecinin herhangi bir yabancıya, yabancı duasını etmeden önce ve onu konuklarının casusluğunu yapmaması her kuşkulu söz ve harekete dikkat etme konusunda uyarmaksızın yemek ve içki vermesi yasaktır. İzin almaksızın kitap yayınlamak, yurtdışıyla yazışmak, her biçimiyle sanat, kutsal resimler, heykeller ve müzik yasaktır. En dindar mezmur şarkılarda bile “hizmet emirleri” melodiye değil, sözün anlam ve ruhuna dikkat edilmesinin “titizlikle gözetilmesi”ni emreder, çünkü Tanrıya sadece canlı sözle hamdüsena edilmelidir. Özgür Cenevreliler, bir zamanlar olduğu gibi çocuklarına istedikleri isimleri veremezler. Yüzyıllardan bu yana alışılmış Claude, Amadé gibi isimler, İncil’de yer almadığı için yasaklanarak İsaak ve Adam gibi isimler dayatılır. *Paternoster** duasını Latince okumak, Paskalya ve Noel’i kutlamak yasaktır. İnsanın renksiz varoluşuna neşe katan her şey, yasak kapsamına girer. Elbette basılı ve sözlü düşünce özgürlüğünün izi bile yoktur. Suçların en büyüğü olarak değerlendirilen, Calvin ve diktatörlüğünü eleştirmek de yasaktır: “kamusal meseleler üzerine Meclisin söylediklerinden farklı şeyler dile getirmeme” konusunda kentlilere trampet eşliğinde sürekli uyarı yapılır.

Yasak, yasak, yasak: dehşet verici bir ritm. Ve insan kendi kendisine soruyor şaşkınlıkla: Bunca yasaktan sonra Cenevrelilerin yapabilecekleri ne var? Çok şey yok. Yaşayabilir, ölebilir, çalışabilir, itaat edebilir ve kiliseye gidebilirler. Daha doğrusu kiliseye gitmek, ihlali halinde ağır cezaların öngörüldüğü yasal bir zorunluluktur. Pazar günleri iki kez olmak üzere haftada üç kez verilen vaazı, çocuklar için de

(*) Babamız.

ahlak derslerini kaçırانların vay haline! Tanrının gününde bile zorun boyunduruğu geştetilmez, yükümlölükler acımasızca sürdürölür. Karınlarını doyurmak için her gün yerine getirdikleri zorlu hizmetten sonra Tanrıya hizmet etmek zorundadırlar; hafta içi iş, hafta sonu kilise -insanın içindeki şeytan ancak böyle öldüröllebilir ve elbette yaşamın bütün özgürlükleri ve sevinçleri de.

Fakat insan şaşkınlık içinde, onlarca yıl Helveçya'ya özgü bir özgürlük ortamında yaşamış cumhuriyetçi bir kentin nasıl böyle bir savonarolisch diktatörlüğünü kaldırabildiğini; o zamana kadar güneyli halkların neşesiyle yaşayan bir halkın yaşam sevincinin nasıl böyle boğulabileceğini soruyor kendi kendine? Entelektüel bir keşişin, binlerce insanın yaşam sevincinin ırzına geçmesi nasıl mümkün olabilmıştır? Calvin'in sırrı yeni bir sır değil, bütün diktatörlüklerin eski sırrıdır: Terör. Kimse kendisini aldatmasın. Hiçbir şeyden çekinmeyen ve her türlü insancılıkla zaaf diye alay eden şiddet, korkunç bir güçtür. Bir sistematik içinde düşünölmüş ve despotça uygulanan devlet terörü tek tek insanların iradelerini felce uğratar, her topluluğu çözer ve yıkar. Kemirici bir hastalık gibi ruhları tüketir ve -bu onun son sırrıdır- kısa süre sonra genel korku devlet terörünün yardımcısı ve suç ortağı olur, çünkü herkes kendisini zanlı hissettiğı için başkalarını suçlar ve korkanlar korkudan başlarındaki zorbanın emir ve yasaklarının önünden giderler. Örgütlenmiş bir şiddet rejimi, her zaman mucizeler yaratabilir ve Calvin, otoritesi söz konusu olduğunda hiçbir zaman bu mucizeyi gerçek kılmaktan çekinmemiştir: hiçbir düşünsel despot acımasızlıkta onu geçemez, fakat Calvin'in sertliğini -bütün diğer özellikleri gibi- bunun, ideolojisinin ürünü olması mazur göstermez. As-

linda bu düşün insanı, bu nevrotik, bu entelektüel kişi, kandan tiksindir ve -kendisinin de itiraf ettiği gibi- kan görmeye dayanamaz; Cenevre’de gerçekleştirilen işkence ve yakmaların tek birine bile katılamamıştır. Zaten teorisyenlerin en kötü suçu da, sınırları, bırakın uygulamayı, bir tek idamı bile izlemeye dayanamazken -bir kez daha Robespierre örneği anımsansın-, “düşünceleri”, teorileri ve sistemleri tarafından manevi bakımdan korunduklarını hissettiklerinde, yüzlerce idam emrini verebilmeleridir. Calvin, bütün “günahkarlar”a karşı katı ve acımasız olmayı, kendi sisteminin en yüce kurallı olarak görüyordu ve bu sistemi eksiksiz yerine getirmeyi, kendi dünya görüşü çerçevesinde Tanrı tarafından verilmiş bir görev olarak değerlendiriyordu; yani, gerçek doğasına karşı, acımasız olmak için kendisini eğitmeyi ve disiplinle sistematik vahşilik için katılaştırmayı görev olarak algılıyordu: Calvin hoşgörüsüzlüğü yüksek sanatmışcasına “öğrenir”: “genel kötülüklere karşı mücadele için disiplinle egzersiz yapıyorum.” Ne yazık ki bu çelik iradeli insan kendini disipline etme konusunda çok başarılı olmuştur. Bir günahkarın Tanrı katında yargılaması yerine, günahsız birinin dünyada cezalandırılmasını görmeyi tercih ettiğini açıkça söyler ve bir kez idamlardan biri, celladın beceriksizliği yüzünden istenmeyen işkenceye dönüştüğünde, Farel’e yazdığı mektupla şu bahaneyle mazur gösterir olayı: “Mahkumun böylesine uzun süre acı çekmesi elbette Tanrının isteği dışında olamamıştır.” Eğer söz konusu olan “Tanrıya saygı” ise sert olmak yumuşak olmaktan iyidir der Calvin. Ahlaklı bir insanlık ancak insanları sürekli cezanlandırarak oluşacaktır.

Henüz ortaçağı yaşayan bir dünyada İsa’nın acımasızlığı, “saygınlığı sürekli korunması gereken” Tanrı tezinin hayata

geçirilmesinin ne kadar canice olabileceğini düşünmek bile zor. Calvin'in egemenliğinin ilk beş yılında, nispeten küçük bir kent olan Cenevre'de onüç kişi asılmış, on kişinin başı kesilmiş, otuzbeş kişi yakılmış; ayrıca yetmişaltı kişi ev ve topraklarından kovulmuştur, bu sayıya henüz geç kalmadan terörden kaçanlar dahil değildir. "Yeni Kudüs"ün zindanı bir süre sonra öyle dolar ki, zindancıbaşı daha fazla tutuklu alamayacağını bildirir. Bu tür korkunç işkenceler sadece hüküm giymiş olanlara değil, sanıklara da yapılır; bu durumda birçok insan işkence hüccresine sürüklenmek yerine intihar etmeyi yeğler. Bunların sayıları öylesine fazlalaşır ki bir süre sonra Meclis, "bu tür olayları önlemek için" tutukluların gece gündüz kelepçelenmesi talimatını verir. Fakat Calvin'den bu tür korkunçluklara son vermeye yönelik tek bir söz bile duyulmaz; tersine onun ısrarlı tavsiyesiyle mengene ve germe aletinin yanısıra sorguda *Chauffement des pieds*, tabanların yakılması uygulanacaktır. Kentin "düzen" ve "disiplin" için ödediği bedel korkunçtur, çünkü Cenevre Calvin'in Tanrı adına hükmetmeye başlayışına kadar böyle çok canlı, kanlı hüküm, ceza, işkence ve sürgün görmemiştir. O nedenle Balzac haklı olarak Calvin'in din terörünün, Fransız Devrimi'nin bütün kanlı törenlerinden daha tüyler ürpertici olduğunu söyler. "Calvin'in çılgın dinsel hoşgörüsüzlüğü, Robespierre'in siyasal hoşgörüsüzlüğünden ahlaki bakımdan daha bütünlüklü ve acımasızdı ve eğer Calvin'e Cenevre'nin dışında başka bir etki alanı sunulmuş olsaydı, siyasal eşitlik öncüsünün akıttığı kandan daha fazla kan dökerdi."

Buna rağmen, Cenevrelilerin özgürlük duygusunu paramparça eden şey bu barbar kanlı hükümler değildi sadece; asıl çökertici olan, sistemli eziyetler ve günbegün tekrarlanan

göz yıldırımlardı. İlk bakışta Calvin'in "disiplin"inin bu kadar önemsiz şeylere müdahale etmesi belki de gülünç gelebilir. Ne var ki bu yöntemin inceliğini görmezden gelmek olanaksızdır. Calvin'in yasaklar ağı, herkesin kendisini her zaman suçlu hissetmesi ve her şeye kadir, her şeyi bilen otorite karşısında kesintisiz bir korku durumunda yaşaması için, kasıtlı olarak böylesine dar ve küçük ilmiklerle dokunmuştur; insanların her gün geçtiği yolun soluna ve sağına ne kadar çok kurt kapını yerleştirirseniz, özgürce ve istedikleri gibi yürümeleri o kadar zorlaşır. Cenevre'de de Konsistorium tasasız alınan her soluğu günah ilan ettiği için, kentlilerin kendilerini güvencede hissetmesi kısa süre içinde olanaksızlaşır. Göz yıldırma yönteminin inceliğini anlayabilmek için Meclis tutanaklarındaki listelere bakmak yeterlidir. Biri vaftiz sırasında gülümsedi: üç gün hapis. Bir başkası yaz güneşinin verdiği yorgunlukla vaaz sırasında uyukladı: hapis. İşçiler kahvaltıda çörek yediler: üç gün ekmek ve suya talim. İki kişi bowling oynadı: hapis. İki kişi çeyreklik şarabına zar attı: hapis. Bir adam oğluna Abraham adını koymayı reddetti: hapis. Kör bir kemancı dans havası çaldı: sürgün. Bir başkası Castello'nun İncil çevirisini övdü: sürgün. Bir kız buz pateni yaparken yakalandı, bir kadın kendisini kocasının mezarına attı, biri ayın sırasında yanındakine bir tutam tütün teklif etti: Konsistorium'a çağırarak uyarma ve tövbe ettirme. Liste devam ediyor, hiç bitmeyecekmiş gibi. Neşeli birkaç kişi Epifani Yortusu'nda pastanın içine fasulye koydu: yirmidört saat ekmek ve suya talim. Biri Calvin'e Maître yerine "Monsieur" dedi, birkaç köylü kiliseden çıktıktan sonra, her zaman olduğu gibi işleri üzerine konuştular: hapis, hapis, hapis! Bir adam kağıt oynadı: zincire bağlanıp boynuna oyun

kağıtları asılı olarak teşhir. Bir başkası sokakta cesaretle şarkı söyledi: “şarkısını dışarıda söylemesi” istendi, yani sürgün edildi. İki gemi yamağı, kimseyi öldürmeksizin kavga ettiler: idam. Reşit olmayan üç oğlan çocuğu aralarında uygunsuz şeyler yaptılar: önce yakılarak ölüme mahkum edildiler, sonra af edilerek yanan odun yığınları önünde bekletilerek teşhir edildiler.

Elbette en şiddetli biçimde cezalandırılan suçlar Calvin’in siyasal ve düşünsel yanılmazlığına karşı işlenmiş suçlardır. Calvin’in kader öğretisine dil uzatan bir adam kentin bütün kavşaklarında kan revan içinde kalana kadar kırbaçlanır ve kentten sürülür. Sarhoşken Calvin’e küfreden bir yayıncının dili kızgın demirle delinir ve ardından kentten sürülür. Jacques Gruet, sırf Calvin’e sahtekar dediği için işkence görmüş ve idam edilmişti. Bunun dışında önemsiz de olsa her suç Konsistorium’un dosyalarında itinayla kaydedilmiştir, öyle ki kent sakinlerinin özel yaşamı sürekli açıktadır; Calvin’in ahlak polisi, tıpkı onun gibi unutmayı ya da affetmeyi bilmez.

Sürekli tetikte olan böyle bir terörün tek tek kişilerin olduğu kadar kitlenin de özsaygı ve özgücünü kırması kaçınılmazdır. Herhangi bir devlette, yurttaşlar sürekli olarak sorgulanmayı, kovuşturmaya uğramayı ve mahkum edilmeyi bekler, bütün davranışları ve sözleri üzerinde görünmez muhbir bakışlarını hissederse, gece gündüz, günün her saatinde kapı ani “denetimler” için açılabilirse, bu durumda sınırlar giderek gevşeyecek, en cesurunu bile giderek etkileyen kitlesel bir korku doğacaktır. Her kendini yaşama isteği böyle nafile bir mücadele içinde sonunda felce uğramak zorundaydı ve Cenevre kenti Calvin’in disiplin sistemi saye-

sinde, “disiplin”i sayesinde gerçekten Calvin’in istediği gibi oldu: Tanrı korkusuyla dolu, gözü yıldırılmış, ruhsuzlaşmış, herhangi bir direniş göstermeksizin tek bir iradenin, yani Calvin’in kölesi haline gelmiş bir kent.

Bu disiplin altında birkaç yıl geçer ve Cenevre değişmeye başlar. Bir zamanların özgür ve neşeli kentini gri bir tül gibi örtmüştür disiplin. Rengarenk elbiseler ortadan kalkmış, renkler silikleşmiştir, artık kulelerin çanları susmuş, sokaklarda neşeli sesler duyulmaz olmuştur; bütün evler, Calvinist kiliseler gibi çıplak ve süssüzdür. Kemanlar dans müziği çalmayalı, bowling ve zar oyunları yasaklanalı beri gazinolar ıssızlaşmıştır. Dans salonları bomboştur, bir zamanlar sevgililerin dolaştığı karanlık bulvarlar terkedilmiştir. Ciddi ve suskun kalabalıklar ancak kilisenin çıplak mekanında biraraya gelirler.

Kent artık başka bir çehre, sert ve edepli bir çehre, Calvin’in çehresini edinmiştir; giderek bütün kent sakinleri korkudan ya da bilinçsiz uyum çabası nedeniyle Calvin’in sert duruşunu alır, onun karanlık kapalılığına bürünürler. Bu kentin sakinleri artık adımlarını hafif ve gevşek atmazlar; bakışları, içtenliğin şehvetlilik olarak değerlendirilebileceği korkusuyla, sıcaklık yaymaktan uzaktır. Kendisi de hiç mutlu olmamış bu karanlık adamdan korktukları için doğal olmayı unuturlar. En dar çevrede bile, konuşmak yerine fısıldaşmaya alışmışlardır, zira uşaklar ve hizmetçiler kapıları dinleyebilir; Cenevreliler her yerde arkalarında görünmez gözetleyiciler ve dinleyicilerin varlığını hissederek korkuyla dolaşırlar. Yapılabilecek tek şey göze görünmemektedir. Ne giysilerle, ne sözle ne de korkusuz mimiklerle göze batmamak gerek! Kuşku çekmemek gerek, aman kendinizi unuttu-

run! Cenevreliler evlerinde oturmayı yeğlerler, çünkü ne de olsa kilitler ve duvarlar, bir ölçüye kadar gözlerden ve kuş-kulardan korur insanı. Ne var ki camdan bakarken tesadüfen Konsistorium üyelerinden birinin cadde boyunca yürüdüğü-nü gördüklerinde korkuyla geri çekilirler, yüzleri bembeyaz kesilir; kimbilir komşu nasıl bir ihbarda bulunmuş, neler söylemiştir.

Eğer sokağa çıkmak zorunda kalırlarsa başları önde, siyah paltolarının içinde sessizce yürürler; vaaza ya da cenaze-ye gidermiş gibi. Bu yeni katı disiplin altında büyüyen ve “ahlak dersleri”yle gözleri iyice yıldırılan çocuklar bile neşe içinde ve gürültüyle oynayamazlar artık, onlar da görünmez bir darbeden korkar gibi sinmişlerdir; güneşte değil, gölgede tek tük açan çiçekler gibi cansız ve ürkek büyürler.

Bu kentin ritmi bayram ve yortularla kesilmeksizin can sıkıntısı ve soğuk tik-taklarla bir saat gibi işler; sıkıntılı, dü-zenli, ve güvenli. Kente yeni gelen yabancılar, sokaklarda yürürken kentin matem tuttuğunu sanabilirdi, insanlar öyle-sine karanlık ve soğuk bakışlı, sokaklar öylesine sessiz ve neşesiz, düşünsel atmosfer öylesine sıkıntılıdır.

Elbette eğitim ve disiplin mükemmeldir; ne var ki Cal-vin’in kente dayattığı bu ölçütlülük, her zaman aşırılık ve taşkınlıktan doğan bütün kutsal güçlerin ölçülemez kaybı pa-hasına elde edilmiştir. Sayısız dindara, iman sahibi kentliye, çalışkan teologlara ve ciddi bilginlere sahip olduğunu söyle-yebilecek olan bu kent, Calvin’den iki yüzyıl sonra bile dün-yaca ünlü tek bir ressam, tek bir müzisyen, tek bir sanatçı yaratamamıştır. Olağanüstü olan, olağan olana; yaratıcı öz-gürlük, itirazsız yaltaklanmaya kurban edilmiştir. Ve sonun-da bu kentte yeniden bir sanatçı doğduğunda, bu sanatçının

bütün yaşamı, insan kişiliğinin ırzına geçilmesine karşı isyandan ibaret olacaktır; Cenevre ancak en bağımsız kentli Jean Jacques Rousseau'nun kişiliğinde Calvin'den tamamen kurtulacaktır.

Castellio Sahneye Çıkıyor

Bir diktatörden korkmak demek onu sevmek demek değildir ve insanların görünüşte teröre boyun eğmeleri, terörü onayladıkları anlamına gelmez. Şurası kesin: Dönüşünden sonraki ilk aylarda kent sakinleri ve resmi makamlar, Calvin'e apaçık bir hayranlık duyuyorlardı. Herkesin Calvin'den yana olduğu görülüyordu; bütün kentliler coşkulu bir birlik sarhoşluğuna kapılmışlardı. Fakat kısa süre sonra akılları başlarına gelir. Zira düzeni kurması için Calvin'i çağırانların tümü, bu hiddetli diktatörün, "disiplin" sağladıktan sonra, ahlak ötesi şiddetli tedbirlerini gevşeteceğini umuyorlardı gizliden gizliye. Oysa şimdi dizginlerin günden güne daha çok sıkıldığını görmektedirler; kişisel özgürlüklerini, neşelerini kurban etmiş olmalarına rağmen tek bir iyi söz duymazlar kilise kürsüsünden. Kendilerine sürekli şunların söylendiği-

ne öfkeyle tanık olmaktadırlar: Bu yoldan çıkmış kentte gerçek ahlakı ve disiplini yerleştirmek için yedi-sekizyüz Cenevreli gencin asılması gerekir. Ancak şimdi, Cenevre'ye, ruhlarını sağaltacak biri yerine, özgürlüklerin zindancısını çağırdıklarının farkına varmışlardır. Giderek sertleşen zor önlemleri, nihayet Calvin'in taraftarlarını da kızdırmaya başlamıştır.

Daha birkaç ay geçmeden Cenevre'de artık Calvin'e karşı hoşnutsuzluk başgösterir. Calvin'in "disiplin"i, uzaktan bir ideal olarak, zorbalıkla uygulanmasından çok daha baştan çıkarıcı görünmüştü. Romantik renkler solmaya başlar, daha dün Calvin'i övenlerin sessizce homurdandıkları duyulur. Ne var ki her zaman, diktatörlerin kişisel itibarlarını sarsacak, herkesçe görülebilir ve kavranabilir bir neden gerekmektedir ve bu neden bir süre sonra ortaya çıkar. Cenevreliler ilk kez Konsistorium'un insani kusursuzluğundan, kenti üç yıl boyunca (1542-1545) kasıp kavuran korkunç veba salgını sırasında kuşku duymaya başlarlar. Çünkü olağan zamanlarda, her hastanın üç gün içinde başucuna din adamı çağırmasını çok katı ceza tehditleri yağdırarak talep eden vaizler, içlerinden biri vebaya yakalandığından beri, hastaları, veba hastanesinde dini telkin olmaksızın ölüme terketmişlerdir. Belediye Meclisi, hiç olmazsa bir Konsistorium üyesinin "veba hastanesindeki zavallıları teselli etmek ve cesaretlendirmeleri" için harekete geçmesini yalvararak rica eder. Ne var ki okul müdürü Castellio'nun dışında hiç kimsenin kılı kıpırdamaz; Castellio ise Konsistorium üyesi olmadığından bu görevi üstlenemez. Calvin meslektaşları tarafından "vazgeçilmez" olarak ilan edilir ve açıkça "bir bölümünü kurtarmak için bütün kiliseyi yarı yolda bırakmak olmaz" diye itirafta

bulunur. Fakat Calvin kadar önemli misyonları olmayan diğer vaizler de tehlikenin arkasında rahatça gizlenmişlerdir. Belediye Meclisi'nin, herkese korku salan bu ruh çobanlarına bütün yalvarmaları sonuçsuz kalır, hatta içlerinden biri açık açık "veba hastanesi yerine idama gitmeyi tercih edecekleri"ni söyler. 5 Ocak 1543'te Cenevre şaşırtıcı bir sahne yaşar: kentin bütün reformasyoncu vaizleri başlarında Calvin olmak üzere Belediye Meclisi toplantısına gelip utanç verici bir açıklama yaparak, iyi ve kötü günlerde Tanrıya ve onun kutsal kilisesine hizmet etmenin görevleri olduğunu bilmelelerine rağmen, içlerinden hiçbirinin veba hastanesine gitmeyi göze alamadığını itiraf ederler.

Oysa halkları en çok önderlerinin kişisel cesareti etkiler. Marsilya'da, Viyana'da ve daha birçok kentte, büyük salgınlar sırasında, salgın hastalık yurtlarında hastaları teselli eden kahraman vaizler yüzyıllar sonra bile anımsanır. Halklar, önderlerinin bu tür kahramanlıklarını hiçbir zaman unutmaz, fakat aynı şekilde belirleyici anlardaki korkaklığını da belleğine kazır. Artık Cenevreliler, kilise kürsüsünden verdikleri coşkulu vaazlarda insanlardan büyük özveriler talep eden din adamlarının en küçük özveride bulunmaya hazır olmalarıyla alay etmeye başlamışlardı. Sonunda genel öfkeyi saptırmak için kötü bir oyun bulundu. Belediye Meclisi'nin emriyle karnını doyurmaktan aciz birkaç kişi yakalanmış ve korkunç işkenceler sonucunda, şeytanın dışkısıyla hazırlanmış bir sıvıyı kapı tokmaklarına sürmek suretiyle vebayı kente bulaştırdıklarını itiraf etmişlerdi. Calvin'in bir hümanist olarak bu türden kocakarı laflarına kulak asmaması gerekirken, hep geriye eğilimli olan bu kafa, ortaçağ çılgınlığının inanmış savunucusu olduğunu göstermişti. Fakat bunun

da ötesinde alenen dile getirdiği “*semeurs de peste*”^{e*} müstehak oldukları yönündeki görüşünden çok, bir adamın dinsizlik nedeniyle güpegündüz şeytan tarafından yatağından alınarak Rhone’a atıldığını kilise kürsüsünden iddia etmesi Calvin’in zararına olur; Calvin ilk kez bazı dinleyicilerinin bu tür batıl inançlarla açıktan alay ettiklerine tanık olmak zorunda kalmıştır.

Kesin olan, her diktatör için vazgeçilmez bir psikolojik iktidar unsuru anlamına gelen onun yanılmazlığına olan inancın önemli bir bölümünün, veba salgını sırasında yıkıldığıdır. İnsanların akıllarının başlarına geldiğini görmemek olanaksızdır artık; direniş giderek şiddetlenmekte ve daha geniş çevrelere yayılmaktadır. Ne var ki Calvin’in şansına direniş sadece genişler, odaklaşmaz. Bu, her diktatörlüğün geçici avantajını oluşturur; sayısal olarak çoktandır azınlıkta olmasına rağmen egemenliğinin sürmesini sağlayan şey, değişik yönlerden gelen ve çeşitli nedenlere sahip karşı irade gerçek bir itici güç olarak birleşemez ya da çok geç birleşebilirken, diktatörlüğün askeri iradesinin bütünlüklü ve örgütlü ortaya çıkmasıdır. Bütünlüklü bir plan çerçevesinde, bütünlüklü bir yapıyla hareket etmediği koşullarda, halkın çoğunluğunun diktatöre karşı olmasının bir yararı yoktur. O nedenle diktatörlerin otoritelerinin ilk sarsılmasıyla yıkılması arasında uzun ve zorlu bir yol bulunur. Calvin, onun Konsistorium’u, vaizleri ve mülteci yandaşları tek bir blok irade, hedefinin bilincinde tek bir bütünlüklü güç oluştururlar; buna karşılık Calvin’in muhalifleri, bağıntısız biçimde, bütün alan ve sınıflardan biraraya gelmişlerdir. Örneğin aralarında

(*) Fr. Veba yayıcıları.

hâlâ eski inançlarına bağlılığı gizlice sürdüren eski Katolikler, bunların yanısıra da meyhaneleri kapatılan şarapçılar, süslenmeleri yasaklanan kadınlar ve ayrıca, Cenevre'ye iltica ettikleri gibi bütün görevlere kurulup oturan yeni beşparasızlara karşı öfkeyle dolu olan eski Cenevreli patrisiyenler vardır. Sayısal bakımdan güçlü bu muhalefet bir yanda en soylu, öte yanda en zavallı insanlardan oluşuyordu; ne var ki hoşnutsuzluklar bir düşünceye dayandırılmadığı sürece güçsüz homurdanmalar olarak, etkin değil gizli bir güç olarak kalırlar. Oradan buradan toplanmış bir grup, militarize olmuş bir orduya, örgütlenmemiş bir hoşnutsuzluk örgütlü teröre karşı hiçbir zaman direnemez. O nedenle başlangıçta, Calvin için bu bin parçaya bölünmüş grupları dizginlemek kolay olacaktır; bu gruplar Calvin'in karşısına bütünlüklü bir yapı olarak çıkamadıkları için, Calvin bazen birini, bazen ötekini elinin tersiyle halledebilmektedir.

Bir düşünceyi savunan biri için gerçek tehlike, bu düşüncenin karşısına başka düşünceleri koyabilendir ve Calvin bunu, her şeyi apaçık gören o kuşkulu bakışlarıyla hemen anlamıştır; bütün iktidarı süresince, muhalifleri arasında onu en fazla korkutan, düşünsel ve ahlaki bakımdan kendisiyle boy ölçüşebilecek ve uyguladığı düşünsel zorbalığa özgür bir vicdanın bütün coşkusuyla karşı çıkabilecek biri, yani Sebastian Castellio olmuştur.

Ne yazık ki Castellio'dan bize pek de iyi olmayan tek bir resim kalmıştır. Castellio'nun yüzü son derece zeki ve ciddidir, yüksek ve geniş bir alnın altında dürüst ve içten gözler: Castellio'nun resminin fizyonomik bakımdan ifade ettiği sadece bu kadardır; karakterinin derinliklerini görmemizi sağlayacak bir resim değil elbette, ancak bu adamın en önemli

karakter çizgisini yine de gözönüne sermektedir: özgüven ve dengelilik. Calvin ile Castellio'nun resimleri yanyana konduğunda, daha sonra düşünsel alanda kesin ifadesini bulan karışıklık aç'klıkla görülür: Calvin'in yüzünde gerginlik, sabırsızca ve kabına sığmaksızın boşalacak, kasılmalı ve hastalıklı bir enerji, Castellio'nun yüzünde ise yumuşaklık ve sabırlı bir sükûnet vardır. Birinin bakışları ateşli, diğerininki koyu bir sükûnet içindedir; sabırsızlık sabırla, yerinde duramayan gayret ısrarlı kararlılıkla fanatizm, insancılıkla çatışır bu iki resimde.

Castellio'nun gençliği hakkında bildiklerimiz de, dış görünüşü hakkındaki bilgilerimiz gibi son derece sınırlıdır. 1515 yılında, yani Calvin'den 6 yıl sonra İsviçre, Fransa ve Savoyen arasındaki sınır bölgesinde doğdu. Ailesi Chatillon, ya da Chataillon, belki de Savoya egemenliği altında bazen Cetegllione ya da Castellione adını almıştır; ana dilinin İtalyanca değil, Fransızca olması gerekir. Kısa süre sonra ise konuştuğu dil Latince olur, çünkü Castellio yirmi yaşlarında Lyon Üniversitesine girer, Fransızca ve İtalyancayı öğrenir, ayrıca Latince, Yunanca ve İbranice dillerinde de ustalaşır. Daha sonraları Almanca da öğrenir. Diğer alanlarda da gayreti ve bilgisi öyle mükemmeldir ki, hümanistler ve teologlar onu zamanın en bilge adamları arasında sayarlar. Başlangıçta, ders vererek cesaretle ve kıt kanaat geçimini sağlayan genç öğrenciyi çeken, sanatsal olandır; bu süreçte bir dizi Latince şiir ve yazı üretir. Ne var ki kısa süre sonra benliğini büyük bir tutkuyla başka bir şey sarar: çağın yeni problemleri. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde klasik hümanizm, aslında Rönesansla reformasyon dönemleri arasında kısa ve parlak bir gelişme dönemi yaşamıştır. Gençlik sadece bu kı-

sa dönemde klasiklerin yenilenmesini, dünyanın kurtuluş sistematiğinin kurulmasını umut etmiştir; ne var ki kısa süre sonra Almanya'da başlayan dinsel devrim, bir orman yangını gibi milyonlarca ruhu ateşe verirken, bu kuşağın en iyileri ve coşkulularının, Çiçero'nun, Thukydides'in parşömenlerini tekrar tekrar işlemek gibi daha çok yaşlılara özgü işler ve hamaliye görevleri yaptıkları görülür. Bir süre sonra bütün üniversitelerde Eflatun ve Aristo'dan çok, eski ve yeni kilise üzerine tartışılacak, profesörler ve öğrenciler Pandektlerin yerine İncili inceleyeceklerdir. Daha sonraları siyasal, ulusal ya da toplumsal dalga gibi, 16. yüzyılda Avrupa'nın bütün gençliğini, dönemin dinsel düşünceleri üzerine düşünme, konuşma, etkide bulunma hususunda önüne geçilemez bir tutku sarar. Castellio da bu tutkuya kapılır ve insancıl doğası açısından yaşadığı bir tecrübe belirleyici olacaktır. Lyon'da ilk kez dinsizlerin yakılmasına tanık olur: Bir yanda engizisyonun vahşeti, öte yanda kurbanların ruhlarının en derinliklerine kadar yürekli tutumları nedeniyle sarsılmıştır. O günden sonra, özgürlük ve kurtuluş olarak gördüğü yeni öğretiyolunda yaşamak ve savaşmak kararı alır.

Elbette henüz yirmibeş yaşındaki bu adamın hayatı, Fransa'da, reformasyondan yana tavır almaya karar kıldığı andan itibaren tehlike altındadır. Nerede bir devlet ya da bir sistem inanç özgürlüğünü zorla baskı altında tutuyorsa, vicdanlarının ırzına geçilmesini reddedenlerin önünde sadece üç yol vardır: Devlet terörüne açıkça direnme ve şehit düşme; en cesur yol olan bu açık direnişi, bedelini yakılmalarıyla ödeyerek Berquin ve Etienne Dolet seçmiştir. Ya da insan manevi özgürlüğünü, aynı zamanda da yaşamını korumak için boyun eğmiş gibi görünür ve gerçek düşüncesini saklar; bu,

bilge kılığına bürünerek, ya da soytarı giysisinin altında arkadan zehirli oklar atabilmek için görünüşte kilise ve devletle barış içinde, şiddetin karşısına beceriyi koyarak, zorbalığı Odiseus gibi hileyle yanıltarak hareket eden Erasmus ve Rabelais'nin tekniğidir. Üçünü yol olarak geriye sadece iltica etmek kalır; insanın, baskı altında tutulan ve horlanan iç özgürlüğünü, engellemeksizin soluk alabileceği başka topraklara götürme çabasıdır bu. Dürüst, fakat aynı zamanda yumuşak bir doğaya sahip olan Castellio, Calvin gibi, bu en barışçıl yolu seçer. 1540 ilkbaharında Lyon'da ilk Protestan şehitlerin yakılışını yüreği ezilerek izledikten kısa bir süre sonra, Protestan öğretinin elçisi ve yayıcısı olmak için yurdunu terkeder.

Castellio Strassburg'a gider, hem de bunu "Katıksız Calvinizm" mültecilerinin çoğunluğu gibi Calvin için yapar. Zira Calvin, 'Institutio'nun önsözünde I. François'dan son derece cesurca hoşgörü ve inanç özgürlüğü talep ettiğinden bu yana, bütün Fransız gençliğinin sözcüsü ve Protestan öğretinin bayraktarı olmuştu. Aynı baskıdan kaçan bütün bu mülteciler, talepleri ifade etmesini ve hedef koymasını bilen bu adamdan bir şeyler öğrenmek, önemli bir görev almak amacındadırlar. Calvin hayranı bir öğrenci olarak -Castellio'nun özgür doğası, Calvin'i düşünsel özgürlüğün temsilcisi olarak görmektedir- Castellio derhal Calvin'in evine gider ve Calvin'in karısının, yeni öğretinin gelecekteki bu genç misyonerleri için Strassburg'ta kurduğu öğrenci misafirhanesinde bir hafta kalır. Ne var ki ilk başlarda beklenen yakınlık oluşmaz, zira bir süre sonra Calvin'in Cenevre'ye nihai dönüşü kesinleşir. Ancak o zamanlar 24 yaşında olan Castellio'dan etkilendiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Farel'in önerisi ve

hiç kuşkusuz Calvin'in onayıyla bu genç bilge Cenevre okuluna öğretmen olarak atanır. Castellio rektör ünvanını alır, kendisine iki yardımcı öğretmen verilir ve bunun da ötesinde Cenevre'de bir papazlık bölgesi olan Vandoeuvres kilisesinde vaaz vermesi istenir.

Castellio kendisine duyulan bu güvenin ne kadar haklı olduğunu kanıtlamıştır; öğretmenlik faaliyeti ona yazınsal başarı da sağlar. Öğrencilerde Latince öğrenme hevesi yaratmak için Castellio, yeni ve Eski Ahit'te en canlı olayları Latince diyalog biçiminde aktarmıştır. Cenevreli çocuklar için sadece bir hafıza rehberi olarak düşünülmüş küçük kitap, kısa sürede yazınsal ve pedagojik etkileri itibariyle belki de ancak Erasmus'un Kolloquien'iyle karşılaştırılabilir dünyaca ünlü bir kitap haline geldi. Yüzyıllardan sonra bile bu küçük kitap hâlâ basılmaktadır; kitabın 47'den fazla baskısı yapılmış ve yüzbinlerce öğrenci klasik Latincenin temelini bu kitaptan öğrenmiştir. Söz konusu kitap Castellio'nun hümanist uğraşları anlamında sadece tali ve raslantısal bir yapıt da olsa Katellio'nun düşünce alanında ön plana çıktığı ilk kitap olmuştur.

Ne var ki Castellio'nun hırsı okul çocuklarına yararlı ve hoş bir el kitabı yazmanın çok ötesine taşar. O, gücünü ve bilgisini küçük işlerde yoketmek için hümanizmi reddetmemiştir. Bu genç idealist insanın, bir anlamda Erasmus ve Luther'in muazzam eylemlerinin tekrarı olacak ve onları aşacak yüce bir planı vardı: İncil'in bütününe bir kez daha Latinceye ve Fransızcaya çevirmek, kendi halkı olan Fransız halkı da, aynı Erasmus ve Luther'in yaratıcı iradeleri sayesinde hümanist dünya ve Alman dünyası gibi bütün gerçeği öğrenmeliydi. Ve Castellio kişiliğinin bütün inatçı ve suskun inançlılığıyla bu dev göreve girer. Gündüzleri ailesini ge-

çindirmek için üç-beş kuruşa çalışan bu genç bilge, geceleri bütün hayatını adayacağı bu kutsal plan üzerinde yoğunlaşır.

Ne var ki Castellio daha ilk adımda kararlı bir direnişle karşılaşmıştır. Cenevreli bir kitapçı Castellio'nun Latince İncil çevirisinin ilk bölümünü basabileceğini açıklamıştır, ancak Cenevre'de bütün düşünsel ve dini meselelerde Calvin'in sınırsız diktatörlüğü söz konusudur. Onun onayı, izni olmaksızın ken' sınırları içinde hiçbir kitap basılamaz; görüldüğü gibi sansür her zaman bütün diktatörlüklerin öz karakteri olmuştur.

Böylece Castellio Calvin'e, bir bilge diğer bilgeye, teolog bir başka teoloğa giderek, onay vermesini ister. Ancak otoriter kişilikler, bağımsız düşünebilen herkesi dayanılmaz birer düşman olarak görürler. Calvin'in ilk tepkisi hoşnutsuzluk ve neredeyse açık bir öfke olmuştur. Çünkü Calvin akrabalarından birinin yaptığı Fransızca İncil çevirisinin önsözünü yazmış ve bu çeviriyi bir anlamda "Vulgata", dünya çapında geçerli resmi Protestanlık olarak açıklamıştı. Kendisi tarafından onaylanan ve katkıda bulunduğu İncil çevirisini alçakgönüllülükle tek geçerli ve doğru çeviri olarak kabul edecek yerde, yeniden çevirmeye kalkışan bu "genç adam"daki "cesaret"e bakınız! Calvin'in Castellio'nun "küstahlığı" üzerine öfkeli hali, Viret'e yazdığı mektupta açıkça hissedilir. "Şimdi Sebastian'ımızın yüksek fantazisini dinle: gülmemizi sağlıyor, ama aynı zamanda öfkemizi de kabartıyor. Üç gün önce bana geldi ve yeni İncil çevirisinin basılmasına onay vermemi rica etti." Kendi başına bu ironik üslup bile Calvin'in rakibini ne kadar candan karşıladığını göstermektedir. Gerçekten de Calvin, Castellio'yu başından savar; çevirisinin basılması için onay vermeye hazırdır, ancak önceden oku-

ması ve düzeltilmesi -eserin mutlaka düzeltilmesi gerektiğini düşünür daha baştan- koşuluyla.

Aslında Castellio kendini beğenmiş, burnundan kıl almayan biri değildir. O hiçbir zaman kendi düşüncesini tek doğru, kendi anlayışını kusursuz ve tartışılmaz olarak değerlendirmez; daha sonraları bu çeviriye yazdığı önsöz bilimsel ve insani alçakgönüllülüğün neredeyse tipik örneğini oluşturur. Castellio bu önsözde açıkça kendisinin de kutsal kitabın bazı bölümlerini anlayamadığını yazar ve okuru bu çeviriye tereddütsüz güvenmemesi konusunda uyarır, zira İncil çelişkilerle dolu karanlık bir kitaptır; kendisi ise kesinlik değil, sadece yorum sunar.

Ne var ki Castellio kendi eserini ne kadar alçakgönüllü ve insanca değerlendiriyorsa, insan olarak kişisel bağımsızlığını o kadar yüceltir. Bir İbranice ve Yunanca ustası olarak, bir bilge olarak kesinlikle Calvin'den geri kalmadığının bilincinde olan Castellio'nun yukardan sansür talebini, bu otoriter "düzeltme" isteğini aşağılanma olarak değerlendirmesi doğaldır. Bilgelerin, teologların hiyerarşik dizilişe tabi olmadığı özgür bir cumhuriyette, çevirisini Calvin'e öğrencinin öğretmene ödevini kırmızı kalemle düzelttirmesi gibi düzelttirmek istemez. İnsancıl bir yol bulmak ve Calvin'e kişisel saygısını göstermek için, ona uygun gelen herhangi bir zamanda kendisine elyazmalarını okumayı önerir ve baştan Calvin'in öneri ve öğütlerini dikkate alacağını açıklar. Ne var ki Calvin her türlü ılımlı tavra karşıdır. O, müzakere etmek değil, emretmek arzusundadır. Kısaca ve kabaca reddeder. "Ona, yüzlerce taç vaatsetse bile, belirli bir süreyle kendimi bağlayıp, sonra da bir tek sözcük üzerine iki saat konuşmayacağımı bildirdim. Bunun üzerine incinmiş olarak gitti."

İlk çatışma yaşanmıştır. Calvin, Castellio'nun düşünsel ve dinsel meselelerde kendisine kayıtsız şartsız tabi olmayacağını hissetmiş, Castellio'nun kişiliğinde, genel yaltakçılık ortamında diktatörlüklerin ebedi düşmanı olan bağımsız insanı görmüştür. Ve bu andan itibaren Calvin, ona değil, sadece kendi vicdanına hizmet etmek isteyen bu adamı, ilk fırsatta görevden almayı ve hatta Cenevre'den çıkarmayı kararlaştırır.

Bahane aranınca mutlaka bulunur. Calvin'in uzun süre beklemesi gerekmez. Ailesini yetersiz öğretmen maaşıyla geçindiremeyen Castellio, daha yakın bulduğu ve ücreti daha iyi olan "Tanrı kelimelerini vaazetme" görevi almaya çalışmaktadır. Lyon'u terkettiğinden bu yana yaşamının hedefi, Protestan öğretinin hizmetçisi ve yayıcısı olmaktır. Bu mükemmel teolog artık aylardan beri Vandoeuvres kilisesinde vaaz vermekte ve bu püriten kentte en ufak bir itiraz bile duyulmamaktadır; Cenevre'de onun dışında tek bir kişi bile vaizliğe kabul edilme talebinde bulunamazdı. Gerçekten de Castellio'nun başvurusu Belediye Meclisi'nin tam onayını alır; 15 Aralık 1543'te Meclis şu kararı verir: "Sebastian'ın bilge bir kişi ve kiliseye hizmet açısından çok uygun biri olduğu için kilisede görevlendirilmesi emrolunur."

Ne var ki Belediye Meclisi Calvin'i hesaba katmamıştır. Nasıl? Belediye Meclisi, itaatkar davranarak daha önce kendisine sormaksızın, vicdani bağımsızlığı nedeniyle Calvin için rahatsız edici olabilecek bu adamı, Castellio'yu, vaizliğe atayarak Konsistorium üyesi olmasını mı sağlamış? Calvin derhal Castellio'nun atanmasına itiraz eder ve dostane olmayan tutumunu Farel'e yazdığı bir mektupta şu müphem sözlerle anlatır: "Atanmasını engelleyen önemli nedenler mevcut... Ne var ki ben Belediye Meclisi önünde bu nedenleri

dile getirmedi, sadece ima ettim ve aynı zamanda Castellio'nun adının temiz kalması için bütün yanlış kuşkulara karşı çıktım. Amacım onu korumaktır.”

İnsan, bu karanlık ve gizemli sözcükleri okuduğunda önce can sıkıcı bir kuşkuya kapılıyor. Gerçekten bu sözler, Castellio hakkında, vaizlik onurunu taşımasını engelleyen utanç verici bir şeyin, Calvin'in iyi yüreklilikle, Hristiyan hoşgörüsüyle, onu “korumak” için gizlediği bir lekenin var olduğu izlenimini uyandırmıyor mu? İnsan kendi kendisine Castellio'nun Calvin'in büyük lütûfkarlıkla söylemekten kaçındığı nasıl bir suç işlediğini sorar. Herhangi birinin parasını mı gaspetti, kadınlarla günah mı işledi? Bütün kentin bildiği kusursuz kişiliğinin herhangi bir gizli yanlışı mı var? Calvin'in Castellio'nun üzerinde kuşku bulutlarının dolaşmasını sağlaması kasıtlıdır; birinin saygınlığı ve itibarı açısından “koruyucu” olma iddiasındaki iki anlamlı sözlerden daha kötü bir şey yoktur.

Fakat Sebastian Castellio “korunmak” istemez. Onun vicdanı temiz ve apaçıktır. Atamasını gizlice engellemeye çalışanın Calvin olduğunu öğrenir öğrenmez ortaya çıkar ve Calvin'den, vaizlik görevinin kendisine neden verilmemesi gerektiğini Belediye Meclisi önünde açıklamasını ister. Artık Calvin gerçek amacını belli etmek ve Castellio'nun gizemli suçunu açıklamak zorunda kalmıştır; sonunda Calvin'in iyi yüreklilikle söylemekten kaçındığı suç öğrenilir: Castellio, İncil yorumunun iki tali meselesinde tamamen Calvin gibi düşünmemekte -ne büyük yanığı- ve bu konuda ona herhalde bütün teologlar yüksek sesle ya da sessizce katılmaktadırlar. Bu iki meseleden birincisi, Castellio'ya göre, Süleyman'ın mezmurunun dini değil, dünyevi bir manzum

eser oluşudur; göğüsleri iki genç erkek karaca gibi çayırlarda zıplayan Sulamith'e methiye, kilisenin ululanması değil, kesinlikle dünyevi bir aşk şiiridir. Castellio'nun düşüncesinin Calvin'inkinden farklılaştığı ikinci husus da önemsizdir: Castellio İsa'nın cehenneme inişine Calvin'inkinden farklı bir anlam verir.

Sonunda Castellio'nun "lütufkarlıkla söylenmeyen" ve vazizliğe atanmasını engelleyen suçunun böylesine küçük ve çok önemsiz bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Ne var ki -Calvin'in kararının özü burada yatar- Calvin için öğretinin çerçevesi içinde küçük ve önemsiz mesele yoktur. Yeni kilisenin en üst derecede birliği ve otoritesini amaçlayan Calvin'in metodik düşüncesi açısından en küçük sapma da, en büyük sapma kadar önemlidir. Calvin kurduğu devasa mantıksal yapı içinde, en küçük taşlar da dahil, bütün taşların tam yerinde olmasını ister; siyasal yaşamda, ahlak ve hukuk alanında olduğu gibi, dinsel anlamda da özgürlüğün hiçbir biçimine tahammül edemez. Eğer kilisesi varlığını sürdürmek istiyorsa, temelinden en küçük süslemesine kadar otoriter kalmak zorundadır; bu önderlik prensibini tanımak istemeyenler, bağımsız düşünmeye çalışanlar için Calvin'in devletinde yer yoktur.

O nedenle, Meclis'in Castellio ile Calvin'i aralarındaki görüş ayrılığını barışçıl yoldan gidermeleri için açık müzakereye çağırması daha baştan boşuna bir çabadır. Çünkü tekrarlanması gerekir: Calvin'in istediği öğrenmek, ikna olmak değil, sadece öğretmektir; o hiçbir zaman, hiç kimseyle müzakere etmez, yaptığı tek şey dikte etmektir. Konuşmaya başlar başlamaz Castellio'ya kendi dünya görüşüne tamamen uygun bir tarzda kilisenin gerekli birlik ve otoritesinden söz ederek "bizim düşüncemize gel" çağrısı yapar ve "kendi yar-

gısına güvenme” uyarısında bulunur. Zira Castellio için vicdan özgürlüğü en yüce ruh zenginliğidir ve bu özgürlük uğruna her türlü maddi bedeli ödemeye hazırdır. Bu iki önemsiz ayrıntıda Calvin’e boyun eğdiğinde Konsistorium’daki görevinin kesinleşeceğini bilmesine rağmen, Castellio satın alınmaz bağımsızlığıyla, vicdanına karşı hareket etmeden yerine getiremeyeceği bir şeye söz veremeyeceğini söyler. Müzakere sonuçsuz kalmıştır. O an bu iki adamın kişiliğinde, dinsel konularda herkes için özgürlük talep eden liberal reformasyonla ortodoks reformasyon karşı karşıya gelmişti ve Calvin’in bu başarısız tartışmasının ardından Castellio ile ilgili olarak şunları yazması doğaldır: “Castellio, konuşmamızdan edindiğim izlenim kadarıyla, benim hakkımda öyle bir düşünceye sahip ki herhangi bir anlaşma sağlamamız zor olacaktır.”

Peki Castellio Calvin hakkında ne düşünmektedir? Calvin bunu şöyle itiraf eder: “Sebastian benim egemenlik talep ettiğimi kafasına koymuş”. Mesele bundan daha iyi ifade edilemezdi. Castellio, başkalarının bir süre sonra farkedeceği şeyi, yani Calvin’in zorba doğası gereği, Cenevre’de tek bir görüşe, kendi görüşüne müsaade etmeye kararlı olduğunu ve Calvin’in düşünsel etki alanı içinde yaşamamanın, ancak ve ancak Beze ve diğerleri gibi, onun doktrininin her harfine kölece boyun eğmekle mümkün olabileceğini kısa süre içinde anlamıştı. Ne var ki Castellio düşünsel köleliğin bu zindan havasını solumak istemez: Katolik engizisyonun Fransa’sından, yeni Protestan vicdan denetimine boyun eğmek için kaçmamış, eski dogmayı, yeni dogmanın hizmetçisi olmak için reddetmemişti. Castellio İsa’yı Calvin’in gördüğü gibi, yani acımasız bir yargıç, İncil’i ise donmuş, şematik bir yasa kitabı olarak görmüyordu. Castellio için İsa, insanların en in-

sanı, herkesin kendi içinde ve kendi tarzında, alçakgönüllülikle, gerçeği sadece kendisinin bildiğini iddia etmeksizin örnek alacağı etik bir olgudur. Cenevre’de vaizlerin Tanrının sözlerini, sanki bu sözler sadece onların anlaması için söylenmiş gibi büyük bir kibir ve güven içinde yorumladıklarını gördükçe, bu özgür insanın ruhunu kararlı bir öfke boğar; kutsal görevleriyle durmaksızın övünen, kendilerinin dışında herkesten iğrenç günahkarlar ve reziller olarak söz eden bu kendini beğenmişlere karşı öfke kaplar içini. Ve günün birinde açık bir toplantıda havarinin söyledikleri, “her meselede Tanrının elçileri gibi büyük sabır göstermeliyiz” biçiminde yorumlandığında, Castellio birden ayağa kalkar ve “Tanrının elçileri”ne, sürekli başkalarını denetlemek, cezalandırmak, mahkum etmek yerine bir kez de kendilerini gözden geçirmelerinin iyi olacağını söyler. Herhalde Castellio Cenevreli vaizlerin özel yaşamlarında pek de püriten olmadıklarını kanıtlayan çok şey biliyordu (bunlar daha sonra Meclis protokollerinde görülüyor) ve o nedenle bu iki yüzlü kendini beğenmişleri açıkça suçlamayı gerekli görmüştü. Biz, Castellio’nun sözlerinin tam metnini Calvin’in aktarımından biliyoruz. Hasımlarının düşüncelerini aktarırken bazı değişiklikler yapmaktan hiçbir zaman çekinmeyen Calvin’in tek yanlı aktarımında bile Castellio’nun genel günahkarlıkla ilgili sözlerine kendisini de kattığı görülür. Castellio şöyle demiştir: “Paulus Tanrıya hizmet ediyordu, biz ise kendimize hizmet ediyoruz; o sabırlıydı, biz ise çok sabırsızız. O başkalarının yaptıkları haksızlıklar altında acı çekti, biz ise suçsuzları kovuşturuyoruz.”

Söz konusu toplantıda bulunan Calvin’in Castellio’nun saldırısına tamamen hazırlıksız yakalandığı görülür. Ateşli,

sıcak, kanlı bir tartışmacı olan Luther, böyle bir durumda, hemen öfkelenir ve ateşli bir konuşmayla yanıt verirdi; hümanist Erasmus herhalde etkilenmiş ve sakin biçimde tartışırdı; ne var ki Calvin, öncelikle bir realist, öfkesini dizginlemesini bilen bir taktik ve pratik adamıdır. Castellio'nun sözlerinin insanlar üzerinde yaptığı etkiyi ve Castellio'ya o an karşı çıkmanın iyi olmayacağını hissetmiştir. Sessiz kalır, ince dudakları daha da incelmıştır. "O an sessiz kaldım" diye özürler diler, "ama sadece birçok yabancıнын önünde şiddetli bir tartışmaya yol açmamak için."

Calvin bu tartışmayı daha sonra dar çevrede yapmış mıdır? Castellio ile karşılıklı tartışma çabasına girecek midir? Onu Konsistorium'a çağırarak genel suçlamasını isim ve belge bularak kanıtlamasını isteyecek midir? Kesinlikle hayır. Politikada vefa, Calvin'e her zaman uzak olmuştur. Onun için herhangi bir eleştiri girişimi sadece teorik bir görüş farklılığı değil, aynı zamanda devlete karşı işlenmiş bir suçtur ve bu suçlarla dünyevi makamlar ilgilenir. Castellio ile Konsistorium önünde karşılaşmak yerine onu dünyevi makamların önüne çeker ve ahlakla ilgili bir tartışmayı bir disiplin davasına dönüştürür. Cenevre Belediye Meclisi'ne şikayeti şöyledir: "Castellio din adamlarını küçük düşürdü."

Meclis epeyce isteksiz toplanmıştır, çünkü din adamları arasında bu tür çekişmelerden hoşlanmaz; hatta görünen odur ki dünyevi makamlar, nihayet birinin, Konsistorium'un küstahlığına karşı böyle sözler söylemeyi göze alabilmesine memnun olmuşlardır. İlk önceleri davayı geciktiren Meclisin sonunda verdiği kararın dikkat çekecek ölçüde iki anlamlı olduğu anlaşılır. Gerçi Castellio sözlü olarak azarlanmış, fakat ne cezalandırılmış ne de görevine son verilmiştir; sadece

Vandoeuvres'deki vaizlik görevinden geçici olarak alınır.

Castellio böyle bir ılımlı cezadan hoşnut kalabilirdi. Fakat o çoktan kararını vermişti. Cenevre'de Calvin'in zorba kişiliğinin yanında, özgür bir insana yer olmadığını bir kez daha görmüştü. Böylece Meclis'ten görevden alınmasını ister. Ne var ki bu ilk güç denemesinde hasmının taktiğini, bir tarafın savunucusu olanların, politikalarına hizmet edeceğini düşündüklerinde her zaman gerçeği keyfi biçimde kullanabildiklerini bilecek kadar öğrenmişti; son derece haklı olarak görevden kendi isteğiyle ayrılmasının, daha sonra, bu görevi herhangi bir gayri meşru nedenle kaybettiği yalanına dönüşebileceğini düşünür. O nedenle Castellio, Cenevre'yi terketmeden önce, olaya ilişkin yazılı bir belge ister. Böylece Calvin, kendi eliyle, Castellio'nun vaizliğe atanmamasının nedeninin teoloji alanında iki ayrıntı sorun hakkında farklı düşünmesi olduğunu imzalamak zorunda kalmıştır (bu belge bugün hâlâ Basel Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.) Belgede aynen şöyle denmektedir: "Hiç kimsenin Sebastian Castellio'nun gidiş nedenini farklı anlamaması için, bu belgeyle, Castellio'nun gönüllü olarak (kendiliğinden) öğretmenlik görevini bıraktığına ve görevini kendisinin vaizliğe atanmaya layık görülmesini sağlayacak tarzda yerine getirdiğine tanıklık ederiz. Buna rağmen Castellio'ya vaizlik görevinin verilmemesinin nedeni, onun tutumundaki herhangi bir yanlış değil, sadece yukarıda açıkladığımız nedendir."

Cenevre'den değerli bir bilgenin sürülmesi Calvin despotizmi için zafer demektir, fakat aslında bu bir Pirus zaferidir. Zira itibarı yüksek bu bilgenin Cenevre'den ayrılmasını geniş çevreler ağır bir kayıp olarak teessüfle karşılamışlardır. Alenen "Calvin tarafından üstat Castellio'ya haksızlık yapıldığı"

söylenir ve bütün kozmopolit hümanizm alanında bu olayla Calvin'in Cenevre'de artık sadece kendisini kayıtsız koşulsuz izleyenlere tahammül ettiği kanıtlanmış olur. Bundan ikiyüz yıl sonra Voltaire, Castellio'nun maruz kaldığı baskıyı Calvin'in zorba tutumunun belirleyici kanıtı olarak aktaracaktır. "Bu zorba tutumun boyutu, kendisinden daha büyük bir bilge olan ve duyduğu kıskançlık nedeniyle Cenevre'den sürdüğü Castellio'ya yaptığı baskılardan anlaşılabilir."

Ancak Calvin eleştirilere hassas, hatta çok hassastır. Castellio'yu safdışı bırakarak neden olduğu genel hoşnutsuzluğu derhal hisseder. Ve kendisiyle boy ölçüşebilecek olan bu yegane bağımsız insanı Cenevre'den sürme amacına ulaşır ulaşmaz, kamuoyunun Castellio'nun tamamen çaresiz bir halde dolaşıp durmasının suçunu kendisine yükleyebileceği kaygısı canını sıkmaya başlar. Gerçekten de Castellio'nun kararı umutsuzca alınmış bir karardır. Siyasal olarak en güçlü Protestanın ilan edilmiş hasmı olarak, İsviçre'de reformasyon kilisesinde görev almayı umut edemez; aceleci tavrı acı bir sefalete itmiştir onu. Bir zamanlar Cenevre'de reformasyon okulunun müdürü şimdi dilenci olarak, aç-susuz kapı kapı dolaşmaktadır; Calvin ise sürgün ettiği hasmının bu herkesçe bilinen sefaletinin kendisine ağır zararlar vereceğini bilecek kadar öngörü sahibidir. Artık -Castellio yakınında olup kendisini tedirgin etmediği için- sürülmüş bu adamla anlaşma çabalarına girer. Dikkat çekici bir çabayla kendisini mazur göstermek için yazmaya koyulur. Arkadaşlarına mektup üzerine mektup yazarak zavallı ve yoksul Castellio'nun (ki Castellio'nun yoksulluk ve sefaletinin tek nedeni kendisidir) uygun bir iş bulması için ne kadar uğraştığını belirtir. "Herhangi bir zorlukla karşılaşmaksızın, bir yerlere yerleşmesini ister-

dim ve bunun için ben elimden geleni yapmaya hazırım.”

Ne var ki Castellio, Calvin’in beklediği gibi ağzını tutmaz. Her yerde Cenevre’yi Calvin’in iktidar hırsı nedeniyle terketmek zorunda kaldığını söyleyerek Calvin’i en duyarlı yerinden vurur; zira Calvin hiçbir zaman diktacı iktidarını açıkça kabul etmemiş, her zaman insanların ona, üstlendiği ağır görevin olağanüstü alçakgönüllü, olabildiğince kibirsiz hizmetçisi olarak hayranlık duymasını istemiştir. Bundan sonra mektuplarının tonu derhal değişir; Castellio’ya duyduğu merhamet aniden bitiverir. “Eğer” -diye yakınır arkadaşına- “bu köpeğin -Sebastian’ı kastediyorum- benim hakkımda neler uluduğunu bir bilseydin. Görevden sadece benim zorbalığım yüzünden, tek başıma iktidar olma hırsım yüzünden kovulduğunu anlatıyor.” Tanrının hizmetkarlığı görevini üstlenmeye layık olduğunu, Calvin’in kendi imzasıyla belgelediği adam, birkaç ay içinde Calvin için, satın alınmak ve susturulmak yerine en acı sefaleti göze alması nedeniyle bir “canavar”, bir “chien”* olmuştur.

Castellio’nun gönüllü olarak seçtiği kahramanca yoksulluk çağdaşları arasında hayranlık uyandırmıştır. Montaigne, Castellio gibi bir adamın bunca sefaleti çekmek zorunda kalmasının üzüntü verici olduğunu vurgular ve eğer zamanında Castellio’nun durumundan haberdar olsalardı birçok insanın ona yardım edeceğini ekler. Ne var ki gerçekte insanlar Castellio’yu en çıplak yoksunluklardan bile sakınmaya yanaşmazlar. Cenevre’den ayrılmak zorunda kalmış bu adamın, bilgi ve ahlaki üstünlüğüne bir ölçüde uygun bir iş bulması yıllar sürecektir; önceleri hiçbir üniversite ona iş vermez,

(*) Fr. Köpek.

hiçbir vaizlik önerilmez, çünkü İsviçre kentlerinin Calvin'e siyasal bağımlılığı, Cenevre diktatörüne açıkça karşı gelmiş birine iş vermeyi göze alamayacakları kadar büyüktür. Niha yet Castellio Basel'de, Oporin Matbaası'nda düzeltmen yardımcısı olarak bir iş bulur; ne var ki bu düzensiz iş Castellio'nun karısını ve çocuklarını geçindirmeye yetmediği için, altı ya da sekiz boğazı doyurabilmek amacıyla özel dersler vermeye başlar. Castellio bu bitmez tükenmez, küçük, günbegün süren, ruhu körelten, insanın güçlerini felce uğratan sefaleti, sonunda üniversite bu dünya çapındaki bilgeye Yunanca Rektörlük görevini verinceye kadar, uzun karanlık yıllar boyunca yaşayacaktır! Ne var ki kazançlı olmaktan çok onurlu olan bu iş de Castellio'yu ebedi angaryadan kurtarmaz; bu büyük bilge, hatta bazılarına göre çağının en büyük bilgesi, önemsiz kol işleri yapmak zorunda kalmıştır. Basel'in banliyösündeki evinde toprağı kendi elleriyle kazar ve gündüz çalışması yetmediği için, ailesini geçindirebilmek amacıyla, düzeltme yaparak, yabancı eserleri gözden geçirerek, bütün dillerden çeviriler yaparak geçirir gecelerini; ekmeğini kazanmak için Yunanca, İbranice, Latince, İtalyanca, Almanca'dan Basel'deki yayınevine yaptığı çeviriler binlerce sayfayı bulur.

Ne var ki yıllar süren bu yoksunluklar gururlu ruhunun bağımsızlığını ve kararlılığını değil, bedenini, güçsüz, hassas vücudunu sarsacaktır. Zira Castellio bu angaryanın tam ortasında asıl görevini unutmaz. Hayatının yapıtı olan İncil'in Latince ve Fransızca çevirisine kararlılıkla devam eder, bu arada dergiler, polemikler, yorumlar ve diyaloglar çıkar ortaya, Castellio'nun çalışmadığı tek gün, tek gece yoktur; bu ebedi yük taşıyıcısı hiçbir zaman yolculuğun ve dinlenmenin

keyfini tatmamış, hiçbir zaman büyük şan ve servetin maddi ödülleri tanımamıştır. Bu özgür beyin, bağımsız vicdanına ihanet etmek yerine gece uykusuna ihanet eder, kendisini yoksulluğun sürekli kölesi haline getirir -Castellio, dünyanın gözlerinden uzak unutulmuşluğun karanlığı içinde de, kendileri için kutsal olan davayı, yani sözün dokunulmazlığı, insanın sarsılmaz düşünme hakkı için mücadeleyi sürdüren düşüncenin gizli kahramanlarındanır.

Henüz Castellio ile Calvin'in asıl ikili mücadelesi başlamamıştır, fakat iki insan, iki düşünce birbirlerinin gözlerinin içine bakmış ve birbirlerinin uzlaşmaz hasmı olduklarını anlamışlardır. İkisi için de aynı kentte, aynı düşünsel mekanda bir saat bile yaşamak olanaksızlaşmıştır; ancak biri Basel'de biri Cenevre'de yaşasalar da birbirlerini dikkatle izlerler. Castellio Calvin'i, Calvin Castellio'yu unutmaz, suskunluklarının nedeni belirleyici sözcüğü beklemleridir. Zira, artık sadece farklı görüşler olmaktan çıkmış, dünya görüşleri arasında intikamdan vazgeçme yeminine dönüşmüş böylesine özsel çelişkiler arasında barış sürekli kılınmaz; düşünsel özgürlük kendisini diktatörlük altında hiçbir zaman gerçekleştirmiş hissetmez; bir diktatörlük, sınırları içinde tek bir bağımsız insan kaldığı sürece hiçbir zaman kaygısızca yaşayamaz. Ne var ki her zaman gizli gerilimleri açığa çıkaracak bir bahaneye ihtiyaç duyulur. Ancak Calvin'in "Servet"i yakacak odun yığınının tutuşturmasıyla Castellio'nun dudaklarından suçlayıcı sözler patlayacaktır. Ancak Calvin bu özgür vicdana karşı savaş ilan ettiğinde, Castellio ona vicdan adına savaş ilan edecektir; bir ölüm kalım savaşısıdır bu.

Servet Davası

Bazı dönemlerde tarih, milyonlarca insan arasından, onun kişiliğinde dünya görüşleri arasındaki çatışmayı elle tutulur biçimde sonuçlandırmak için tek bir kişiyi seçer. Bunun için seçilmiş adamın her zaman büyük bir deha olması gerekmez. Çoğu kez yazgı, kendisinden sonraki kuşakların belleğine bir daha çıkmamacasına kazımak üzere, tamamen rastlantısal bir isim seçer. Örneğin, Michael* Servet de, onu özel kılan dehasından değil, korkunç sonu sayesinde ünlenmiştir. Son derece çok yönlü, fakat iç örgütlülüğünü kurmaktan yoksun bu tuhaf adamın kişiliğinde bir dolu yetenek içiçe girmiştir: Güçlü, uyanık, meraklı, inatçı bir zeka, fakat bir sorundan ötekine sıçrayıp duruyor; katıksız bir gerçeğe ulaşma isteği,

(*) Servet'in ön adı orijinal metinde, yaşadığı bölgeye göre, Michael veya Miguel biçiminde geçmektedir.

fakat yaratıcı nitelikler konusunda yeteneksiz. Servet, felsefe, tıp, teoloji alanında bir çetecidir adeta, ama hiçbir bilime uyum sağlamaz; bazen mükemmel akılcı gözlemler yapar, bazen insanı öfkeliendiren sorumsuz şarlatanlıklara kaptırır kendisini. Örneğin, kehanetlerinin yer aldığı kitapta gerçekten yol gösterici olabilecek bir gözlem yaptığı, yani tıbbi bir buluş olan küçük kan dolaşımını bulduğu görülür, ancak Servet buluşunu sistematize etmeyi ve bilimsel olarak derinleştirmeyi düşünmez. Bu deha kıvılcımı, Servet'in yaşadığı yüzyılın karanlık duvarlarına erken çakan yalnız bir şimşek gibi sönüp gider. Bu yalnız adamın içinde yoğun bir düşünsel güç vardır, fakat zihinsel güce yaratıcılık kazandıran sadece ve sadece amaca ulaşma yönünde gösterilecek çabadır.

Her İspanyolun kişiliğinde bir parça Don Kişot bulunduğu öyle çok tekrar edilmiştir ki, artık bıkkınlık vermektedir; yine de bu gözlem Miguel Servet için mükemmel ve neredeyse göze batan bir gerçekliktir. Bu zayıf, solgun, sivri sakallı Aragonlu, Mançalı zayıf ve çelimsiz kahramana sadece suret bakımından benzemez; bu adamın ruhunda da, absürd olan için mücadele etme ve gerçekliğin bütün direnmelerinin üzerine kör bir idealizmle yürümenin o aynı mükemmel ve garip tutku ateşi yanmaktadır. Her türlü özeleştiriden uzak, hep bir şeyler keşfeden ya da iddia eden bu teoloji şövalyesi, zamanının bütün engellerinin ve rüzgar değirmenlerinin üzerine sürer atını. Onu çeken sadece serüven, absürd, ayrıksı ve tehlikeli olandır; Servet açık bir kavga hırsıyla haklılık iddiasındaki herkese karşı döğüşüp durur; hiçbir taraftan değildir, hiçbir klana katılmaz, hep tek başına, hep hayal içinde, hep hayaller peşindedir, kendine özgü egzantrik bir kişiliktir o.

Kendisini böylesine abartan, bütün dünyaya tek başına karşı çıkan birinin herkesle başını belaya sokması neredeyse zorunluluktur. Calvin ile aynı yaşlarda olan -henüz delikanlıdır- Servet dünyayla ilk çatışmasını yaşadığında çok gençtir; henüz 15 yaşında iken engisizyondan kaçmak zorunda kalır; öğrenimine devam edebilmek için memleketi Aragon'dan Toulouse'a kaçmıştır. Daha sonraları günah çıkaran Papaz Karls V.'in sekreteri olarak İtalya'ya, oradan da Ausburg Kongresi'ne gider; genç hümanist burada bütün çağdaşları gibi, zamanın en büyük siyasal tutkusu olan kilise tartışmalarına kapılır. Huzursuz ruhu eski öğreti ile yeni öğreti arasında dünya çapında polemikle karşılaştığında alt-üst olmuştur. Nerede tartışma varsa orada tartışmaya katılmak, kiliseyi reforme etme çabalarına omuz vermek istemektedir. Servet, gençliğe özgü bir radikalizmle, eski kilisenin önerdiği bütün çözümleri ve yenilikleri fazla ikircimli, fazla gevşek, fazla kararsız bulmaktadır. Luther, Zwingli ve Calvin gibi cesur yenilikçiler bile, Protestanlığı arındırma işinde Servet'e yeterince devrimci görünmezler; çünkü yeni öğretilerinde üçlük dogmasını devralmışlardır. Ve Servet yirmi yaşın uzlaşmazlığıyla (İznik) Ruhaniler Meclisi'nin geçersiz ve üç sonsuz ruh* dogmasının Tanrının birliği düşüncesiyle birleştiremez olduğunu açıklar.

Böyle radikal bir düşünce, dinsel açıdan son derece gergin olan bu dönemde hiç de göze batmayabilirdi. Eğer bir kez bütün değer ve yasalar sallanmaya başlamışsa, herkes bağımsız ve geleneklerin dışında düşünme hakkının peşine düşer. Oysa Servet birbirleriyle tartışan teologlardan sadece

(*) Baba-oğul-ruhûlkudüs.

tartışma hevesini değil, aynı zamanda teologların en kötü özellikleri olan fanatik haklı çıkma hırsını da devralmıştır. Zira yirmi yaşındaki bu adam reformasyon önderlerine, reformasyonun yetersiz olduğunu ve sadece kendisinin, Miguel Servet'in gerçeği bildiğini kanıtlamak ister. Büyük bir telaş içinde zamanın en büyük bilgelerini, Strassburg'da Martin Bucer ve Kapito'yu, Basel'de Oecolampadius'u ziyaret ederek “yanlış” bir dogma olan üçlük dogmasını Protestan kilisesinden kaldırmaya çalışır. Saygın, olgun vaizler ve profesörlerin, sakalı bitmemiş bir İspanyol öğrencinin birdenbire evlerine gelerek, güçlü ve isterik bir mizacın taşkınlığıyla, şimdiye kadar savundukları görüşleri derhal bırakıp, kendisinin radikal tezlerine katılmalarını istemesinden nasıl dehşete kapıldıkları kolayca tahmin edilebilir. Sanki şeytan, çalışma odalarına pervasızca giren bu adamı, cehennem yoldaşları arasından seçerek yollamış gibi, bu Tanrısız haç çıkararak karşılarlar. Oecolampadius Servet'i bir köpek gibi evinden kovar, onu “Yahudi-Türk, kafir ve içine şeytan girmiş biri” olarak tanımlar; Bucer kürsüden Servet'i şeytanın hizmetkarı olarak suçlar. Zwingli herkesi “yanlış ve kötü öğretisiyle dinimizi ortadan kaldırmak isteyen dinsiz İspanyol'a” karşı uyarır.

Ama, nasıl ki hiçbir hakaret ve dayak Manchalı Şövalye'yi yolundan döndürememişe, teoloji alanında hiçbir argüman ya da reddediş de yurttaşı Servet'i mücadelesinden alıkoymaz. Eğer liderler kendisini anlamıyorlarsa, çalışma odalarına kapanmış bilge ve akıllılar onu dinlemek istemiyorlarsa, yapılacak tek şey açıktan mücadele yürütmektir; artık bütün Hristiyan dünya Servet'in kanıtlarını, yazdığı kitapta okuyacaktı! Servet tezlerini 22 yaşında, cebindeki son kuruşu harcayarak Hagenau'da bastırır. Artık açık bir saldırı-

rıyla karşı karşıyadır. Bucer, Tanrının kürsüsünden bu dinsi-
zin “bağırsaklarının canlı canlı dışarı çıkarılması”nı haketti-
ğini açıklar. Protestan çevrelerde Servet bu andan sonra şey-
tanın ete kemiğe bürünmüş, seçilmiş temsilcisidir.

Elbette bütün dünyaya böylesine tahrik edici biçimde kar-
şı çıkmış, aynı anda hem Protestan, hem de Katolik kilise
öğretisini yanlış ilan etmiş bir adamın, Hristiyan Avrupa’da
huzurlu bir yer bulması, yerleşik bir düzen kurması mümkün
değildi. Michael Servet’in “Aryen Dinsizlik” kitabını yaza-
rak suç işlemesinin ardından, bu adı taşıyan biri, vahşi hay-
vanlardan daha çok kovalanacak ve tehlike altında buluna-
caktır. Tek kurtuluşu vardır: İz bırakmadan kaybolmak, gö-
rünmez ve bulunmaz olmak, ateş almış bir elbiseden kurtul-
muşcasına adından vazgeçmek. Servet de bir kanun kaçağı
olarak, Michael de Villeneuve sahte kimliğiyle Fransa’ya
döner ve Lyon’da bir kitapçıda düzeltmen olarak çalışmaya
başlar. Meraklı duyarlılığı kısa süre sonra kendisine bu alan-
dada yeni ilgi ve polemik olanakları bulur. Ptolemaeus coğ-
rafyasının düzeltisini yaparken bir gece içinde coğrafyacı
olur, öyle ki esere uzun bir giriş yazısı eklemiştir. Tıp kitap-
larını gözden geçirirken bu hareketli beyin bu kez tıbbın çe-
kim alanına kapılır, kısa süre sonra da tıp öğrenmeyi ciddiye
alarak, bilgisini geliştirmek için Paris’e gider ve Vesalius ile
birlikte anatomi derslerinde özel görevli olarak çalışır. Fakat
daha önce teoloji alanında olduğu gibi, bu sabırsız adam bu
kez de henüz konusunu iyice öğrenmeden ve büyük ihtimal-
le henüz doktor ünvanını almadan herkese akıl öğretmeye ve
herkese baskın çıkmaya kalkışır. Paris’te tıp okulunda mate-
matik, meteoroloji, astronomi, astroloji üzerine kurs verece-
ğini ilan etmiştir cesaretle, ne var ki astronomiyle tıbbın

böylesine birbirine karıştırılması ve Servet'in bazı hileli pratikleri doktorları kızdırır; Servet- yani Villeneuve, bir kez daha otoritelerle karşı karşıya gelir ve nihayet parlamentoda gerek Tanrisal, gerekse de dünyevi yasaların mahkum ettiği bir bilim olan astrolojiyle uğraşarak genel huzuru bozduğu için hakkında resmen kovuşturma açılır. Bu kez de Servet'in hayatını, resmi soruşturma esnasında her yerde aranan iflah olmaz günahkar kimliğinin açığa çıkmaması için derhal ortadan kaybolması kurtarmıştır. Bir zamanlar teolog Servet'in Almanya'dan kaybolması gibi doçent Villanovus bir gece içinde Fransa'dan kaybolur. Bundan sonra uzun süre kendisinden haber alınamamıştır. Ve yine ortaya çıktığında bu kez başka bir maske vardır yüzünde: Viyana Başpiskoposu Paulmier'nin özel doktorluğunu yapan, her pazar ayinine katılan bu dindar katoliğin aranan bir dinsiz ve parlamentonun mahkum ettiği bir şarlatan olduğunu kim tahmin edebilirdi? Ne var ki Michael de Villeneuve, Viyana'da ihtiyatlı davranarak günahkar tezlerini yaymaktan kaçınır. Son derece sessizdir, hiç göze batmaz, hastaları sağaltmakta, iyi para kazanmaktadır; Viyanalılar her şeyden habersiz, başpiskoposun özel doktoru Monsieur Michel de Villeneuve önlerinden geçerken saygıyla şapkalarını çıkarırlar: Ne kadar soylu, dindar, bilgili ve alçakgönüllü bir adam!

Oysa gerçekte olağanüstü hırslı bu adamın içindeki iflah olmaz kafir kesinlikle ölmemiştir; Michael Servet'in ruhunun derinliklerinde, sürekli arayış içindeki o eski huzursuz ruh yaşamaktadır. Eğer herhangi bir düşünce bir insanı ele geçirmişse, o insanın düşünce ve duygularına sonuna kadar egemen olur, o insana kaçınılmaz olarak bir iç yangın yaşattır. Canlı düşünceler tek bir ölümlü insanda yaşayıp yok ol-

mak istemezler, kendileri için alan, dünya ve özgürlük talep ederler. O nedenle her zaman, bir düşünürün yaşam amacı haline gelmiş düşüncesinin, çocuğun ana rahminden, meyvenin kabuğundan çıkması gibi dışarıya çıkmak isteyeceği bir an gelir. Servet gibi coşkulu bir ruha sahip, kendine güvenen bir adam, yaşam amacı olmuş düşüncelerini sadece kendisine saklamaya uzun süre katlanamaz; nihayet bütün dünyanın düşüncesine katılmasını engellenemez bir arzuyla isteyecektir. Protestan liderlerin çocukların vaftiz edilmesi ve üçlük dogması gibi yanlış dogmaları kabul etmelerini, Hristiyanlığın hâlâ bu “Hristiyanlık karşıtı” yanlışlarla lekелendiğini görmek, Servet için hergün tekrarlanan bir vicdan azabı anlamına gelmektedir. Nihayet ortaya çıkıp bütün dünyaya doğru inancın mesajını iletme onun görevi değil miydi? Servet’in zorunlu suskunluk yılları zor geçmiş olmalı. Bir yanda seslendirilmemiş sözcükler dilinden dökülmek ister, öte yanda aranan ve saklanması gereken biri olarak dilini tutmak zorundadır. Bu eziyet verici durumda Servet’in, kendisine, en azından düşünsel sohbetler geliştirebileceği uzakta bir düşün yoldaşı araması anlaşılabilir; bulunduğu yerde hiç kimseyle düşünsel iletişim kurmayı göze alamadığından dinsel görüşlerini yazdığı mektuplarda ifade eder.

Yazgıya bakın ki, gözleri başka hiçbir şey görmeyen bu adamın güvenini kazanmış olan kişi de Calvin’dır. Servet, Protestan öğretinin bu en radikal ve en cesur yenilikçisinin, onun getirdiği daha sert ve cesur İncil yorumlarına anlayış göstereceğini ummaktadır. Belki de bir zamanlar aralarında geçen bir konuşmayı tazelemek istemektedir Servet, çünkü üniversite yıllarında yaşıt olan bu iki adam Paris’te karşılaşmışlardı. Ne var ki ancak yıllar geçtikten, Calvin Cenev-

re'nin egemeni Michel de Villeneuve ise Viyana başpiskoposunun özel doktoru olduktan sonra Lyon'daki bir kitapçının aracılığıyla yazışmaya başlarlar. Girişim Servet'den gelir; reddedilmez bir ısrarla, reformasyonun bu güçlü teorisyenini üçlük dogmasına karşı mücadele için kazanmak amacıyla Calvin'e mektup üzerine mektup yazar. İlk başlarda Calvin doktriner tarzda uyarıcı yanıtlar verir. Yanlış yolda olanlara doğru yolu gösterme ve kilise lideri olarak sürüden ayrılanları yeniden sürüye kazandırma görev duygusuyla Servet'e yanlışlarını göstermeye çalışır, fakat sonunda bu günahkar tezler ve Servet'in bu tezleri dile getirirken kullandığı gururlu ve kendini beğenmiş ses tonu Calvin'i de öfkelendirmiştir. En önemsiz meselelerde en ufak itirazı bile hazmedemeyen Calvin gibi otoriter bir mizaca, "sana defalarca üç Tanrısal ruhun son derece büyük farklılıklarını onaylıyor olman nedeniyle, yanlış yolda olduğunu bildirdim" diye yazmak bile bu kadar tehlikeli bir düşmanı, çok tehlikeli biçimde tahrik etmek demektir. Ne var ki Servet en sonunda "Institutio religionis Christianae"nin dünyaca ünlü yazarının evine, öğrencisinin ev ödevini düzelten bir öğretmen gibi, kenarlarına yanlışlara ilişkin notlar düştüğü kitabın bir nüshasını gönderdiğinde, Cenevre diktatörünün, amatör bir din adamının bu küstahlığı karşısında ne düşündüğünü tahmin etmek kolaydır. "Servet kitaplarıma saldırıp, dişlerini taşa geçirip kemiren bir köpek gibi, hakaret edici notlarla kirletiyor onları" diye yazar Calvin arkadaşı Farel'e. Neden zaman kaybetmeli ve iflah olmaz bu şaşkınlıkla tartışmalı? Servet'in ileri sürdüğü argümanların işini bir tekmeyle bitirir: "Bu kişinin sözleri artık benim için herhangi bir eşeğin anırmasından (*'le hin-han d'un âne'*) daha fazla önemli değil."

Fakat incecik mızrağıyla demirden bir özgüven zırhına saldırdığını zamanında anlayamayan talihsiz Don Kişot pes etmez! Adını bile duymak istemeyen Calvin'i mutlaka kendi düşüncesine kazandırmak arzusundadır; bir türlü vazgeçmez, gerçekten de Calvin'in yazdığı gibi sanki şeytanın etkisi altındadır. Düşünülebilecek en tehlikeli hasımdan kendisini sakınacak yerde, okuması için, henüz basılmamış teolojik eserini Calvin'e gönderir; bu eserin içeriği gibi adı da tahrik edicidir! Servet eserine Calvin'in "İsntitutio"sunun karşısına bir "Restitutio" çıkarmak gerektiğini bütün dünyanın gözüne sokarcasına "Christianismi Restitutio"* adını vermiştir; Artık bu muhalifin kendi düşüncesini kabul ettirme ısrarı ve çılginca kendisini dayatması, Calvin'in canını sıkmıştır. O zamana kadar yazışmalarına aracılık etmiş olan kitapçı Frelon'a, kendini beğenmiş böyle bir soytarıyla vakit kaybetmekten daha önemli işleri olduğunu ısrarla belirtir. Fakat aynı zamanda arkadaşı Farel'e -bu sözler daha sonra korkunç bir önem kazanacaktır- şöyle yazar: "Kısa süre önce Servet'den mektup aldım, mektubunun yanında saçma düşüncelerini içeren kalın bir cilt de vardı; bu kitapta şaşırtıcı şeyler okuyacağımı belirtiyordu inanılmaz bir küstahlıkla. Ben ne zaman istersem buraya gelmeye hazırmış... Ancak ben bu konuda bir şey söylemek istemiyorum; zira eğer gelirse, eğer bu kentte hâlâ bir parça etkim varsa, burayı canlı terketmesine göz yummazdım."

Servet'in bu tehditten haberi oldu mu, ya da (kaybolmuş bir mektupta) Calvin kendisini bizzat uyardı mı bilinmiyor - ne var ki nihayet kendisine nasıl bir düşman yarattığını anla-

(*) Hristiyanlığın onarılması.

mıştır. Okuması için gönderdiği tehlikeli yazının, düşmanlığını açıkça ilan etmiş bir adının elinde bulunmasından ilk kez huzursuzluk duyar. “Beni bir şeytan gibi gördüğüne göre” diye yazar ürkümüş Servet Calvin’e “burada bitiriyorum. Müsveddelerimi geri yolla ve esen kal. Fakat eğer gerçekten Papanın anti-Hiristiyan olduğuna inanıyorsan, Papanın öğretisinin bir bölümünü oluşturan üçlük dogmasının ve çocuk vaftizinin şeytanca bir dogma olduğu düşüncesini kabul etmen gerekir.”

Calvin yanıt vermez; suç oluşturan müsveddeyi de geri gönderme niyetinde değildir. Bu dinsizlik belgesini, uygun bir anda ortaya çıkarmak için, tehlikeli bir silah gibi saklamaktadır çekmecede. Zira ikisi de sarfettikleri bu son sözlerden sonra bir savaşın başlayacağını bilmektedirler. Servet karanlık bir öngörüyle şunları yazar teologlardan birine: “Bu dava için öleceğimi çok iyi biliyorum. Ne var ki bu cesaretimi kıramaz. İsa’nın öğrencisi olarak onun izinden ilerliyorum.”

Castellio ve Servet’in yanısıra yüzlerce insan, haklı çıkma hırsıyla dolu fanatik birine, savunduğu öğretinin önemsiz bir hususunda da olsa, tek bir kez karşı çıkmanın bile son derece cüretkar ve hayati tehlike içeren bir iş olduğunu öğrenmişlerdir. Çünkü Calvin’in nefreti, karakterinin diğer çizgileri gibi, katı ve metodiktir, Luther’in aniden parlayan ve sönen öfke patlamalarına ya da Farel’in hoyratlıklarına benzer. Onun nefreti kaskatı, şiddetli, kesici bir kine dönüşür. Luther’inki gibi kanından, mizacından, taşkınlığından ya da safra kesesinden kaynaklanmaz, doğrudan beyninin ürünüdür. İnatçı, soğuk nefretinin belleği ise çok güçlüdür. Calvin hiçbir zaman, hiç kimseyi unutmaz -”quand il a le dent cont-

re quelqu'un ce n'est jamais fait" demektir onun için papaz la Mare- ve bir kez belleğine kazınan bir isim, o insan yaşamdan çekilip gitmedikçe silinmez. O nedenle Calvin'in Servet hakkında hiçbir şey duymadığı bütün o yıllar hiçbir şey ifade etmez: Calvin Servet'i unutmamıştır. Çekmecesinde suçlama konusu olabilecek mektupları, sadağında okları, sert, acımasız ruhunda eski değişmez nefretini taşımaktadır hâlâ.

Gerçekten de Servet bütün bu uzun süre içinde, öyle görünüyor ki, tamamen sessiz kalmıştır. Öğrenmek istemeyenleri inandırmaya çalışmaktan vazgeçmiştir; artık bütün tutkusu yapıtı olmuştur. Sessiz ve gerçekten sarsıcı bir kendini adayış içinde çalışmaktadır başpiskoposun özel doktoru "Restitutio" adlı eseri üzerinde. Servet bu eserinin Calvin, Luther ve Zwingli'nin reformasyonunun çok ötesinde olduğunu ve dünyaya gerçek Hristiyanlığı getireceğini ummaktadır. Servet, daha sonra Calvin'in suçladığı gibi ne "Protestanlığı aşağılayan" biridir, ne de günümüzde bazen söylendiği gibi hür fikirli ve ateisttir. O hep dinsel olanın içinde kalmıştır. Kendisini nasıl Tanrısal inanç için yaşamını feda etmesi gereken dindar bir Hristiyan olarak hissettiğini kitabının önsözündeki sözler kanıtlar: "Ey bize Tanrı tarafından gönderilen Tanrının oğlu İsa, böylesine büyük bir vahiyi bütün gerçekliğiyle anlamamız için kendini bu hizmetkarına açıkla. İçimdeki Tanrısal güdünün sesini dinleyerek savunmaya giriştiğim dava senin davandır. Çok önce bir girişimde daha bulunmuştum; şimdi yeterince zaman geçtiği için yeniden bunu yapmak zorundayım. Işığımızı gizlemememizi bize sen öğrettin; gerçeği ilan etmeyeceksem yazıklar olsun bana!"

Servet'in kitabının yayınlanmasıyla karşılaşacağı tehlikenin bütününü bilincinde olduğunu baskı sırasında alınan ön-

lemeler göstermektedir. Zira laklakçı bir küçük kentte yediyüz sayfa kalınlığında günahkar bir eseri başpiskoposun özel doktoru olarak bastırmaya kalkışmak ne korkunç bir girişim olurdu! Sadece yazar değil basımcı ve kitabın oluşmasına katkıda bulunanlar da hayatlarını tehlikeye atmış oluyorlardı. Ne var ki Servet, dört yıl doktorluk yaparak kazandığı serveti, tereddütlü işçileri engisizyona rağmen yapıtı basmaları için satın almak amacıyla seve seve harcar. Bunun ötesinde, baskı makinesi, Servet'in sadece bu amaç için kiraladığı gözlerden uzak bir eve taşınmıştır. Burada bu sırrı saklamaya yemin etmiş güvenilir insanlar, dikkat çekmeyen bir biçimde günahkar eseri basmak için çalışırlar ve elbette eserde nerede basıldığına, yayınlandığına ilişkin hiçbir işaret yoktur. Ancak Servet, son sayfaya M.S.V. (Michael Servet Villanovus) harflerini bastırması ve böylece engisizyonun av köpeklerine eserin yazarının kim olduğuna ilişkin itiraz edilemez bir kanıt sunmuştur.

Fakat Servet'in kendi kendisini ihbar etmiş olması bile gerekmez; bunun için uyukluyormuş gibi görünen, gerçekte ise keskin gözlerle ortalığı kolağan eden acımasız düşmanın nefreti vardır. Calvin'in Cenevre'de giderek daha metodik ve ince ilmiyle ördüğü mükemmel casusluk ve gözetleme örgütü bütün komşu ülkelerde ve Fransa'da Papalık engisizyonundan bile daha mükemmel çalışmaktadır. Servet'in eseri henüz tam yayınlanmamışken, henüz binlerce cilt Lyon'da paketlenmiş biçimde dururken ya da paketlenmiş halde Frankfurt sergisine gönderilmek üzere yoldayken, henüz Servet elden birkaç nüsha dağıtmışken -bugün bunlardan sadece üç tane kalmıştır- Calvin'in eline geçmiştir kitap. Ve Calvin ikisini de -dinsizi ve yapıtını- derhal bir darbede

yoketmeye girişir.

Calvin'in Servet'e karşı bu ilk (pek bilinmeyen) cinayet girişimi aslında daha sonra Champel Meydanı'nda öldürülüştünden, sinsice oluşu nedeniyle, daha aşağılıktır. Zira eğer Calvin, günahkarlıkla suçladığı kitap eline geçtikten sonra hasmını dini makamların eline vermek isteseydi, önünde bunun için açık ve hilesiz bir yol bulunuyordu; kürsüden Hristiyanlığı bu kitaba karşı uyarması yeterdi, Katolik engisizyon kısa süre içinde kitabın yazarını başpiskoposun sarayının gölgesinde de olsa bulurdu. Ne var ki reformasyon lideri Papalık makamlarını araştırma zahmetine sokmak istemez; haince bir plan kurar. Calvin taraftarlarının bu karanlık hususta da onu savunmaya çalışmaları boşunadır, zira bu savunucular Calvin'in karakterinin en derin çizgisini görmezden gelmekte ve değişik göstermektedirler: Kişisel olarak hiç kuşkusuz son derece çalışkan ve tam temiz dinsel irade sahibi olan Calvin, dogması söz konusu olduğunda, davası söz konusu olduğunda derhal acımasızlaşır; öğretisi için, savunduğu taraf için, etkili olacağını düşündüğü her yolu onaylamaya hazırdır (ve bu noktada onun için tezatlık bir kimliktir artık). Servet'in kitabı Calvin'in eline geçer geçmez, 16 Şubat 1553'te en yakın arkadaşlarından biri olan Guillaume de Trye isimli Protestan bir sürgün Cenevre'den Fransa'ya, kendisi nasıl fanatik bir Protestan olmuşsa, öylesine fanatik bir Katolik olarak kalan kuzeni Antoine Arneys'e bir mektup yazar. Bu mektupta Trye önce genel olarak Protestan Cenevre'nin günahkar davranışları nasıl ezdiğinden övgüyle söz eder, oysa Katolik Fransa bunların yeşermesine izin vermektedir. Fakat birdenbire dostça sohbet tehlikeli bir ciddiyet kazanır: Örneğin Fransa'da diye yazmaktadır Trye, şu an ya-

kalandığı yerde yakılması gereken bir dinsiz yaşamaktadır (“qui mérite bien d’être brûlé partout où il sera”).

İnsan ister istemez ürperiyor. Çünkü bu cümle Calvin’in bir zamanlar söylediği, eğer Cenevre’ye gelirse bu kenti canlı terketmemesi için gayret göstereceği yönündeki sözleriyle örtüşmektedir. Fakat Calvin’in suç ortağı Trye daha da somutlaştırır ihbarını: “Sözünü ettiğim kişi, asıl adı Michael Servet olan fakat Michel de Villeneuve adını kullanan ve doktorluk yapan Aragonlu bir İspanyoldur”. Trye aynı zamanda Servet’in kitabının başlığını, içindekiler ve ilk dört sayfasını mektuba ekler. Sonra dünyanın günahkarlığı üzerine acı acı iç geçirerek gönderir bu caniyane mektubu.

Cenevre’de hazırlanmış bu bomba, derhal değil, istenildiği anda patlaması için ustalıkla düzenlenmiştir. Her şey bu haince ihbarın amaçladığı gibi gelişir. Dindar Katolik kuzen Arneys, elinde mektupla öfke içinde Lyon kilise makamlarına koşar, Kardinal aceleyle Papanın engizisyoncusu Pierre Ory’i çağırır makamına. Calvin’in harekete geçirdiği tekerlek korkunç bir hızla yuvarlanmaya başlamıştır. İhbar 22 Şubat’ta gelmişti Cenevre’den, 16 Mart’ta Michel de Villeneuve Viyana’ya çağrılır. Ne var ki Cenevre’deki dindar-muhbirlerin canını sıkacak bir gelişme olur; ustaca hazırlanmış bomba patlamaz. Herhangi bir yardımsever el kabloyu kesmiş olmalı. Büyük ihtimalle bizzat Viyana Başpiskoposu, özel doktoruna zamanında önlem alması için çok değerli bir işaret vermiştir. Zira engizisyoncu Viyana’ya geldiğinde matbaa makinesi ortadan kaybolmuştur; işçiler bu türden bir kitap basmadıklarını açıklarlar ve buna yemin ederler; büyük bir itibara sahip Villenovus ise öfkeyle Michael Servet kimliğini reddeder. Engizisyon, tuhaftır ki sadece bu kadarla ye-

tinir; bu dikkat çekici hoşgörü, herhangi bir güçlü elin o zamanlar Servet'i korumuş olması gerektiğini göstermektedir. Başka zamanlar her türlü işkenceye başvuran mahkeme Villereneuve'ü serbest bırakır. Engizisyoncu görevini yerine getirmeden döner Lyon'a. Arneys'e, verdiği bilgilerin, ne yazık ki dava açmak için yeterli olmadığı bildirilir. Servet'ten Katolik engizisyonu devreye sokarak kurtulmayı amaçlayan Cenevre darbesinin başarısız olduğu görülmüştür. Herhalde bu karanlık mesele, eğer Arneys ikinci bir kez Cenevre'ye yazıp kuzeni Trye'den yeni ve bu kez geçerli kanıtlar istemiş olmasaydı unutulup gidecekti.

Şimdiye kadar -hoşgörü sınırları epeyce zorlanarak- belki de Trye'in gerçekten de katıksız bir iman gayretiyle hiç tanımadığı yazardan Katolik kuzenine söz ettiği, ne Trye'in ne de Calvin'in bu ihbarın dini makamlara iletileceğini bilmedikleri düşünülebilirdi. Fakat şimdi, adalet mekanizmasının harekete geçirildiği, Arneys'in kendisine sadece kişisel merak nedeniyle değil, engizisyon adına başvurarak yeni kanıtlar istediği bugün, Cenevre grubunun kime hizmet ettiğinin bilincinde olmaması mümkün değil. Basiret sahibi bir Protestan din adamının, Calvin'in bazı dostlarını ağır ateşte yakmış bir makama muhbirlik hizmeti yapılmış olmasından dehşet duyması gerekir. Servet daha sonra, haklı olarak, katili Calvin'e şu soruyu soracaktır: "Acaba Calvin, Protestanlığın hizmetinde bulunan bir din adamının görevleri arasında birini dava etme ve birine açıkça tuzak kurma gibi işlerin bulunmadığını biliyor muydu?"

Fakat öğretisi söz konusu olduğunda Calvin -tekrarlamak gerekiyor- her türlü ahlaki kriteri ve insanca duyguyu yitirmektedir. Servet'in işi bitirilmeliydi; bu amaca hangi silah-

larla, hangi biçimde ulaşılacağı o an için Calvin'in umurunda bile değildi. Gerçekten de bunun için en sinsi, en aşağılık yöntemler kullanır. Zira Trye'in -hiç kuşkusuz Calvin tarafından yazdırılmıştır mektup- kuzenine yazdığı yeni mektup bir ikiyüzlülük harikasıdır. Trye önce kuzeninin mektubu engizisyona iletmiş olmasına şaşırmış gibi yapar. Bu bilgileri sadece ona özel olarak verdiğini söyler. "Benim amacım sadece, kendilerini kilisenin direkleri olarak adlandıranların din yolunda gösterdikleri gayretin nasıl bir şey olduğunu anlatmaktır." Fakat birinin yakılacağını artık biliyor olmasına rağmen Katolik engizisyona başka kanıtlar temin etmeyi reddedecek yerde, bu zavallı muhbir, bir kez yanlışlık yapıldığına göre bunun "Hıristiyanlığın bu tür pisliklerden ve ölümcül vebadan temizlenmesi için Tanrının isteği olduğu" açıklamasını yapar. İnanılması güç bir şey olmuştur: Tanrıyı, insani, daha doğrusu insanlık dışı meselelere çekme yolundaki kötü girişimin ardından inanmış dürüst Protestan, Katolik engizisyona düşünülebilecek en ölümcül kanıt sunar: Servet'in mektuplarıyla yapıtının bazı bölümleri. Artık dinsizlerin yargıcı hızlı ve rahat koyulabilir işine. Servetin el yazması mektupları! Peki ama Servet'le hiç yazışmamış olan Trye bu mektupları nasıl elde etmiş olabilir? Artık gizli oyun son bulmuştur: Bu karanlık olayda kendisini dikkatle saklamak isteyen Calvin, artık perdenin arkasından çıkmak zorundadır, çünkü söz konusu mektuplar Servet'in Calvin'e yazdığı mektuplar ve yine kendisine gönderilen yapıtın müsveddeleridir. Calvin -belirleyici olan budur- bu mektupları kime için çekmecedен çıkardığını çok iyi bilmektedir; bu mektupların kime verilmesi gerektiğini çok iyi bilmektedir; hergün kilise kürsüsünden şeytanın köleleri diye tanımladığı

ve öğrencilerine işkence eden, onları yakan “Papacılara”! Calvin baş engizisyoncunun bu mektuplara neden gerek duyduğunu da bilmektedir: Servet’i yakmak için!

Daha sonraları Calvin, sofistیک bir tarzda şöyle yazarak boşuna gerçeğı saptırmaya çalışmıştır: “Servet’in Papa engizisyonu tarafından tutuklanmasına benim neden olduğum söylentisi dolanıyor ortalıkta ve bazıları benim Servet’i inancımızın baş düşmanlarına teslim ederek, kurtların önüne atarak şerefli davranmadığımı söylüyorlar. Fakat, Tanrı aşkına, Papanın uydularıyla birdenbire nasıl ilişkiye geçmiş olabilirim? Benim bu kişilerle ilişkim olduğü ve bana Belial’in İsa’ya baktığı gibi bakan bu kişilerle bir komplo içinde olduğum hiç inandırıcı değil.” Gerçeğe yan çizmeyi amaçlayan bu mantık kurma çabası son derece başarısız. “Papanın uydularıyla nasıl ilişkiye geçebilirdim?” diye kekeleyen Calvin’e en iyi yanıtı belgeler vermektedir: Elbette arkadaşı Trye kanalıyla. Trye kuzeni Arneys’e yazdığı mektupta büyük bir saflıkla Calvin’in yardımlarını itiraf eder: “İtiraf etmeliyim ki ekte yolladığım belgeleri Bay Calvin’den almak için büyük çaba sarfettim. Bunun nedeni elbette Bay Calvin’in bu gibi günahkarların ezilmesine karşı olması değil, din adamı olarak kendi görevinin dinsizleri adaletin kılıcıyla kovuşturmak değil, ikna etmek olduğünü düşünmesidir.” Mektubun beceriksiz yazarı (belli ki Calvin dikte ettirmiştir mektubu) suçü gerçek suçlunun omzundan almaya boşuna çabalayarak şöyle yazıyor: “Ne var ki Bay Calvin’i öyle çok zorladım, eğer bana yardım etmezse sorumsuzluk suçlamasına maruz kalacağımı öyle sık söyledim ki, sonunda Bay Calvin belgeleri verdi.” Burada da belgesel gerçekler, ustaca sözlerden daha fazla şey ifade etmektedir; karşı çıkarak ya

da çıkmayarak Calvin, kendisine yazılan mektupları Servet'in katledilmesi amacıyla "Papanın uyduları'na teslim etmiştir. Trye'nin Arneys'e yazdığı mektuba -gerçekte Papa engizisyonuna yazdığı mektuba- ölümcül kanıtları eklemesi ve mektubu şu açık notla bitirmesi, ancak Calvin'in bilinçli yardımıyla olabilmiştir: "Öyle inanıyorum ki sizi son derece iyi malzemeye donattım; artık Servet'i yakalamak ve yargılamak zor olmasa gerek."

Dinsiz Servet'e karşı kesin kanıtlar, baş düşmanları, iflah olmaz kafir Calvin'in gayreti sayesinde ellerine ulaşınca, Kardinal de Tournon ve baş engizisyoncu Ory'nin kahkahalarla güldükleri söylenir. Kilise ağalarının neden keyiflendikleri açık, zira bu yardımın Trye'e iyilik olsun diye, dostluk bağları nedeniyle yapıldığı söylene de, Protestan liderin, kendilerine, bir dinsizin yakılması için yardım etmek istemesinin, o liderin şerefi üzerine düşürdüğü silinmez lekeyi dindarlık söylemi pek iyi gizleyememektedir. Bütün dünyada demir, ateş, darağacı ve işkenceyle birbirinin boğazına sarılmış bu iki din arasında böyle nezaket ve inceliklere pek sık rastlanmazdı. Ancak bu keyif verici andan sonra engizisyoncular gayretle işlerine koyulurlar. Servet yakalanır, tutuklanır ve sorgulanır. Calvin'in verdiği mektuplar Servet'i öylesine büyük bir şaşkınlığa uğratmış, öylesine ezici kanıt oluşturmuşlardır ki, davalı Michael Servet kimliğini ve söz konusu kitabı yazdığını daha fazla inkar edemez. Servet davayı kaybetmiştir. Bir süre sonra Viyana'da ateş yakılacağı kesindir.

Fakat bu kez de, Calvin'in, can düşmanından, can düşmanları sayesinde kurtulma umudu için henüz zamanın gelmediği görülür. Çünkü ya bölgede yıllar boyu doktor olarak

çok sevilmiş olan Servet'in yardımcıları çok iyiydi, ya da -ki bu daha büyük ihtimaldir- kilise otoriteleri, Calvin için Servet'in işinin bitirilmesi çok önemli olduğundan, gevşek davranarak eğleniyorlardı; önemsiz bir dinsizin kurtulmasına göz yummayı, her türlü dinsizliğin bin kez daha tehlikeli organizatörü ve propagandacısı olan Cenevre'deki Maître Calvin'in istediğini yapmayı yeğlemişlerdi! Servet'in üzerindeki denetim görünür biçimde gevşemiştir. Başka zamanlar günahkarlar kilit altında tutulur ve zincirlenirken Servet'e temiz hava almak için hergün bahçede dolaşma izni verilir. Ve bir 7 Nisan günü, havalandırma esnasında Servet ortadan kaybolur; nöbetçi sadece Servet'in gece giysisini ve bahçe duvarını aştığı bir merdiven bulmuştur. Servet'in yerine resmi ve beş balya "Restitutio" pazar yerinde yakılır. Calvin'in düşünce planındaki kişisel hasmını başka bir fanatizme haince yokettirme ve elini kirletmeme yönünde incelikle düşünülmüş Cenevre planı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Eğer Calvin, Servet'e karşı kininde ve bir insanı sadece inançları nedeniyle ölüme gönderme isteğinde ısrarlı olacaksa, artık bunun sorumluluğunu bizzat taşıyacak, elleri kana bulanacak ve Calvin bütün hümanistlerin nefretinde boğulacaktır.

Servet Cinayeti

Hapisten kaçtıktan sonra Servet bir iki ay ortadan kaybolur. Hiç kimse, hiçbir zaman, bu kaçağın, bir Ağustos günü, kiralanmış bir atla, dünyada kendisi için en tehlikeli yere, Cenevre'ye gelene ve orada bir handa konaklayıncaya kadar hangi ruhsal dehşetleri yaşadığını söyleyemez.

Bu “malis auspiciis appulsus”un, yani Calvin'in daha sonra söylediği gibi kötü yıldızlar tarafından yönetilen bu adamın neden Cenevre'de barınmak istediği de hiçbir zaman açıklığa kavuşmayacaktır. Gerçekten de Servet, Cenevre'de ertesi gün sandalla kaçmak üzere bir gece mi geçirdi? Yoksa can düşmanı ile yüzyüze konuşmanın daha ikna edici olacağını mı düşünüyordu? Belki de Cenevre'ye gelişinin nedeni sadece çok fazla gerilmiş sinirlerin anlamsız hareketlerinden

biri, çaresiz insanları peşinden sürükleyen tehlikeyle oynamanın o şeytani tadı ve yakıcı isteğiydi. Kimse bilmiyor ve bilmeyecek. Sorgular ve tutanaklar asıl sırrı, Servet'in Cenevre'ye, kendisine büyük kötülükler yapabilecek Calvin'in kentine neden geldiğini aydınlatmıyor.

Fakat bu talihsiz adamın çılgın ve meydan okuyan cesareti daha da ileri gider. Cenevre'ye gelir gelmez, bütün Calvinist cemaatin toplandığı kiliseye gider bir pazar günü; hem de -bir çılgınlık daha- kendisini tanıyan tek kişi olan Calvin'in vaaz verdiği St. Pierre kilisesine. Burada da her türlü mantıksal yorumu dışlayan bir ruhsal hipnotizma söz konusudur: Yılan mı kurbanını aramaktadır, yoksa daha çok kurban mı yılanın o çelik, o korkunç bakışına kilitlenmiştir? Herhalde Servet'i yazgısına iten gizemli bir zorunluluk olmalıydı.

Herkesin herkesi denetlemesinin resmi bir yükümlülük olduğu bu kentte, bir yabancı bütün meraklı bakışları üzerinde toplar. Beklenen hemen gerçekleşmiştir; Calvin dindar sürüsü içine girmiş kurdu tanır ve derhal Servet'i kiliseden çıkarken tutuklama emri verir. Bir saat sonra Servet zincirdedir artık.

Servet'in tutuklanması açık bir hukuk ihlali ve bütün ülkelerde kutsal sayılan devletler arası hukuk ve misafir hakkının kabaca çiğnenmesidir. Servet yabancıdır, İspanyoldur, Cenevre'ye ilk kez gelmiştir, tutuklanmasına neden olacak bir suç işlemiş olamaz. Kitaplarının tümü dışarıda basılmıştır, dolayısıyla da kimseyi kıskırtmış olması, Cenevre'de tek bir dindarı bile dinsiz görüşleriyle günaha sokmuş olması mümkün değildir. Bunun da ötesinde "Tanrının kelimini vazeden" birinin, bir din adamının, daha önce verilmiş bir mahkeme kararı olmaksızın birini tutuklama ve zincire vur-

ma yetkisi yoktur. Hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin, Calvin'in Servet'e saldırısı, bütün ilke ve anlayışlarla açıktan alay etmesi anlamında ancak Napoleon'un Enghien Dükü'ne saldırması ve onu yoketmesiyle karşılaştırılabilir; diktatörlük zorbalığının dünyaca önemli bir eylemidir; Servet'in hukuk dışı hapse atılmasıyla ona karşı başlatılan dava da nizami değildir. Hiçbir dindar yalanla gizlenemeyecek, önceden tasarlanmış bir cinayettir bu.

Servet, hakkında dava açılmadan tutuklanmış ve hapse atılmıştır; şimdi ona yüklenecek bir suç oluşturulmalıydı. Mantıklı olan, bu tutuklatmanın sorumluluğunu taşıyan adamın -"me auctore", benim telkin ve teşvikim üzerine, diyerek kabul etmektedir bunu Calvin- Servet'in davacısı olarak ortaya çıkmasıdır. Ne var ki gerçekten örnek bir yasa olan Cenevre yasasına göre, bir başkasını suçlayan her yurttaş suçladığı kişiyle birlikte hapse girer ve suçlamanın gerçek olduğu saptanıncaya kadar hapiste kalır. Buna göre Calvin'in Servet'i yasal biçimde suçlayabilmesi için, kendisini mahkemenin hizmetine sunması gerekiyordu. Cenevre'nin teokratik egemeni olarak Calvin böylesine sıkıntılı bir prosedüre katlanamazdı. Eğer Meclis Servet'in gerçekten suçsuz olduğunu kabul ederse, bu durumda Calvin muhbir olarak hapiste kalacaktı. İtibarı için ne büyük bir felaket, düşmanları için ne büyük bir zafer! Böylece Calvin her zaman olduğu gibi diplomasi yaparak sekreteri Nicolaus de la Fontaine'e hiç de hoş olmayan davacılık görevini verir ve gerçekten de Calvin'in yerine sekreteri, daha önce ilgili makamlara -elbette Calvin'in kaleme aldığı 23 maddeden oluşan- Servet'e karşı iddianamesini sunduktan sonra sessizce hapse girer. Korkunç trajedinin perdesi bir komediyle başlamıştır. En

azından şimdi, son derece açık hukuk ihlalden sonra, görürde bir hukuk süreci başlar. Servet ilk kez sorgulanmış ve kendisine bir dizi paragraf okunarak suçlandığı hususlar bildirilmiştir. Bu soru ve suçlamalara Servet sakin ve akıllı yanıtlar verir; enerjisi hâlâ yerinde, sınırları bozulmamıştır. Suçlamaları madde madde reddeder. Ve örneğin yazılarında Bay Calvin'in kişiliğine saldırdığı suçlamasına verdiği yanıt, bunun bir çarpıtma olduğu, zira ilk önce Calvin'in kendisine saldırdığı, kendisinden de ancak bundan sonra Calvin'in de bazı hususlarda yanılabilirliğini gözler önüne serdiği yönündedir. Eğer Calvin onu bazı tezlerinde inat ettiği için suçluyorsa, kendisi de Calvin'e aynı suçlamayı yapabilirdi. Calvin'le arasında sadece teolojik görüş ayrılıkları vardı ve bu görüş ayrılıkları dünyevi bir mahkemece karara bağlanamazdı. Calvin tarafından tutuklatılmış olması da, kişisel öcalmadan başka bir şey değildi. Bir zamanlar onu Katolik engizisyona ihbar eden bu Protestan liderin ta kendisiydi, şimdiye kadar yakılmamış olmasının hikmeti elbette bu muhbir vaizde olamazdı.

Servet'in hukuksal açıdan son derece sağlam olan bu bakış açısı, Meclis'in ondan yana eğilim göstermesini sağlayacak kadar güçlüydü; belki de Servet'e sadece kenti terketme cezası verilecekti. Ne var ki Calvin davanın Servet'in lehine geliştiği ve sonuçta kurbanının elinden kaçabileceğine ilişkin herhangi bir işaret almış olmalı ki, 17 Ağustos'ta aniden Meclis'e gelerek kendisini olayın dışında tutma komedisine bir son verir, artık açıkca kabul etmektedir; Servet'i asıl suçlayanın kendisi olduğunu daha fazla inkar etmez ve Meclis'ten sorguya katılma talebinde bulunur; bunun için ikiyüzlü gerekçesi de hazırdır: "Davalının yanlışlarının daha iyi

kanıtlanabilmesi.” Gerçekte ise bu talebin nedeni elbette kurbanın kurtulma olasılığını, kendi kişiliğini ortaya koyarak engellemektir.

Calvin’in yargılananla yargılayanların arasına kendisini kattığı bu andan itibaren dava Servet’in aleyhine dönmeye başlar. Tecrübeli mantıkçı, eğitim görmüş hukukçu Calvin saldırılarını sekreteri De la Fontaine’den farklı yürütür. Davacı gücünü gösterdikçe davalı kendine güvenini yitirmektedir. Tahriklere açık İspanyolun sinirleri, hiç beklenmedik bir anda davalısını soğuk sert bakışlarla ve sözde mutlak bir nesnellik içinde, fakat -Servet iliklerine kadar hissetmektedir bunu- sorduğu sorularla onu ele geçirmeye ve yok etmeye niyetli olarak yargıçlarının arasında gördüğünden bu yana belirgin biçimde bozulmuştur. Uğursuz bir mücadele hırısı, amansız bir öfke sarar savunmasız adamın benliğini: Sinirlenmeden, sakın bir biçimde son derece sağlam hukuksal görüşünde ısrar edecek yerde Calvin’in tuzak sorularıyla teolojik tartışmaların kaygan zeminine kayar ve haklı çıkma hırısı yüzünden kendisini tehlikeye atar. Örneğin şeytanın da Tanrı tözünün bir parçası olduğu iddiası bile Meclis üyelerinin tüylerinin ürpermesine yetmiştir. Fakat felsefe tartışması yapma hırısının tahrik ettiği Servet, sanki karşısındaki Meclis üyeleri, önlerinde gerçekleri herhangi bir kaygı duymaksızın açıklayabileceği bilgili teologlarmış gibi en sakıncalı ve zorlu dinsel konular üzerine düşüncelerini açıklamaya devam eder. İşte bu öfkeli konuşma ve coşkun tartışma hırısı nedeniyle yargıçlar, Servet’ten kuşku duymaya başlamışlardır; Calvin’in görüşlerine yakınlaşmaya başlarlar. Delici bakışları, sıkılmış yumruklarıyla inandıkları kilisenin öğretisine karşı bir şeyler söyleyen bu yabancı, manevi huzura karşı

tehlikeli bir isyankar ve büyük ihtimalle iflah olmaz bir dinsiz olmalıydı; bu durumda derin bir soruşturma yapmak iyi olacaktı. Servet'in tutukluluğunun devam etmesi, davalı Nicolaus de la Fontaine'in bırakılması kararlaştırılır. Calvin'in istediği olmuştur, bir arkadaşına sevinçle şöyle yazar: "Umarım ölüme mahkum edilir."

Peki Calvin Servet'in ölüme mahkum edilmesini neden bu kadar çok istemektedir? Bu muhalifin sürülmesi ya da utanç verici biçimde yenilgiye uğratılması gibi alçak gönüllü bir zafer neden yetmiyordu Calvin'e? İnsan, ister istemez, bunun son derece özel ve kişisel bir nefret olduğunu düşünebilir. Oysa Calvin, Servet'den, Castellio'dan veya otoritesine karşı çıkan herhangi birinden daha fazla nefret etmez: Onun öğretilerinden farklı bir şeyler öğretmeye cesaret eden herkese karşı mutlak nefret, Calvin'in zorba mizacı için kesinlikle içgüdüsel bir duyguydu. Ne var ki Servet'e karşı o anda alabileceği en şiddetli tutumu almasının özel değil, politik iktidarla ilgili nedenleri vardır: Calvin'in otoritesine karşı çıkan Michael Servet'ten önce, Calvin, ortodoksluğuna direnen bir başkasını, bir zamanların Dominikan Papazı Bolsec'i de dinsizlikle suçlamaya çalışmış, ama ne yazık ki elinden kaçırmıştı. Cenevre'nin en itibarlı ailelerinin özel doktoru olarak büyük itibar sağlamış olan Bolsec, Calvinist öğretinin en zayıf ve dayanaksız noktası olan katı kadercilik inancıyla açıkça mücadele etmiş ve aynı hususta, Erasmus'un Luther'e karşı, bir iyilik ilkesi olarak Tanrının, insanları bilerek ve isteyerek kötülüklere sevkettiği, ittiğini düşünmenin saçmalık olduğunu ilan ederken ileri sürdüğü argümanı kullanmıştır. Luther'in Erasmus'un itirazlarını hiç de dostça karşılamadığı, bu hoyratlık ustasının yaşlı ve bilge hümanisti nasıl aş-

ğiladığı, hangi hakaretlere maruz bıraktığı bilinir. Hırçın, kaba ve hoyrat da olsa Luther, Erasmus'a yine de dinsel tartışma çerçevesinde yanıt vermiş, kadercilik inancına karşı çıktığı için Erasmus'u dünyevi bir mahkemede suçlamayı düşünmemişti. Oysa Calvin, yanılmazlık çılgınlığı içinde, kendisine karşı gelen herkesi dinsizlikle suçlamaya hazırdır; onun kilise öğretisine itiraz etmek, Calvin için devlete karşı işlenmiş suçla aynı anlama gelmekteydi. Böylece Hieronymus Bolsec'e, teolog olarak yanıt vermek yerine onu derhal hapse attırdı.

Fakat Calvin'in yıldırma eylemi, Hieronymus Bolsec davasında beklenmedik biçimde başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Zira Cenevre'de birçok insan bu bilge doktoru, Tanrı korkusuna sahip bir adam olarak tanıyordu; aynı Castellio davasında olduğu gibi, Calvin'in Cenevre'nin tek ve alternatifsiz egemeni kalmak istediği için, bağımsız düşünebilen, bağımsız kişiliklerden kurtulmayı amaçladığı kuşkusu uyanmıştı insanlarda. Bolsec'in hapisanede yazdığı, suçsuzluğunu anlatan ağıt elden ele dolaşüyor, Calvin'in zorlamalarına rağmen Belediye Meclisi üyeleri istenen dinsizlik hükmünü vermekten çekiniyorlardı. Sonunda bu sıkıntı verici sorumluluğu üzerlerinden atmak için, kendilerinin dinsel sorunlarda yetkili olmadıklarını açıkladılar; bu teolojik mesele kapasitelerini aştığı için karar vermeyi reddediyorlardı. Önce diğer İsviçre kiliselerinden bu anlaşmazlık konusunda hukuki bir rapor istenmeliydi. Böylece Bolsec kurtulmuş oluyordu, çünkü fanatik meslektaşlarının yanılmazlık iddiasına küçük bir darbe vurmaya gizliden gizliye hazır olan Zürih, Bern ve Basel'in reformasyoncu kiliseleri, Bolsec'in ifadelerinin Tanrıya küfür içerdiğini apaçık ve kesin biçimde reddettiler.

Dolayısıyla Meclis beraat kararı verdi. Calvin kurbanının peşini bırakmak ve Bolsec'in Belediye Meclisi'nin isteği üzerine kenti terketmesiyle yetinmek zorunda kalmıştı.

Calvin'in teolojik otoritesinin uğradığı bu yenilgiyi ancak yeni bir dava unutturabilirdi. Servet, Bolsec'in faturasını ödüyordu ve bu kez Calvin'in şansı çok daha iyiydi. Zira Servet yabancıydı; bu İspanyolun Cenevre'de, Castellio ya da Bolsec gibi dostları, hayranları, yardımcıları yoktur, ayrıca üçlük dogmasına küstahça saldırıları ve tahrik edeci tavrı nedeniyle reformasyoncu dinsel çevrelerde yıllardan beri nefret duygusu uyandırmaktaydı. Sırtını dayayabileceği herhangi bir desteği olmayan Servet gibi yalnız birinin şahsında gözyıldırma uygulaması daha kolay gerçekleşebilirdi. O nedenle bu dava, daha ilk andan itibaren kesinlikle politik bir davaydı. Calvin için bir iktidar sorunu, siyasi suçlama denemesi, düşünsel diktatörlük kurma isteği doğrultusunda bir suçlama girişimiydi. Eğer Calvin, teoloji alanındaki bu kişisel hasmından kurtulmanın dışında bir şey istemiş olsaydı, durum buna son derece uygundu! Cenevre'de soruşturma başlar başlamaz, Fransa'da hüküm giymiş Servet'in Viyana'a iadesini talep etmek amacıyla bir Fransız adalet temsilcisi gelmişti; Viyana'da de Servet'i bekleyen yakılmaktı. Calvin'in bir yandan yüce gönüllü rolünü oynarken, öte yandan nefret ettiği hasmından kurtulması için ne büyük bir fırsat! Cenevre Meclisi'nin Servet'in iade edilmesini onaylaması yetecek, bu durumda Cenevre için mesele kapanmış olacaktı. Ne var ki Calvin iadeyi engeller. Onun için Servet canlı bir insan, bir özne değil, üzerinde, kendi öğretisinin dokunulmazlığının dünyaya apaçık gösterileceği bir nesneydi. Fransız makamlarının temsilcisi amacına ulaşmadan geri

döndü; Protestan diktatör kendi egemenlik alanı içinde kendisine karşı çıkan herkesin bunu hayatıyla ödemesini devlet yasası yapmak için, bu davayı yürütmek ve sona erdirmek istiyordu.

Calvin için Servet davasının sadece bir politik iktidar provası olduğunu çok geçmeden dostları da düşmanları da anladılar. Calvin'in eline geçmiş bu mükemmel fırsatı boşa çıkarmak için her şeyi yapmaları doğal değil mi? Aslında Servet bu politikacıların umurunda bile değildi; onlar da bu talihsiz adamı sadece bir oyuncak, bir deney nesnesi ve diktatörün iktidarını belki de yerinden oynatabilecek küçük bir manivela olarak gördüler. Bu deney esnasında ellerindeki aracın parçalanması onları hiç ilgilendirmiyordu. Gerçekten de Servet'in bu tehlikeli dostları, bu isterik adamın gel-git halindeki özgüvenini yanlış söylentilerle pompalayarak ve hapisaneye, Calvin'e karşı kararlı biçimde direnmesi yolunda mesajlar yollayarak en kötü hizmeti sundular. Onlar için önemli olan tek şey, davanın mümkün olduğu kadar dramatik geçmesi, mümkün olduğu kadar sansasyon yaratmasıydı: Servet ne kadar direnirse, nefret ettiği hasmına ne kadar hiddetle saldırırsa o kadar iyiydi.

Aslında artık itidalini kaybetmiş olan bu adamın özel bir tahrike ihtiyaç duyduğu da söylenemez. Bu aşırı heyecanlı adamın öfkeyle dolup taşması için dehşet verici uzun zindan hapsi yeterli olmuştu; Servet hapisanede (ve Calvin'in bunu bilmemesi mümkün değildi) bilinçli ve rafine bir şiddete maruz bırakılmıştı. Kendisini bütünüyle suçsuz hisseden hasta, sinirli ve isterik adam, katılmışçesine elleri, ayakları zincirlenmiş olarak haftalardır nemli, soğuk zindana kapatılmıştı. Soğuktan titreyen vücundundaki giysileri lime limeydi, buna

rağmen yeni giysiler giymesine izin verilmiyordu. En temel temizlik kurallarına bile riayet edilmemekte, ona yapılacak en ufak bir yardıma bile göz yumulmamaktaydı. Bu korkunç sefalet içinde Servet, Belediye Meclisi'ne sarsıcı bir mektup yazarak kendisine daha insanca davranılmasını istedi: "Bitler canlı bedenimi yiyorlar, ayakkabılarım paramparça oldu, iç çamaşırlarım kalmadı."

Fakat gizli bir el -her türlü direnişi unufak eden, menegeneye benzer bu insanlık dışı eli tanıyoruz artık-, Meclis, Servet'in şikayetlerinin giderilmesi talimatını vermiş olmasına rağmen, koşulların düzeltilmesine engel olur. Bu cesur düşünür, bu özgür düşünceli bilge, pislik yığını üzerinde uyuz bir köpek gibi nemli hücrelerinde çile çekmeye devam eder. Birkaç hafta sonra Servet, kelimenin tam anlamıyla kendi pisliği içinde boğulurken, Meclis'e yazdığı ikinci mektubun ılgılığı daha dehşet vericidir: "Sizlere İsa adına yalvarıyorum, herhangi bir Türk'e ya da suçluya vereceğiniz şeyleri benden esirgemeyin. Temizliğimle ilgili talimatlarınızın hiçbirini yerine gelmedi. Her zamankinden daha kötü durumdayım. Bedensel ihtiyaçlarımı gidermemi engellemek büyük bir acımasızlıktır."

Yine bir değişiklik olmaz! Bu durumda nemli hücrelerinden çıkarılan adamın, ayakları zincire vurulmuş, leş gibi kokan paramparça giysiler içinde aşağılanmış olarak ayakta dururken, karşısındaki yargıç masasında, siyah tertemiz cübbesi içinde, soğukkanlı ve heyecansız, iyi hazırlanmış ve düşünsel olarak dinlenmiş o adamı görünce gerçekten kudurmuşçasına öfkeye kapılmasına şaşmamak gerekir. Servet bu adamla, düşünceye karşı düşünceyle mücadele etmek, bilgeye karşı bilge olarak tartışmak istemişti, o ise şimdi kendisi-

ne katılmışçesine muamele ediyor, acı çektiriyordu. En gizli cinsel yaşamına kadar el atan, en aşağılık, en hileli soru ve suçlamalardan taciz ve tahrik edilmiş Servet'in temkinini ve soğukkanlılığını yitirerek ikiyüzlü hasmına korkunç hakaretlerle saldırması kaçınılmaz değil mi? Uykusuz gecelerin ateşiyle, maruz kaldığı bütün bu insanlık dışı davranışların kaynağı olan adama şu sözlerle saldırması anlaşılır değil mi: "Bir katil olduğunu inkar mı ediyorsun? Bunu senin eylemlerinle kanıtlayacağım. Bana gelince, davamın haklılığından eminim ve ölümden korkmuyorum. Oysa sen, çöllerde haykırıp duran bir kör gibisin, çünkü intikam hırsı yüreğini yakıyor. Yalan söyledin, yalan söyledin seni cahil, seni iftiracı! İnsanları ölüme sürerken içinden öfke taşıyor. Senin bütün tilsiminin henüz annenin karnında olmasını ve bana senin hatalarını gözler önüne serme fırsatı verilmesini dilerdim." Talihsiz Servet, öfkesinin o kızıl sarhoşluğu içinde kendi çaresizliğini unutmuştur: Zincirlerini sürükleyerek yürüyen, ağzından köpükler saçarak bağırان bu öfke dolu insan, kendisi hakkında hüküm verecek olan Meclis'ten, kendisi yerine hukuku ihlal eden Cenevre diktatörünü yargılamasını ister. "O nedenle bu büyücü, sadece suçlu bulunup hüküm giymekle kalmamalı, aynı zamanda kentten sürülerek, serveti, onun yüzünden kaybettiklerimin karşılığı olarak bana verilmelidir."

İtaatkar Belediye Meclisi üyelerinin bu sözler ve bu görünümleri karşısında dehşete düşeceği açıktır. Gözlerinden ateş fışkıran, dini liderlerine karşı korkunç suçlamalar yapan, saçlı sakalı birbirine karışmış bu zayıf, solgun, cansız adamı herhalde şeytanın hizmetine girmiş bir çılgın olarak görürler. Servet'in durumu sorgudan sorguya daha da kötüleşmekte-

dir. Aslında dava şimdiye kadar çoktan bitmeli ve Servet'in kaçınılmaz hükmü kesilmeliydi. Fakat Calvin'in gizli düşmanları, Servet'in yasalara yenik düşmesi sonucunda Calvin'in zafer kazanmasını istemezler. Bir kez daha Servet'i, Bolsec davasında olduğu gibi, İsviçre'nin diğer reformasyoncu kiliselerinden görüş isteyerek kurtarma girişiminde bulunurlar; Calvin dogmatizminin, kurbanını bu kez de elinden kaçıracağını ummaktadırlar gizliden gizliye.

Ne var ki Calvin artık otoritesinin söz konusu olduğunu çok iyi bilmektedir; ikinci kez oyuna gelmeyecektir. Bu kez zamanında ve gayretli çabalar sarfederek önlem alır. Talihsiz kurbanı zindanda çürürken, düşüncelerini önceden etkilemek için, Zürih, Basel, Bern ve Schaffhausen kilise yönetimlerine yazı üstüne yazı yazar. Her yere elçiler gönderir, meslektaşlarına, bu günahkara hakettiği cezayı vermeleri uyarısında bulunmak için bütün dostlarını harekete geçirir! Calvin'in tek yönlü manipölasyonu, Servet'in herkes tarafından bilinen bir manevi huzur bozucu olması, Zwingli ve Bucer döneminden bu yana "küstah İspanyol"un bütün kilise çevrelerinde nefret uyandırmış olması nedeniyle kolaylaşır; gerçekten de İsviçre'deki bütün Ruhani Meclis'ler Servet'in görüşlerini yanlış ve günahkar görüşler olarak nitelerler. Dinsel cemaatlerin dördü de açıkça ölüm cezası talep etmemelerine, hatta onaylamamalarına rağmen, ilke olarak katı davranılmasından yanaydılar. Zürih'in görüşü şöyleydi: "Bu insana hangi cezanın verileceğini, sizin bilgeliğinize bırakıyoruz"; Bern, Tanrının Cenevrelilere "kilisemize ve başka kiliselere hizmet etmek ve bu vebayı ortadan kaldırmak için bilgelik ve güç vermesi"ni diler. Ne var ki Servet'i zor kullanarak

bertaraf etme onayı, aynı zamanda şu uyarıyla törpülenmiştir: “fakat bunu öyle bir biçimde yapın ki, bir Hıristiyan Belediye Meclisi için yakışsız görünmesin.” Calvin hiç kimse tarafından açıkca ölüm cezası için yüreklendirilmemiştir. Fakat kiliseler Servet’e karşı yapılanları onayladıklarından, Calvin bundan sonrakileri de onaylayacaklarını hissetmektedir, çünkü her anlama gelebilecek sözleriyle kendisini özgür bırakmaktadırlar. Ve bu yumruk ne zaman serbest kalsa sert ve kararlılıkla vurmaktadır. Servet’e destek çıkanlar kiliselerin raporlarının ne yönde olduğunu öğrenir öğrenmez son anda kararı geciktirme çabasına girerler. Perrin ve diğer cumhuriyetçiler, bir de en üst makama, İkiyüzler Meclisi’ne, danışma önerisinde bulunurlar. Fakat artık çok geçtir, artık Calvin’in hasımları için direniş tehlikeli olmuştur: Servet 26 Ekim’de oybirliğiyle canlı canlı yakılma cezasına çarptırılır. Bu acımasız karar hemen ertesi gün Champel meydanında infaz edilecektir.

Haftalardan bu yana Servet zindanda gerçek dünyadan kopmuş olarak en olmadık umutlara kaptırmıştı kendisini. Zaten hayal kurmaya eğilimli mizacı ve sözde dostlarının gizli fısıltıları, onu, yargıçları tezlerinin doğruluğuna ikna ettiğine ve gaspçı Calvin’in kısa süre içinde kentten kovulacağına inandırmıştı. Meclis sekreterinin hücreğine girip donuk bir ifadeyle okumak üzere parşömen kağıdını çıkardığında Servet’in hayal dünyasından dönüşü çok korkunç olur. Hükmüm, Servet’in üzerine yıldırım gibi düşmüştür. Yarın dinsiz olduğu için canlı canlı yakılacağı hükmünü dile getiren korkunç sözleri, hiç anlamıyormuş gibi donmuş bir halde dinler. Hiçbir şey duymuyormuş, hiçbir şey anlamıyormuşçasına kalır birkaç dakika. Fakat sonra uzun süredir eziyet gören,

aşağılanan bu insanın sinirleri göçer; inlemeye, sızlanmaya, hüngür hüngür ağlamaya başlar, boğazından -anadili- İspanyolca şu çılgın korku çığlığı taşar: “*Misericordias!*”^{*} Şimdiye kadar aşırı yüklenmiş gurur, köklerine kadar parçalanmış görünmektedir; Servet’in tamamen tükendiği görülür. Talih-siz adam donmuş gözlerle kendinde değilmiş gibi bakmaktadır çevresine. Haklı çıkma hırsıyla yanıp tutuşan papazlar, Servet karşısında kazandıkları dünyevi zaferin ardından, manevi zaferi de kazanabilecekleri anın geldiğini ve içine düştüğü çaresizliğin Servet’e yanılığını kabul ettirebileceğini düşünürler.

Fakat bir mucize olur: Bu çökmüş, neredeyse yerle bir olmuş insanın o eski direnci, inancına el uzatılınca, tezlerini inkar etmesi istenince, yine her zamanki gücü ve gururuyla kalkar ayağa. Kendisini öldürebilir, işkenceden geçirebilir, yakabilir, bedenini lime lime edebilirler, fakat o dünya görüşünden en ufak taviz vermeyecektir. Bu dörtlüye giden bilim şövalyesi işte hayatının bu son günlerinde düşünce şehidi ve kahraman mertebesine yükselmiştir. Calvin’in zaferini kutlamak için Lozan’dan koşup gelen Farel’in ısrarını şiddetle reddeder; dünyada verilen hükmün, bir insanın manevi meselelerde haklılığına ilişkin kanıt olamayacağını; öldürmenin ikna etmek anlamına gelmediğini açıklar. Kendisine hiçbir şey kanıtlayamadıkları için, öldürüyorlardı. Farel’in ne tehditleri, ne vaatleri, zincire vurulmuş bu ölüm mahkumu kurbanın, söylediklerinin tek sözcüğünü bile inkar etmesini sağlamamıştı. Fakat düşüncesinden taviz vermemesine rağmen, dinsiz değil, inanan bir Hıristiyan olduğunu, o nedenle de

(*) Merhamet.

can düşmanlarıyla bile barışması gerektiğini göstermek için Servet, öldürülmeden önce Calvin'in kendisini ziyaret edebileceğini söyler.

Calvin'in kurbanına yaptığı ziyarete ilişkin sadece bir tarafın verdiği bilgiler var elimizde. Calvin'in söyledikleri. Fakat Calvin'in kendi anlattıklarında bile iğrenç bir katılık ve ruh donmuşluğu gösterir kendisini: Kasap, kurbanının nemli hücrelerine iner, amacı ölüm mahkumu adamı teselli etmek, yarın korkunç işkenceler altında ölecek bu insanla kardeşçe ve Hristiyanlık duygularıyla konuşmak değildir. Calvin, konuşmaya Servet'in kendisini neden çağırdığını, ne söyleyeceğini sorarak soğuk ve resmi bir üslupla başlar. Belli ki Servet'in dizlerine kapanacağını, her şeye kadir diktatörün kararı iptal etmesi ya da en azından hafifletmesi için yalvaracağını beklemektedir. Ne var ki ölüm mahkumunun verdiği kısa yanıt insan olan herkes için sarsıcıdır. Calvin'i çağırmasının tek nedeninin ondan özür dilemek olduğunu söyler. Kurban celladına Hristiyanca barış elini uzatmaktadır. Oysa Calvin'in taşlaşmış gözleri, siyasal ve dinsel hasmını ne Hristiyan, ne de insan olarak görür. Olaya ilişkin anlatısında buz gibi bir tonla şunları söyler Calvin: "Bunun üzerine, benim hiçbir zaman kendisine karşı kişisel bir nefret duymadığımı söyledim, ki bu gerçektir." Servet'in ölümün eşliğinde sergilediği bu tavırdaki Hristiyanca özü anlamayan ya da anlamak istemeyen Calvin, Servet'le arasında herhangi bir insanca uzlaşma sağlanmasını reddeder; Servet kendisiyle ilgili her şeyi bir yana bırakmalı ve sadece üçlük'ünü reddettiği Tanrıya karşı işlediği günahı kabul etmeliydi. Calvin'in içindeki ideolog, ertesi gün değersiz bir odun parçası gibi ateşe atılacak adamın insan olduğunu anlamamak için ayak

diremektedir. Katı dogmatik Calvin için Servet, onun kişisel Tanrı kavramını reddederek, genel olarak Tanrıyı da reddetmiş biridir. Haklı çıkma hırsı çılgınlık derecesine varmış Calvin'in şimdi tek düşündüğü şudur: Bu ölüm mahkumunun son nefesini vermeden önce onun haklılığını kabul etmesi. Fakat bu insanlık dışı din fanatiğinin, kaybedilmiş bedeninde canlı ve ölümsüz kalan tek şeyi, yani inancını elinden almak istediğini hissedince tükenmiş adam şaha kalkmış ve küçücük bir taviz vermeyi bile reddetmiştir. Dolayısıyla Calvin için bundan sonrası gereksizleşir: Dinsel meselelerde kendisine tamamen secde etmeyen biri onun Hristiyan kardeşi değil, konuşmanın bile boşuna çaba olacağı şeytanın uşağı ve günahkardır. Dinsizler için iyiliğe ne gerek var?

Calvin hızla sırtını döner, hiçbir şey söylemeden ve arkasına bakmadan terkeder kurbanının hücrelerini. Arkasından sürgü sesi duyulur. Fanatik davacı şu duyarsız sözlerle, sonsuza kadar yargılanmasına neden olacak şu sözlerle bitirir anlatısını: “İkna ve uyarı çabalarımın sonuç vermemesi üzerine, ustamın izin verdiğinden daha bilge olmak istemedim ve kendi hükmünü kendisi kesmiş olan bu dinsizin yanından ayrıldım.”

Ağır ateşte canlı canlı yakarak öldürmek bütün idam biçimleri arasında en acı vericisidir. Acımasızlığıyla ünlü ortaçağın uzun dehşet dönemlerinde bile çok seyrek kullanılmıştır bu idam biçimi; çoğu kez hükümlüler bağlandıkları direkte boğulur, ya da uyuşturulurlardı. İşte bu iğrenç, bu korkunç ölüm biçimi, Protestanlığın dinsizlikle suçlanan ilk kurbanı için öngörülmüştü. Calvin'in, bütün hümanist dünyada kopan öfke fırtınasının ardından, Servet'in böyle acımasızca

katledilişinin sorumluluğunu omuzlarından atmaya çalışması anlaşılabilir. Calvin, gerek kendisinin, gerekse de Konsistorium'un diğer üyelerinin, işkenceli bir ölüm olan canlı canlı yakılma cezasının, daha hafif bir ceza olan kılıçla öldürme cezasına çevrilmesi için uğraştıklarını (Servet'in bedeni çoktan kül olduktan sonra), fakat "çabalarının sonuç vermediği"ni anlatır ("genus mortis canati sumus mutare, sed frustra"). Ne var ki Meclis tutanaklarında böyle bir çabaya ilişkin tek sözcüğe bile rastlanmamaktadır; zaten bu davanın açılmasını sağlayan ve itaatkar Meclis'ten Servet'e karşı ölüm kararını neredeyse zorla çıkartan Calvin'in böyle bir çaba harcamış olması da hiç inandırıcı değildir. İdamın daha insani biçimde gerçekleşmesini sağlayamayan Cenevre diktatörünün birdenbire etkisiz ve güçsüz biri oluverdiğine kim inanır? Gerçi Calvin'in gerçekten de Servet için daha az acılı bir ölüm biçimini göz önüne aldığı kesinlikle doğrudur, fakat elbette (iddianın diyalektiği buradadır) sadece ve sadece Servet'in son anda düşüncelerini inkar etmesi koşuluyla. İnsancıl olduğu için değil, çıplak siyasal hesaplar nedeniyle Calvin -hayatında ilk kez- bir hasmına karşı yumuşayacaktı. Yakılmadan önce Servet'e kendisinin haksız Calvin'in haklı olduğunu söyletebilmek, Cenevre öğretisi için ne büyük bir zafer olurdu! Bir insanın kendi inancı nedeniyle şehit olması yerine, korktuğu için, dünyada tek doğru öğretinin Calvin'in öğretisi olduğunu halkın önünde açıklaması, kendi öğretisini yanlışlığını kabul etmesi, ne büyük bir zafer olurdu!

Ne var ki Servet de ödeyeceği bedelin farkındadır. Burada inat inada karşı, fanatizm fanatizme karşı direnmektedir. Maître Jehan Calvin'in dogmalarını kabul etmenin bedeli olarak acısız ölüm yerine, kendi inancı uğruna tarifsiz acılar

içinde ölmeyi yeğler. Servet; seçimini yarım saat çok büyük acılar içinde ölmekten yana yaparak hem düşünce şehidi ünvanını kazanmış, hem de hasmını sonsuza kadar insanlık dışı eyleminden dolayı nefrete mahkum etmiştir! Servet, pazarlığı şiddetle reddeder ve direnişinin bedelini bütün acılarla ödemek için hazırlanır.

Bundan sonrası tam bir dehşettir. 27 Ekim günü sabah onbir sularında tutuklu, lime lime giysileri içinde zindandan çıkarılır. Uzun zamandan bu yana ilk kez ve aynı zamanda son kez görür gözleri gökyüzünü. Saçı sakalı birbirine karışmış, kir pas içinde ve bir deri bir kemik kalmış olarak, zincir sesleri eşliğinde sendeleyerek yürür hükümlü; aydınlık sonbahar ışığı altında kül kesmiş yüzü dehşet içindedir. Mahkeme mübaşirleri zorlukla yürüyen adamı, Belediye Meclisi'nin merdivenlerinde hoyratça ve şiddet kullanarak diz üstü çökertirler. Mahkum, hukuk müşavirinin halk kalabalığının önünde okuduğu ve şu sözlerle son bulan mahkeme kararını başı önünde dinlemek zorundadır: “Seni, Michael Servet, bağlanıp Champel’e götürülme ve orada canlıyken yakılma cezasına çarptırıyoruz. Seninle birlikte kitabın ve müsveddeleri, vücudun kül oluncaya kadar yakılacaktır. Hayatın, benzer suçlar işleyecek olanlara ibret olsun diye böyle sona erecektir.”

Hükümlü dehşet içinde ve üşüyerek dinler kararı. Dizlerinin üzerinde Belediye Meclisi üyelerine can havliyle yaklaşır ve kılıçla öldürülmesini ister yalvararak; “dayanılmaz acıların beni umutsuzluğa düşürmemesi için”. Eğer günah işlemişse bilmeden işlemişti; bütün yaptıklarını Tanrının şerefini korumak düşüncesiyle yapmıştı. Bu anda Farel, yargıçlarla diz çökmüş adamın arasına girerek, ölüm mahkumuna yükses sesle, üçlük dogmasına karşı çıkan öğretiyi reddedip

dah az acılı bir ölüme kavuşmayı isteyip istemediğini sorar. Fakat, başka zamanlar ortalama insan niteliklerine sahip olmasına rağmen, hayatının son anlarında ahlak yüceleğine ulaşan Servet pazarlığı bir kez daha reddetmiştir. Kararlıdır: Bir zamanlar söylediği gibi, inançları uğruna her şeye katlanacaktır.

Ve trajedi başlar. İnfaz alayı harekete geçmiştir. En önde rütbeleriyle donanmış olarak ve etrafları okçularla korunan senyör ve yardımcısı yürümektedir, en arkada ise sonsuz bir merak içinde akan halk kalabalığı vardır. Ahali korku ve suskunluk içinde izlemektedir korteji. Farel yol boyunca mahkumun yanından hiç ayrılmaz. Servet'e durmaksızın bu son anında inadından vazgeçmesi ve yanlış düşüncelerini reddetmesi için telkinde bulunur. Haksız yere ölüme mahkum edildiği, fakat buna rağmen, kendisini suçlayanlar için Tanrıdan merhamet dilediğini söyleyen Servet'in bu dindar yanıtı, Farel'i dogmatik bir öfkeye boğmuştur. "Ne? Günahların en büyüğünü işledikten sonra, bir de kendini haklı mı görüyorsun! Böyle yapmaya devam edersen seni Tanrının yargısına terkedeceğim ve sana refakat etmekten vazgeçeceğim, oysa son nefesini verinceye kadar yanında olmaya kararlıydım."

Fakat Servet artık yanıt vermez. Cellatlar, işkenceciler iğrendirmektedir onu; tek sözcük bile etmez! Dinsizlikle, Tanrısızlıkla suçlanan adam, kendisini uyuşturması için sürekli mırıldanmaktadır: "Ah Tanrım, ruhumu kurtar, ah İsa, ebedi Tanrının oğlu bana acı". Sonra çevresindekilerden kendisiyle birlikte ve kendisi için dua etmelerini ister yüksek sesle. Ateşin yakıldığı meydanda bağlanacağı direği gördükten

sonra bile, kendisini toparlamak için dindarca diz çöker. Fakat sözde dinsizin bu içten hareketinin halkı etkileyebileceği korkusuyla Farel'in fanatik sesi duyulur bir kez daha: "İşte, bir insanı ele geçirmiş şeytanın ne kadar güçlü olduğunu görüyorsunuz! Bu adam çok bilgili biriydi ve belki de doğru yaptığına inanıyordu. Fakat şimdi o şeytanın emrinde. Hepinize böyle bir şey olabilir."

Bu arada korkunç hazırlıklar başlamıştır. Direğin çevresine odunlar yığılır, Servet'i direğe bağlayacakları demir zincirin sesi duyulmaktadır, cellat mahkumun ellerini bağlar. Farel bu arada bir kez daha "ah Tanrım, Tanrım" diye inleyen Servet'e yaklaşmış ve sormuştur: "Söyleyecek başka bir şeyin yok mu?" Farel hâlâ, işkence direğini görünce, Servet'in tek gerçeği, Calvin'in gerçeğini kabul edeceğini ummaktadır. Oysa Servet şöyle yanıtlar Farel'i: "Tanrıdan söz etmekten başka ne yapabilirim?"

Farel düşünceliğine uğramış olarak uzaklaşır kurbanından; ruh celladı başarısızlığa uğramıştır. Şimdi artık sıra diğer cellatta, bedeni yok edecek cellattadır; şimdi o iğrenç biçimde koyulacaktır gövdesine. Servet demir bir zincirle direğe asılır, zayıf vücuduna kalın bir ip dolarlar. Bedeniyle kesici ip arasına işkenceciler, Servet'in bir zamanlar kardeşçe görüşlerini almak için Calvin'e gönderdiği kitabı ve bu kitabın müsveddelerini koymuşlardır. Aşağılamak için başına kükürte batırılmış yapraklardan yapılmış bir çelenk, bir ıstırap tacı takılmıştır. Bu dehşet verici hazırlıklar sona erdiğinde cellat işinin sonuna gelmiştir. Artık yapması gereken tek şey odun yığınına tutuşturmaktır. Cinayet başlar.

Alevler vücudunu sarınca Servet öyle korkunç bir çığlık atmıştır ki, insanlar bir an dehşetle çevirirler başlarını odun

yığınının. Acılar içinde eğilen vücudu kısa süre içinde alev ve duman kuşatır; canlı eti yavaş yavaş kemiren alev yığını içinden acı çığlıklar duyulmaktadır hâlâ, sonunda yine yakarış: “İsa, ey ebedi Tanrının oğlu, bana acı!” Bu dehşet verici ölüm mücadelesi yarım saat sürmüştür. Alevler yavaş yavaş küçülür, duman dağılır, kararmış direkte ateşten kıpkırmızı olmuş zincire bağlı kapkara, üzerinde dumanlar tüten kömürleşmiş bir kütle görülür. İnsanla ilgili hiçbir çağrışım yapmayan iğrenç bir jelatindir bu. Bir zamanlar düşünen, sonsuz olana ulaşmak için tutkuyla çabalayan, Tanrısal ruhun soluk alan bir parçası olan bu dünyevi yaratık, iğrenç bir pisliğe, olağanüstü tiksindirici ve iğrenç kokan bir kütleye dönüşmüştür. Belki de bu görüntü insanın yargıcı ve celladı olmaya kalkışma küstahlığı üzerine bir ders verebilirdi.

Peki bu dehşet saatlerinde Calvin nerededir? Olaya katılmadığı görüntüsü vermek ya da sınırlarını korumak için evinde kalmıştır; pencereleri sıkı sıkı kapalı olarak çalışma odasında oturur. Cellat ve vahşi Farel üstlenmiştir bu görevi. Masum insanları kovuşturma, yargılama, tahrik etme ve ölüm direğine itme söz konusu olduğunda Calvin her zaman, herkesten öndedir; oysa idam anında paralı işkenceciler görünürler ortada, “din cinayeti”ni isteyen ve emreden gerçek suçlular değil. Calvin, ancak bir sonraki pazar günü kilise kürsüsüne çıkar, sus-pus olmuş cemaatin önünde, seyretmeyi bile göze alamadığı bir eylemi, siyah giysileri içinde mağrur, gerekli ve haklı bir eylem olarak kutsar.

Hoşgörü Manifestosu

“İnsanın gerçeği araması ve bu gerçeği düşündüğü gibi dile getirmesi suç olmaz. Hiç kimse bir düşünceyi kabul etmeye zorlanamaz. Düşünceler özgürdür.”

Sebastian Castellio, 1551

Servet'in yakılması bütün çağdaşları tarafından reformasyonun etik yol ayrımı olarak değerlendirilmiştir. Gerçi o şiddet dolu yüzyılda bir insanın öldürülmesi çok dikkat çekici değildi; İspanya kıyılarından Kuzey Denizi ve İngiliz Adaları'na kadar İsa adına birçok sapkın yakılmaktaydı. Tek doğrunun kendisi olduğunu iddia eden çeşitli kilise ve tarikatlar

adına binlerce insan idam yerlerine sürüklenmiş, yakılmış, kafası kesilerek, iple ya da suyla boğularak öldürülmüştür. “Eğer yok edilen -bırakın atı- bu kadar çok domuz olsaydı” denmektedir. Castellio’nun kitabında, “bütün prensler büyük bir kayba uğradıklarını düşünürlerdi.” Ne var ki öldürülenler insan olunca kurbanları sayma zahmetinde bile bulunulmuyordu. Şimdi yaşadığımız savaş yüzyılından habersiz olan Castellio umutsuzluk içinde, “herhangi bir çağda bizim çağımızdaki kadar kan aktı mı bilemiyorum” der iç geçirerek.

Ancak kocaman bir yüzyıl içinde, sayısız cinayetler arasında bir tanesinin, dünyanın uyuyormuş gibi görünen vicdanını uyandırdığı görülür. Servet cinayetidir bu! Servet’i işkenceyle öldüren ateş, çağdaşlarının tümünü aydınlatmış, örneğin Gibbon iki yüzyıl sonra bile “Bu kurban, engisizyonun yaktığı ateşlerde kavrulan binlerce kurbandan daha derinden sarstı beni” demiştir. Zira Servet’in öldürülmesi -Voltaire’in deyişiyle- reformasyonun ilk “dinsel cinayeti” ve reformasyonun başlangıç düşüncesinin görülebilir biçimde reddidir. Aslında “sapkın” kavramı bile, herkese yorumlama hakkı vaadeden proteston doktrini açısından saçmalıktır ve gerçekten de başlangıçta Luther, Zwingli ve Melanchthon, kendi hareketleri içindeki aşırılara ve abartıcılara karşı her türlü şiddet uygulamasından nefret ettiklerini açıkça göstermişlerdir. Luther kesin bir dille şunları söylemektedir: “Ben, hakedilmiş de olsa ölüm hükmünü sevmiyorum, bu meselede beni ürküten verilen örnektir. O nedenle sahte doktorların idam edilmesini hiçbir şekilde onaylayamam.” Dikkat çekici bir açıklıkla düşüncesini formüle etmeye devam eder: “Mülhitler dıştan bir şiddetle ezilmeli, baskılanmamalı, onlara karşı sadece Tanrının sözüyle mücadele edilmelidir. Çünkü mül-

hitlik herhangi bir dünyevi ateş ya da suyla temizlenemeyecek olan vicdani bir meseledir.” Zwingli de Belediye Meclisi’nin bu hususlarda dava açma ve zora başvurmasına karşı olduğunu aynı netlikle ifade eder.

Ne var ki kısa süre sonra yeni doktrin -bu arada “kilise”leştiği için- otoritesini zor olmadan sürdürmenin olanaksızlığını görmek zorunda kalır; eski kilise bunu çoktandır biliyordu. Luther, kaçınılmaz kararı erteleyebilmek için bir uzlaşma önerir: “Mülhitler” ile “asiler” arasında, yani sadece dinsel meselelerde reformasyon kilisesinden farklı düşünceye sahip olan “itirazcılar” ile dinsel düzenle birlikte sosyal düzeni de değiştirmek isteyen gerçek “asiler” arasında fark gözetilmeliydi. Luther, devletin, ancak bu asilere karşı -kast edilen komünist şeytanlardı- zor kullanmasını kabul eder. Fakat farklı düşüncede olanları, özgür düşünce yanlılarını cellada teslim etmeye yönelik ilk belirleyici adımı, reformasyon kilisesinin hiçbir önderi atmak niyetinde görünmemektedir. Düşünce devrimcileri olarak, en kutsal insan hakkı olan düşünce ve vicdan özgürlüğü uğruna Papa ve Kayzere karşı direndikleri günler henüz belleklerinden silinmemiştir. O nedenle yeni bir engisizyonun, Protestan engisizyonunun, uygulanmasını olanaksız görmektedirler.

İşte dünya tarihi açısından önemli bu adımı Servet’i yakarak Calvin atmıştır. Calvin bir hamlede, reformasyonun mücadeleyle elde ettiği “Hristiyanların özgürlüğü” hakkını paramparça eder; Hristiyanlığı farklı yorumladığı için bir insanı canlı canlı yakma noktasına bin yıldan fazla bir süre sonra gelmiş olan Katolik kilisesini bir çırpıda geride bırakır. Reformasyonun egemenliğinin daha ikinci onyılında, düşünce zorbalığının bu en aşağılık eylemiyle reformasyo-

nun yüz karası olmuştur; bu eylem, etik bakımdan da Torquemada'nın bütün cinayetlerinden daha iğrençtir. Çünkü Katolik kilisesinin, herhangi bir sapkını, Katolik cemaatinden atıp, dünyevi yargıya teslim ederken amaçladığı, kişisel nefret duygusunu tatmin etmek değil, ölümsüz ruhu günahkar bedeninden kurtararak arındırmaktır; Tanrı yolunda bir kurultuş gerçekleştirdiğine inanır. Oysa Calvin'in soğuk adaletinde günahtan arındırma düşüncesi hiç yoktur. Onun ilgilendiği Servet'in ruhunu kurtarmak değildi. Champel Meydanı'nda ateş, Calvinci Tanrı yorumunun dokunulmazlığını pekiştirmek için yakılmıştır. Servet'in acı çekerek ölmesinin nedeni Tanrıyı reddetmesi değil -o hiçbir zaman Tanrısız olmamıştır- sadece Calvin'in bazı tezlerini reddetmesidir. O nedenle yüzyıllar sonra özgür Cenevre kentinin, özgür düşünür Servet'in anıt taşıma "çağının kurbanı" yazarak Calvin'i aklama çabası boşunadır. Çünkü Servet'i ateşe iten çağının körlüğü ve çılgınlığı değil -Montaigne ve Castellio'da bu dönemde yaşamıştır- sadece ve sadece Calvin'in kişisel despotluğudur. Hiçbir mazeret, Protestan Torquemada'yı aklamaz. Evet, herhangi bir çağda inançlar da batıl inançlar da gerekçelendirilebilir; fakat tekil bir cinayetten sadece bu cinayeti işleyen sorumludur.

İlk andan itibaren Servet'in acımasızca kurban edilmesi karşısında duyulan öfkenin farkedilmemesi mümkün değildir; öyle ki Calvin'in yardımcısı ve havarisi de Beze bile şunları söylemek zorunda kalmıştır: "Talihsiz adamın henüz külleri soğumadan sapkınların cezalandırılmasının doğru mu, yanlış mı olduğu üzerine şiddetli bir tartışma başlamıştı. Bazıları sapkınların cezalandırılmasını istiyorlardı, ama ölümle değil. Bazıları ise bu işin sadece Tanrının yargısına

birakılması gerektiğini söylüyorlardı.” Calvin’in bütün eylemlerini mutlak biçimde onaylayan bu adamın ses tonu bile birdenbire ikirciklenmişti; Calvin’in diğer dostları için de aynı şey söz konusuydu. Bir zamanlar Servet’in kişiliğine en kötü küfürlerle saldıran Melanchthon, “sevgili kardeşi” Calvin’e, “kilise sana minnettardır ve gelecekte de minnettar olacaktır. Görevliler bu günahkarı ölüme mahkum ederek doğru yapmışlardır.” diye yazar. Musculus adlı işgüzar bir filolog, dindar bir şölen şarkısı bile kaleme alır. Fakat bunların dışında eylemi doğru dürüst onaylayan çıkmaz. Zürih, Schaffhausen ve diğer Ruhani Meclisler, Servet’in işkenceyle öldürülmesi üzerine, Cenevre’nin umduğu coşkuyu göstermezler. İlke olarak “sapkın düşünceler”in yıldırılmasını onaylasalar da hiç kuşkusuz, Protestanlık tarihinde ilk insan yakma eyleminin kendi kentlerinde olmayışından ve tarih önünde bu korkunç kararın yarattığı nefreti Jehan Calvin’in taşıyacak olmasından hoşnutlardı.

Fakat aynı zamanda çok farklı sesler de yükseliyordu. Çağın büyük hukukçularından Pierre Poudin şu düşüncüyü açıkça dile getirmekteydi. “Ben, Calvin’in tartışmalı bir dinsel sorun nedeniyle dava açmaya hakkı olmadığını düşünüyorum.” Fakat, dehşet ve öfke duygusuyla dolu olan sadece Avrupa’nın özgür düşünceli hümanistleri değildir; Protestan çevrelerde de itirazlar çoğalır. Cenevre yakınlarında bulunan, Calvin’in casuslarından Bern’in hükümrانlığı sayesinde korunan Waadlan’lı din adamları, Calvin’in Servet’e karşı giriştiği eylemi, din ve yasa dışı olduğunu söyleyerek mahkum etmişlerdi; egemen olduğu kentte bile Calvin eleştirileri polis zoruyla bastırmak zorundaydı. Servet’in, İsa yolunda şehit düşen biri olduğunu söyleyen bir kadın ve Mec-

lis'in Servet'i tek bir insanın isteği üzerine mahkum ettiğini iddia eden bir yayıncı zindana atılır. Önde gelen bazı yabancı bilgiler, kentte düşünce özgürlüğü düşünce despotizmi tarafından tehdit edildiği için kendilerini güvencede hissetmediklerinden, gösteri niteliğinde kenti terketmiştir. Kısa süre sonra Calvin, Servet'in kurban edilişinin kendisi için, yazılardan ve yaşarken olduğundan daha tehlikeli hale geldiğini anlamak zorunda kalır.

Calvin'in her itirazı hemen duyan hoşgörüsüz ve asabi bir kulağı vardır. Cenevre'de insanların açık konuşmaktan kaçınmaları yeterli olmaz; Calvin zorla bastırılan öfkeyi hissetmektedir. Ne var ki olan olmuştur, olanı yok saymak ve görmezden gelmek mümkün olmadığına göre tek çare karşısına dikilmektir. Büyük bir saldırı hevesiyle başladığı bu meselede Calvin, farkına varmadan savunmaya itilmiştir. Bütün dostları, yakma eylemini savunmanın artık zamanı geldiğini söyleyerek ona cesaret verirler; sonunda Calvin aslında pek istemeden, Servet'i katlettikten sonra dünyayı olay üzerine "aydınlatma" ve kendi eylemini savunma kararı alır.

Fakat Servet meselesinde Calvin'in vicdanı temiz değildir; kötü vicdanla iyi yazmak olanaksızdır. O nedenle "Servet'in Büyük Yanlışlarına Karşı Doğru İncanın ve Üçlük Dogmasının Savunulması" -ki bunu Castellio'nun söylediği gibi "ellerinde Servet'in kanı henüz kurumadan yazmıştır- Calvin'in en kötü eserlerinden biridir. Calvin'in kendisi bile bu eseri aceleyle -"tumultuarie"- ve sinirle karaladığını kabul eder. Calvin'in yapmak zorunda kaldığı bu savunmada kendisini ne kadar güvensiz hissettiğini, tezlerini, sorumluluğunu kendi başına taşımamak için Cenevre'nin bütün din adamlarına imzalatması kanıtlıyor. Servet'in asli katili ola-

rak anılmak onu görünür biçimde rahatsız etmektedir, bu nedenle söz konusu yazıda iki karşıt eğilim birbirine karışmıştır. Bir yandan Calvin, olay karşısında duyulan genel hoşnutsuzluk nedeniyle sorumluluğu “siyasal otorite”ye yüklemek istemekte, öte yandan Belediye Meclisi’nin böyle bir “canavarı” ortadan kaldırmasının doğru olduğunu kanıtlamak zorunda hissetmektedir kendisini. Öncelikle, içten içe her türlü şiddetin düşmanı olan yumuşak dokulu biri olduğunu gösterebilmek için, bu usta diyalektikçi, kitabının oldukça büyük bölümünü, inananları, savunma yapmalarına olanak tanımaksızın mahkum eden ve hunharca öldüren Katolik engizisyona karşı şikayetlerle doldurmuştur (“Ya sen?” diye yanıtlayacaktır daha sonra Calvin’i Castellio, “Servet’i savunması için kimi çağırdın?”). Ve sonra akli karışan okuru “gizliden gizliye hep Servet’i doğru düşünceye getirmeye çalıştığı”nı söyleyerek bir kez daha şaşırtır; aslında-kendisinin hoşgörüyü eğilimli olmasına rağmen- ölüm kararında, hem de özellikle hunhar bir ölüm kararında ısrar edenin Belediye Meclisi olduğunu söylemektedir. (Je n’ai pas cessé de faire mon possible, en secret, pour le ramener à des sentiments plus saints.”) Ne var ki Calvin’in Servet için, yani katilin kurban için harcadığı iddia edilen çabalar öyle “gizlidir” ki, olayın ardından uydurulan bu masala kimse inanmaz ve Castellio olayın gerçek niteliğini aşağılayıcı bir üslupla saptar: “Uyarılarından ilki hareket etmek, ikincisi zindana atmaktır ve sana göre Servet, sürüklenerek yakılmaya götürülmek ve canlı canlı yakılmayı çoktan haketmişti.”

Fakat Calvin, bir eliyle Servet’e işkence edilmesinin sorumluluğunu kendisinden uzaklaştırırken, öteki eliyle söz konusu hüküm için siyasal otoritenin önüne bütün mazeret-

leri sunmaktadır. Baskıyı savunmak söz konusu olduğunda Calvin derhal hatip kesilir. Herkese düşündüğünü söyleme özgürlüğünü (la liberté à chacun de dire ce qu'il voudrait) vermek olmaz, diye dile getirir gerekçesini, zira bu epikürcülerin, ateistlerin ve Tanrıyı inkar edenlerin çok hoşuna giderdi. Sadece doğru doktrin ifade edilmelidir. Ama böyle bir sansür -düşünce despotları sık sık aynı mantık dışı argümanı kullanırlar- kesinlikle özgürlüğün kısıtlanması anlamına gelmez. Aynı düşüncede olmayanların susturulması -Calvin ve benzerlerine göre- zor uygulamak demek değildir, bunun anlamı sadece adil davranmak ve daha yüce bir düşünceye- bu kez Tanrının itibarını korumak için hizmet etmektir. Ce n'est pas tyranniser l'Eglise que d'empêcher les écrivains mal intentionnés de répandre publiquement ce qui leur passe la tête.”

Fakat Calvin'ın savunmak zorunda kaldığı asıl husus, sapkınların manevi bakımdan baskı görmesi değil -artık çoktan beri bu, tez olarak Protestanlık tarafından devralınmıştır- farklı düşünenlerin öldürölüp öldürülemeyeceği sorunuuydu. Calvin, Servet Davası'yla bu sorunun yanıtını, daha baştan eylemiyle verdiğinden, şimdi bu yanıtı gerekçelendirmek zorundaydı ve kendisinin “yüce bir görev”le ve bir “Tanrısal emir” gereğince Servet'i ortadan kaldırdığını gösterebilmek için, savunmasını İncil'e dayandırması gerekirdi. Calvin bunun da ötesinde Musevilikte (zira İncillerde sık sık “düşmanlarınızı sevin” denmektedir) sapkınların öldürüldüğü olayları tarar, ancak ikna edici bir şey sunamaz, çünkü Kitab-ı Mukaddes henüz sapkın kavramını tanımamaktaydı; burada sadece Tanrı inkarcısı kavramı geçiyordu, oysa alevler içinde yanarken hâlâ İsa'nın adını haykıran Servet, hiçbir zaman ateist olmamıştı. Ne var ki hâlâ işine geldiği zaman İncil'e

dayanan Calvin, farklı düşün nlerin siyasi otorite tarafından öldürülmesini “kutsal” görev olarak ilan etmekteydi: “Evi putperestler tarafından kirletilen ve aile üyelerinden biri Tanrıya karşı gelen herhangi bir adamın kılıca sarılmaması ne kadar suçsa, dinin yara almasına göz yummak isteyecek bir prensin korkaklığı da o kadar, hatta ondan daha büyük bir suçtur.” Kılıç onlara “Tanrının itibarını korumak amacıyla” (Calvin uyguladığı şiddeti hep bu sözcüğü dayanak yaparak haklı göstermektedir) kullanmaları için verilmiştir; din gayretiyle yapılan her eylem daha baştan haklıdır. Ortodoksluğun, doğru inancın savunulması, Calvin’e g re, kan akıtmayı engelleyen b t n zincirleri boşaltabilir, insan olma gereklerinin tümünü ortadan kaldıracabilir; şeytanın, “doğru” dinin inkarına sevkettiği en yakını olsa bile, insanın onu yoketmesi gerekmektedir: “On ne lui fait point l’honneur qu’ n lui doit, si  n ne préfère son service à tout regard humain, pour n’épargner ni parentage, ni sang, ni vie qui soit et qu’ n mette en oubli  toute humanit  quand il est question de combattre pour sa gloire.”

Korkunç sözler! Ve işte başka zamanlar açık düşünceli bir insanı, fanatizmin nerelere kadar g t rebileceğinin trajik kanıtı! Zira Calvin burada ürküntü verici bir açıklıkla “doktrin” -e!hette kendi doktrini- uğruna içindeki insanca olan her şeyi öldürmüş olan, Konsistorium’dan şu ya da bu konuda farklı düşünen herkesi, bu karısı ve dostları, kardeşleri ve akrabaları olsa da, engizisyona teslim eden birinin dindar olduğunu ifade etmektedir. Kimsenin bu kanlı teze itiraz edememesi için, en son ve en sevdiği argümanı ileri sürer Calvin: Terör. Bir sapkını savunan ya da mazur gösteren herkesin sapkınlık suçu işlediğini ve cezalandırılması gerektiğini

açıklar. İtiraza tahammül edemediğinden, daha baştan, herkesi Servet'in başına gelenlerle tehdit ederek, itiraz edebilecekleri yıldırır: Ya susar ve itaat edersin, ya da sen de ateşe! Calvin, canını sıkın Servet cinayeti üzerine tartışmalara kesin bir son vermek istemektedir.

Fakat öldürülen adamın yargılayan sesini, Calvin'in öfke ve şiddet dolu tehditleri susturamaz. Sapkın avına çağırın Calvin'ci savunma çok kötü bir izlenim bırakmıştır; reformasyon kilisesinde *ex cathedra* (tam yetkiyle) engizisyonu görmek dürüst Protestanlar arasında nefret uyandırır. Bazıları, böyle hunhar bir tezin, İsa'nın hizmetkârı olan bir vaiz yerine Belediye Meclisi'nce savunulmasının daha uygun olacağını söylerler. Daha sonra Castello'nun en sadık dostu ve koruyucusu olacak Bern Belediye Katibi mükemmel kesinlikte bir yanıt vermiştir: "Açıkça itiraf ediyorum ki" diye yazar Calvin'e, "ben de din hareketinin karşıtları, hatta isteyerek gaflet içinde olanlar içinde ölüm cezasını mümkün olduğunca kısıtlamak isteyenlerdenim. Bunun nedeni sadece şiddet uygulamasına karşı İncil'de gösterilebilecek bölümler değil, aynı zamanda bu kentte sapkınlara karşı sergilenen davranış biçimidir. Çocukların vaftiz edilmesine inanmaktan başka bir suç işlememiş altı çocuk annesi kızıyla birlikte seksen yaşında bir kadının darağacına sürüklendiğini gördüm. Böyle bir örnek göz önüne alındığında mahkemelelerin senin sınırlamak istediğin dar çerçevede kalmayacaklarından, büyük suçlar gibi küçük hataları da cezalandıracaklarından korkuyorum. O nedenle hükümet makamlarının kılıç zoruyla karar vereceklerine, aşırı ılımlılık ve hoşgörölü olmakla suçlanmalarını yeğlerim... Ben şahsen, ölümü hakettiği tamamıyla kesin olmayan birinin kanıyla elimi kirletece-

ğime, kendi kanımın akmasını tercih ederim.”

Adını bile bilmediğimiz bir belediye katibi, fanatik bir çağda bunları yazabiliyor, birçok insan da benzeri şeyleri düşünüyordu; fakat kimse düşüncesini dile getirmemekteydi. Gözüpek Zerchintes de ustası Rotterdamlı Erasmus’un çağın tartışmalarından duyduğu çekimserliğe benzer bir çekimserlik içindedir ve gerçekten sıkılarak Calvin’e farklı düşüncelerini kendisine sadece mektupla iletliğini, kamuoyu önünde sessiz kalmayı tercih ettiğini bildirir. “Vicdanım beni buna zorlayıncaya kadar arenaya inmeyeceğim. Vicdanım elverdiği sürece tartışmalara yol açmak ve birilerini incitmek yerine sessiz kalmayı yeğliyorum.” İnsancıl mizaçlar hemen teslimiyet duygularına kapılır ve böylece zorbarların oyununu kolaylaştırırlar; hepsi bu mükemmel, fakat mücadelecilikten yoksun Zerchintes gibi davranmışlardır; hümanistler, bilgeler, din adamları susarlar, kimileri kavgadan nefret ettikleri için, kimileri de eğer ikiyüzlü davranarak Servet’in öldürülüşüne övgüler düzmezlerse sapkınlık suçlamasına maruz kalma korkusuyla. Öyle görünmektedir ki Calvin’in farklı düşünenler üzerinde genel bir baskı uygulamaya yönelik korkunç çağrısı hiçbir karşı çıkış uyandırmamıştır. Ve birdenbire aşağılanan insanlık adına -Calvin’in çok iyi tanıdığı ve nefret ettiği- bir ses duyulur: Calvin’i, Servet’i katletmekle suçlayan bu ses, şimdiye kadar Cenevreli zorbanın hiçbir tehdidinden yılmayan ve birçok insanın hayatını kurtarmak için kararlılıkla kendi hayatını ortaya koyan Castellio’nun sesidir. Düşüncelerin çarpıştığı her savaşta en iyi savaşçılar, çarpışmaya kolayca ve coşkuyla katılanlar değil, uzun süre duraksayan, iç dünyaları barışçıl, uzun sürede karar verebilen insanlardır. Ancak anlaşma sağlama konusunda bütün ola-

naklarını tükettikten ve silaha sarılmanın kaçınılmazlığını gördükten sonra yürekleri sızlayarak ve üzüntü içinde savunmaya geçerler; fakat mücadele edip etmeme konusunda zor karar verenler her zaman en kararlı tavrı göstereceklerdir. Castellio da böyledir. O, gerçek bir hümanist olarak, doğuştan ve inanmış bir kavgacı değildir; nezaket, uzlaşma, yumuşaklık, ılımlı ve en derin anlamıyla dinsel doğasına çok daha uygundur. Düşün atası Erasmus gibi, her maddi ve ilahi gerçekliğin çok biçimli ve çok anlamlı olduğunu bilir. En önemli eserlerinden birinin “De arte dubitandi” adını taşıyor olması raslantı değildir. Fakat bu sürekli kendinden şüphe ediş, kendi kendini test ediş Castellio’yu kesinlikle soğuk bir septik (kuşkucu) haline getirmez; ihtiyatlı oluşu ona sadece bütün diğer düşüncelere karşı hoşgörü göstermeyi öğretmiştir. Castellio, tartışmalara hemen katılmak yerine susmayı tercih eder. Manevi özgürlüğünü koruyabilmek için her tür rütbe ve mevkiden gönüllü olarak vazgeçtiğinden bu yana, düşünsel üretimiyle, yani ikili İncil çevirisiyle Protestanlığa daha iyi hizmet edebilmek için kendisini güncel politikadan tamamen çekmiştir. Castellio Basel’i, din barışının bu son adasını huzur içinde yaşayacağı bir yurt olarak seçmişti; burada üniversite hâlâ Erasmus’un mirasını korumaktaydı ve o nedenle kilise diktatörlüklerinin baskısına uğrayanlar, bir zamanlar bütün Avrupa hümanizminin son cumhuriyeti olan Basel’e sığınmışlardı. Burada Luther tarafından Almanya’dan sürülen Karlstadt, Roma engizisyonu tarafından İtalya’dan kovulan Bernard Ochina, Calvin tarafından Cenevre’den çıkarılan Castellio, Lelio Socino, Curione ve Hollanda’da aranmakta olan Anabalist David de Joris farklı isimle yaşıyordu. Bütün bu sürgünlerin ortak yazgısı baskıya uğra-

miş olmalarıydı, oysa teoloji alanındaki bütün sorunlarda aralarında kesinlikle görüş birliği yoktu; hümanist mizaçlar insanlarla dostluk ilişkileri kurabilmek için, hiçbir zaman dünya görüşlerinin tamamen aynı olmasına ihtiyaç duymazlar. Her türlü manevi diktatörlüğe hizmet etmeyi reddeden bu insanlar, Basel’de, sessiz ve çok özel bir bilge hayatı sürdürüyorlardı; dini incelemeler, broşürler yayınlamıyor, konferans vermiyor, birlikler, tarikatlar oluşturmuyorlardı. Bu yalnız “reddiyeciler”i (her türlü dogmatik teröre karşı çıkan bu kişiler daha sonra böyle adlandırılacaklardır) sessiz bir kardeşlik bağıyla birbirine bağlayan şey, düşüncenin giderek daha çok kısıtlanması ve sınırlandırılmasından duyulan ortak üzüntüydü.

Bu bağımsız beyinler için, Servet’in yakılması ve Calvin’in bu cinayeti savunan yazısı, elbette savaş ilanı anlamına geliyordu. Bu gözüpek meydan okuyuş hepsinde öfke ve dehşet yaratmış, belirleyici anın geldiğini derhal anlamışlardı; eğer böylesine zorba bir eylem yanıtsız kalırsa Avrupa’da özgür düşünceye veda etmek gerekecek, şiddet hukukun yerini alacaktı. Fakat “birkez aydınlığa kavuşulduktan sonra”, reformasyon vicdan özgürlüğünü dünyaya taşıdıktan sonra, insanlığın yeniden karanlığa çekilmesine göz yumulmalı mıydı? Gerçekten de, farklı düşünen Hristiyanlar, Calvin’in istediği gibi darağacı ve kılıç zoruyla yokedilmeli miydi? Şimdi, son derece tehlikeli olan bu anda, Champel’de binlerce ateş yakılmadan önce, farklı düşünen insanların zararlı hayvanlar gibi avlanamayacağını, haydut ya da katillermiş gibi korkunç işkencelerle öldürülemeyeceğini açıkça ilan etmek gerekmiyor muydu? Dünyanın bu son anında her türlü hoşgörüsüzlüğün Hristiyanlık dışı olduğunun, teröre başvuru-

ran hoşgörüsüzlüğün insanlık dışı olduğunun yüksek sesle ve açıkça söylenmesi gerekmiyor muydu? Şimdi -bunu herkes hissetmektedir- av hayvanları gibi sıkıştırılanlar için ve avcılara karşı yüksek sesle ve açıkça söylenmiş bir söz duyulmalıydı.

Yüksek sesle ve açık -fakat böyle bir anda bu olanaklı mı? İnsanlığın en basit ve açık gerçeklerinin, en insanca ve kutsal düşünceler gizlendiğinden, insanlara ulaşabilmek için kendilerini gizlemek ve maskelemek zorunda kaldıkları zamanlar vardır; işte bu düşünceler, kapılar iktidar sahiplerinin casusları ve bekçileri tarafından denetlendiği için hırsız gibi arka kapıdan içeri sızarlar. Hep aynı absürd olgu tekrarlanır: Bir halkı ya da bir inancı, diğer bir halka ya da inanca karşı kışkırtanlar her türlü özgürlüğe sahipken, bütün uzlaşmacı eğilimler, bütün pasifist, ılımlı idealler, herhangi bir (her zaman başka bir) siyasal ya da ilahi otoriteyi tehlikeye düşürdükleri, ileri sürdükleri hümanist taleplerle dini ya da vatan-sever uğraşlara karşı “bozgunculuk” yaparak bu gayretleri güçsüzleştirdikleri bahanesiyle suçlanır ve baskı görürler. O nedenle Calvin’in terörü altında Castellio ve yandaşlarının düşüncelerini açık biçimde dile getirmeyi göze almaları olanaksızdır; planladıkları gibi bir hoşgörü manifestosu, bir hümanizm çağrısı, daha ilk gün dinsel diktatörlüğün müdahalesine yol açardı. Şiddeti ancak hileyle karşılamak mümkündü. Yayıncı olarak tamamen uydurma bir isim “Martinus Bellius” ve yayın yeri olarak da (Basel yerine) Magdeburg verilmişti. Fakat en önemlisi kovuşturmaya uğrayan masumları kurtarma çağrısı yapan bu yapıt, teolojik bir yapıt görünümündeydi; “Sapkınlar Kovuşturulmalı mı Ve Onlara Karşı Nasıl Davranılmalı. Yeni Ve Eski Yazarların Bu Konuya İlişkin Düşünceleri” -kitapta din bilginlerinin ve diğer otori-

telerin bu sorunu tartıştıkları izlenimi yaratılmıştı. Gerçekten de sayfalar şöyle bir çevrildiğinde, insan önce, teorik-dinsel bir incelemenin söz konusu olduğunu sanmaktadır, zira bu kitapta Aziz Augustinus, Aziz Chrysostomus ve Hieronymus gibi ünlü kilise büyüklerinin sentezleriyle, Luther, Sebastian Frank gibi büyük Protestanların, Erasmus gibi tarafsız hümanistlerin görüşleri yanyanadır. Okurun bu zorlu sorunla herhangi bir etki altında kalmaksızın kendi bağımsız düşüncesini oluşturmamasını sağlamak amacıyla düzenlenmiş skolastik bir antoloji, farklı görüşlere sahip filozofların hukuksal ve teolojik görüşlerinden alıntılar. Fakat esere daha yakından bakıldığında, sadece sapkınlara karşı ölüm cezasının uygulanmayacağını dile getiren görüşlere yer verildiği apaçık görülür. İçerik itibariyle son derece ciddi bu kitabın en zekice hilesi alıntılanan Calvin karşıtları arasında, savunduğu tez Calvin'in hiç hoşuna gitmeyecek olan birinin, Calvin'in kendisinin bulunmasıdır. Evet bu kitaba alınan bizzat Calvin'in -elbette henüz kovuşturulan biriyken- dile getirdiği düşünceler, bugünkü ateşe ve kılıca sarılma biçimindeki hunhar çağrısına tamamen karşıdır. Servet'in katili kendi sözleriyle, yani Calvin, Calvin tarafından Hristiyanlık dışı olarak tanımlanır, zira bu kitapta altında kendi imzasının bulunduğu şu sözler yer almaktadır: "Kilisenin ihraç ettiği insanları silahla baskılamak ve onları insan haklarından yoksun bırakmak Hristiyanlık dışıdır."

Ne var ki söz konusu kitaba değerini veren gizlenmiş, örtülü düşünce değil, ifade edilmiş sözdür. İşte Castellio'nun Württemberg Dükü'ne ithaf yazısının giriş ve son bölümünde söylediği sözler, bu teoloji antolojisini zamanın ötesine taşımıştır. Yaklaşık bir düzine sayfadan ibaret olmasına rağ-

men, ilk kez bu sayfalarda düşünce özgürlüğünün Avrupa’da yerleşme hakkı talebi dile getirilmiştir. O dönemde sapkınları korumak için yazılmış bu yazılar, daha sonraları siyasal ya da ideolojik bağımsızlık uğruna başka diktatörlerin zulmüne uğrayan herkes için bir çağrı olmuştur. Bu sayfalarda her türlü düşünsel adaletin can düşmanı olan, kendisinin dışındaki bütün düşünceleri ezmek isteyen dar görüşlü fanatizme sonsuza kadar savaş ilan edilmiş ve karşısına dünya üzerindeki bütün karşıtlıkları çözüme kavuşturacak bir düşünce, hoşgörü düşüncesi konulmuştur.

Castellio tezini coşkusuz bir mantıkla açık ve sağlam biçimde geliştirir. Soru şudur: Sapkınlar kovuşturulmalı, sadece düşüncede işledikleri suç nedeniyle öldürülmeli mi? Bu sorunun önüne Castellio, daha belirleyici olan bir başka soru koyar: Sapkınlık nedir? Haksızlık etmeyi göze almadan kimi sapkınlıkla suçlayabiliriz? Zira -demektedir Castellio korkusuz kararlılığıyla- “ben sapkın denilenlerin tümünün sapkın olduğuna inanmıyorum... Bu tanım bugün öylesine hakaret dolu, öylesine korkunç, öylesine aşağılayıcı ve dehşet vericidir ki, eğer biri kişisel düşmanından kurtulmak istiyorsa, izleyeceği en kolay yol onu sapkınlıkla suçlamaktır. Çünkü insanlar bu suçlamayı duyduklarında öyle büyük bir korkuya kapılırlar ki kulaklarını tıkayıp, onu kovuşturmakla kalmaz, sapkınlıkla suçlananın lehinde söz söylemeye kalkışanları da ezerler.”

Oysa Castellio böyle bir kovuşturma histerisinden hareketle hüküm vermek istememektedir. O, her dönemin, kendisine, birikmiş kolektif nefreti üzerlerine boşaltmak için talihsiz bir grubu seçtiğini bilir. Her defasında bazen dinleri,

bazen renkleri, ırkları, menşeleri, toplumsal idealleri dünya görüşleri nedeniyle daha küçük ve güçsüz bir grup, daha güçlü olanlar tarafından, insanın içindeki yoketme enerjisinin boşaltılması için seçilir; sloganlar, bahaneler değişir, değişmeyen sadece iftira, aşağılama, yoketmedir. Ne var ki bir düşün insanı hiçbir zaman gözlerinin bu tür laflarla kamaştırılmasına izin vermemeli ve kitlesel içgüdünün rüzgarına kapılmamalıdır: O, hep yeni baştan ürettiği bir itidal ve adalet içinde doğru olanı aramakla yükümlüdür. O nedenle Castellio sapkınlar sorununda, nefret üreten bu sözcüğün anlamını tamamen açığa çıkarmadan önce düşünce belirtmeyi reddeder.

Sapkın nedir? Kendisine ve okura sık sık bu soruyu sorar Castellio. Gerek Calvin, gerekse de diğer engisizyoncular tek geçerli yasa kitabı olarak İncil'e dayandıklarından, Castellio da İncil'i sayfa sayfa inceler, fakat bu sözcüğe, bu kavrama bir kez bile rastlayamaz. Sapkınlık kavramının bulunması için dogmatizmin, ortodoksluğun, birlik doktrininin ortaya çıkması gerekiyordu. Gerçi İncil Tanrıyı inkar edenlerden ve onların cezalandırılması gerektiğinden sözetmektedir, fakat sapkının -Servet davasının da kanıtladığı gibi- ille de Tanrıyı inkar etmesi gerekmez; tam tersine sapkın denilenler, özellikle de Anabalistler gerçek Hristiyanların kendileri olduğunu iddia ederler ve İsa'yı en yüce ve değerli örnek olarak görürler. Hiçbir zaman bir Türk'e, bir Yahudiye, bir kafiye sapkın denemeyeceğine göre sapkınlık Hristiyanlık içinde bir suç olmalıydı. Ve yeni formülasyon: Hristiyan olmalarına rağmen "gerçek" Hristiyanlığa bağlı olmayan, tersine kendi başlarına çeşitli hususlarda "doğru" anlayıştan sapanlara sapkın denir.

Kesin tanımlamanın bu olduğu düşünülebilir. Fakat -va-

him bir soru!- bütün bu farklı yorumlar arasında hangisi “gerçek” Hristiyanlık, hangisi Tanrının sözünün “doğru” yorumudur? Katolik yorum mu, yoksa Lutherci, Zwinglici, Anabalist, Calvinci yorum mu? Dini meselelerde gerçekten mutlaklık ve kesinlik var mıdır, gerçekten Kutsal Kitap her zaman anlamlandırılabilir mi? Castellio soruyu -haklılık iddiasındaki Calvin’in aksine- alçakgönüllü bir hayırla yanıtlama cesaretine sahiptir. Kutsal Kitap’ta Castellio, anlaşılabilir olanların yanısıra anlaşılabilir şeyler de bulur. Castellio derin dinsel düşünceler içinde, “dinsel gerçekler”, diye yazar, “doğaları gereği gizemlidir ve bin yılı aşkın bir süredir de sonsuz bir tartışmanın konusunu oluştururlar; öyleki sevgi ruhları aydınlatıp son sözü söylemezse eğer, bu uğurda kan akmaya devam edecektir.” Tanrının sözünü yorumlayan herkes eksik kalabilir, yanılgıya düşebilir, o nedenle karşılıklı hoşgörü ilk görevdir. “Eğer bütün meseleler tek bir Tanrının varlığı kadar net ve açık olsaydı, bütün ulusların tek bir Tanrının varlığı konusunda birleştikleri gibi, bütün Hristiyanlar, bütün meselelerin ötesinde, kolayca aynı düşüncede olurlardı; fakat her şey karanlık ve karmaşık olduğu için Hristiyanlar birbirlerini yargılamamalıdır ve biz kafirlerden daha bilgeyssek, onlardan daha iyi ve merhametli olmalıyız.”

Castellio araştırmalarında bir adım daha atmıştır: Hristiyan inancının temel yasalarını kabul eden, fakat yaşadığı ülkede otoriter tarzda talep edilen biçimini reddedenlere sapkın denmektedir. Yani sapkınlık -nihayet en önemli ayırım yapılmıştır- mutlak değil, nisbi bir kavramdır. Bir Calvinist Katolikler için, öte yandan bir Anabalist Calvinistler için sapkındır. Fransa’da mümin sayılan biri Cenevre’de dinsizdir, ya da tersine. Bir ülkede suçlu diye yakılan biri, komşu

Ülkede Şehit mertebesine çıkarılır- “bir kent ya da yörede gerçek bir mümin olarak değerlendirilirken, hemen yanında-ki bir başka kent ya da yörede aynı nitelikleriniz nedeniyle sapkın olarak aŐaęılanırsınız; öyle ki eğer bugün biri rahat yaşamak istiyorsa kent ve ülke sayısı kadar düşünce ve dine sahip olması gerekir.” Böylece Castellio son ve en akılcı formülasyona ulaşır. “Kime sapkın dendiğini düŐündüęümde sadece Şunu bulabiliyorum: Bizimle aynı düşüncede olmayan herkese sapkın diyoruz.”

Bu, son derece basit doğallığı içinde neredeyse sıradan bir szckmŐ gibi duyuluyor. Ne var ki bunu açıkca ve doğrudan söylemek o dönemde korkunç bir manevi cesaret gösterisi anlamına geliyordu. Bu formülasyonla, yalnız ve güçsüz bir adam, bütün bir dönemin, dönemin liderlerinin, prenslerinin, papazlarının, Katoliklerin ve Luthercilerin yüzüne, uyguladıkları sapkın avının saçmalık ve acımasız bir çılgınlık olduğunu vuruyordu kamçı gibi. Binlerce, onbinlerce insan, ne Tanrıya ne de devlete karşı suç işlemiş olmamalarına rağmen haksız ve suçsuz yere kovuŐturulmuŐ, asılmış, boęulmuŐ ve yakılmıŐtı; oysa bu insanlar diğer insanlardan, reel eylem alanında değil, soyut düşünce alanında ayrılmıŐlardı. Peki ama bir insanın düşüncelerine yn vermeye, onun manevi ve bireysel inançlarını genel bir suçla özdeŐleŐtirmeye kimin hakkı var? Devlet de, resmi makamlar da böyle bir hakka sahip değildir. İncil’e göre Cesar ancak kendisinin olana emredebilir. Castellio ısrarla, Luther’in, dünya krallığının sadece maddi olan üzerinde egemenliğe sahip olduğunu, manevi olan üzerinde ise, Tanrının, herhangi bir dünyevi hukukun egemen olmasını istemediğini belirttiği sözlerini aktarır. Devlet, tebalarından maddi ve siyasi düzenin ko-

runmasını talep edebilir. Fakat herhangi bir otoritenin, etik, dinsel -biz ekliyoruz: sanatsal- inançlara, bu inançlar devlete karşı somut isyan (biz buna siyasal ajitasyon diyebilirdik) oluşturmadığı sürece müdahale etmesi, dokunulmaz kişilik haklarına saldırı ve bu hakkı ihlal anlamına gelmektedir. Hiç kimse manevi dünyasından, hiçbir resmi makama karşı sorumlu değildir ve sorumlu tutulamaz, çünkü “herbirimiz Tanrı karşısında kendi davamızı kendimiz savunacağız.” Düşünsel meselelerde otorite yetkili değildir. Öyleyse, biri ideolojik olarak bizden farklı düşündüğünde ağzımız köpürerek tepinmek niye, neden böyle bir durumla karşılaştığımızda hemen devletin güvenlik güçlerini çağırıyoruz, bu amansız nefretin nedeni ne? Hoşgörü olmaksızın gerçek hümanizm olanaksızdır, çünkü “eğer kendimize manevi bakımdan egemen olabilirsek, barış içinde birarada yaşayabiliriz ve bazen düşüncelerimiz farklı olsa bile, en azından uzlaşabilir ve inanç birliğine ulaşıncaya kadar sevgi ve barış bağıyla birbirimizi olduğumuz gibi kabul edebiliriz.”

İnsanlığı soysuzlaştıran bütün bu korkunç katliamların, barbar kovuşturmaların suçlusu masum insanlar değildir (düşünce ve inançlarından kim sorumlu tutulabilir?); Castello’ya göre suç, bu caniyane çılgınlığın, dünyanın içine düştüğü bu vahşi karışıklığın suçu, her zaman fanatizm, her zaman kendi düşüncelerinin, dinlerinin, ideolojilerinin kabul edilmesini isteyen ideologların hoşgörüsüzlüğüdür. Castello bu taşkın kendini abartmayı acımasızca eleştirir: “insanlar kendi düşüncelerinden, daha doğrusu düşüncelerinin kesin doğruluğundan öylesine eminler ki, diğer düşünceleri kibirle küçümsüyorlar; işte bütün zulümler ve baskılar bu kibirden doğmaktadır; öyle ki hiç kimse kendisiyle aynı görüşte ol-

mayan birine tahammül etmek istemez, oysa günümüzde ne-redeyse insan sayısı kadar farklı düşünce vardır. Buna rağmen tek bir tarikat yoktur ki diğerlerini suçlamasın ve tek başına egemen olmak istemesin. Sadece bazı düşünceler, bazı büyük adamların hoşuna gitmiyor diye ve hatta çoğu kez hiçbir neden yokken günbegün yaşanan bütün bu sürgünler, zindanlar, yakmalar, asmalar, bütün bu iğrenç idam ve iş-kence fırtınası buradan kaynaklanır.” Saçmalığın kaynağı dikkafalıktır ve “vahşi, barbar bir zevk olan zulmetme zevki hoşgörüsüzlükten doğar” ve bugün kimi insanlar tahrik edici iftiralarla öylesine kızıştırılmışlardır ki, ölüme mah-kum edilen insanlardan biri ağır ateşte canlı canlı yakılma-dan önce boğulunca öfkelenmektedirler.”

O nedenle Castellio’ya göre, insanlığı bu barbarlıktan tek bir şey kurtarabilir: Hoşgörü. Dünyamızda tek bir gerçeğe değil, birçok gerçeğe yer vardır ve eğer insanlar isterlerse bir-arada yaşayabilirler. “Birbirimize tahammül edelim ve kar-şımızdakinin inancını yargılamayalım!” Eğer bunu başarabi-lirsek bu iç karartıcı sapkın çılgınlıklar, düşünsel meseleler ne-deniyile yaşanan bütün bu kovuşturmalar gereksizleşir. Cal-vin yayınladığı yazısında, prensleri, kafirlerin tamamen yo-kedilmesi için kılıç kullanmaya teşvik ederken, Castellio on-lara şöyle yalvarır: “İlimli olun ve sizleri cinayete teşvik edenleri dinlemeyin, çünkü Tanrı önünde yaptıklarınızın he-sabını verirken bu cinayet teşvikçilerinin size yardımı doku-namaz. Zira Tanrı önünde onlar da kendilerini savunmak zo-runda kalacaklardır. İnanın bana, eğer İsa bugün burada ol-saydı, bazı tali meselelerde farklı düşünseler, yanlış yola sapmış olsalar bile, kendi adını ananların öldürülmesini ke-sinlikle öğütmezdi...”

Sebastian Castellio dűşűnsel bir soruna yakışır tarafsızlık içinde sapkın denilenlerin suç ve masumiyeti gibi tehlikeli bir sorunu ele almış, gözden geçirmiş, tartmıştır. İzlenenler, kovuşturulanlar için büyük bir içtenlikle barış ve dűşűnce özgűrlűğű talep ederken sergilediğű inanç sağıamlığına rağmen, görüşlerini son derece alçakgönüllű bir biçimde sunmaktadır. Sekreterler, pazar çığırtkanları gibi, dogmalarını kulakları tırmalarcasına göklere çıkarırken, darkafalı doktrinerler kürsűlerden durmaksızın tek gerçek ve tek doğru doktrinin kendilerinininki olduğunu, Tanrının iradesini ve sözünü kendilerinin, sadece kendilerinin dile getirdiğini iddia ederken, Castellio sadece şöyle der: “Sizlere, Tanrının yer-yüzűne gönderdiği bir peygamber gibi değil, kavgalardan nefret eden ve dinin kavgayla değil anlayışlı bir sevgiyle, biçimsel geleneklerle değil manevi yürek hizmetiyle kanıtlanmasını dileyen kitle içinden biri olarak konuşuyorum.” Doktrinerler insanlara her zaman, sanki karşılarında öğrencileri ya da köleleri varmış gibi hitap ederler. Hűmanistler ise kardeşçe, insanca hitap ederler.

Ne var ki gerçekten insan olan bir insanın, insanlık dışı şeylere tanık olduğu zaman öfkelenmemesi olanaksızdır. Ruhu çağının çılgınlığı yüzűnden sarsılırken, dürűst bir yazarın eli, kayıtsız, heyecansız ve ilkesel sözler yazmaya ; duyduğu haklı öfkeyle sınırları benliğini yakıp kül ederken sesi yumuşak kalamaz. İşte Castellio da Champel’de masum bir insanın, bir din kardeşinin nefreti yüzűnden, bir teoloğun bir teoloğa, bir bilgenin bir bilgeye duyduğu nefret yüzűnden, üstelik din adına acılar içinde ölüme gönderilen bir insanın bağılandığı işkence direği karşısında daha fazla dayanamaz, sadece akademik araştırmaları tartışmakla yetine-

mez. İşkence edilen Servet tablosu, sapkınlara karşı başlatılan korkunç kitlesel kovuşturma, Castellio'nun başını kitaplarından kaldırmasını sağlamıştır; Castellio'nun gözleri, kendi kişisel hoşgörüsüzlüklerini Tanrı adına yapılan hizmet diye adlandırarak boşyere mazur göstermeye çalışan bu dehşet yaratıcılarını arar. Castellio şunları söylerken hedeflediği Calvin'dir: "Bu yapılanlar ne kadar korkunç olsa da, bunların İsa adına aklanmaya çalışılması ve İsa'nın isteğine uygun davranıldığının söylenmesi çok daha korkunç bir günahdır." O, zorbaların zulümlerini her zaman herhangi bir dinsel ya da ideolojik idealle yaldızladıklarını bilmektedir; ne var ki kan her ideali kirletir, şiddet her düşüncüyü alçaltır. Hayır, Miguel Servet İsa'nın adına değil -bu durumda yeryüzündeki bütün Hristiyanlık bu eylemle lekelenmiş olurdu- Jehan Calvin'in emriyle yakılmıştır. "Kim" diye haykırır Castellio "bugün hâlâ, İsa'ya inanmış insanlar ateş ve suyla katledilir, katillerden haydutlardan daha acımasız muamele görürken, Hristiyan olabilir... Bugün herhangi bir tali meselede güç ve iktidarı ellerinde bulunduranlarla aynı düşüncede olmayan birinin alevler içinden İsa'ya inandığını haykırmasına rağmen İsa adına canlı canlı yakıldığını görenler, İsa'ya hizmet etmek isterler mi?"

Bu nedenle -bu mükemmel hümanist hissetmektedir bunu- o günün egemenlerine düşünsel olarak karşı çıktı diye insanlara işkence yapılması ve insanların öldürülmesi çılgınlığı artık son bulmalıydı. Ve iktidar sahiplerinin, iktidarı sürekli olarak kötüye kullandıklarını ve yeryüzünde kovuşturulan ve kovalananları anlayacak tek başına, küçük ve güçsüz biri olarak kendisinden başka kimsenin olmadığını gördüğünden, başını umutsuzluk içinde gökyüzüne kaldırarak hay-

kırır; Castellio'nun bu çağrısı taşkın bir merhamet dileğiyle son bulur: "Ah İsa, dünyanın yaratıcısı ve hükümdarı, olanları görmüyor musun? Gerçekten de bambaşka biri mi oldun, kendine karşı böylesine acımasız ve düşmanlık hissiyle dolu birine mi dönüştün? Sen yeryüzündeysen senden daha yumuşak, senden daha iyi hiçbir şey yoktu; hiç kimse olaylara senin yumuşaklığında katlanmamıştı; hakarete uğramış, yüzüne tükürülmüş, alay edilmiş, başına dikenlerden örülü taç takılmış olarak, haydutlar arasında çarmıha gerilmişken, böylesine aşağılanırken bile, sana bu hakaret ve eziyetleri yaşatanlar için dua etmiştin. Değiştğin gerçek mi? Sana Kutsal Baba'nın adına yalvarıyorum: Talimat ve emirlerine, senin öğretmenlerinin istedikleri gibi uymayanların suda boğulmalarına, etlerinin, bağırsakları görününceye kadar kerpetenle koparılmasına, yaralarının üzerine tuz serpilmesine, kılıçla paramparça edilmelerine, yavaş yavaş ateşte canlı canlı yakılmalarına, akla gelebilecek her türlü işkenceyle acılar içinde öldürülmelerine razı mısın? Ah İsa, bütün bu yapılanları gerçekten onaylıyor musun? İnsanların işkenceyle lime lime edildiği bu katliamları düzenleyenler gerçekten senin hizmetkarın mı? Bu acımasız katliamlar sırasında, sanki insan etine büyük bir açlık duyuyormuşsun gibi tanık olarak adı verilen gerçekten sen misin? Eğer İsa, sen bütün bunları onaylasaydın şeytana yapacak ne kalırdı? Ah, şeytanın yapabileceklerini senin üzerine atanlar ne büyük bir küfür içindeler! Ah, sadece şeytanın isteği ve buluşu olan bu tür şeyleri İsa'nın üzerine atan insanların o aşağılık cesareti!"

Eğer Sebastian Castellio'nun kitabı sadece tek sayfa ön-sözden ibaret olsaydı bile hümanizm tarihinde sonsuza kadar yaşardı, çünkü silah seslerinden sözcüklerin duyulmadığı ve

son kararların savaş tarafından verildiği bir dünyada bu ses ne kadar yalnız, Castellio'nun sarsıcı çağrısı ne kadar umutsuzdur. Fakat birçok kez dinler ve bilgiler tarafından ilan edilmiş de olsalar, unutkan insanlığın en insanca taleplerinin anımsatılması gerekir. "Kuşkusuz" diye ekler alçak gönüllü Castellio, "başkalarının söylemediği bir şeyi söylemiş olmu-yorum. Ne var ki doğru ve haklı olanı, gerçekleşinceye ka-dar tekrarlamak hiçbir zaman gereksiz değildir." Zorbalık her çağda başka bir biçimde kendini yenilediği için, düşün adamlarının zorbalığa karşı mücadelesi hep yenilenmelidir; düşün adamları hiçbir zaman herhangi bir anda şiddetin çok güçlü olduğu ve böylesine güçlü şiddete karşı çıkmanın anlamsızlığı bahanesinin arkasına sığınmamalıdırlar. Zira ge-rekli olan sürekli söylenmelidir, gerçek hiçbir zaman boşuna ifade edilmiş olmaz.

Muzaffer olamasa bile söz, gerçeğin sürekli varolduğunu kanıtlar ve bu tür anlarda gerçeğe hizmet edenler, terörün  zg r beyinler üzerinde iktidar kuramayacağı ve en insanlık dışı yüzyılda bile insanlığın sesinin duyulacağını kanıtlarlar.

Şiddete Karşı Vicdanın Sesi

Başkalarının düşüncelerine acımasızca saldırmaya kalkışan insanlar kendilerine yönelmiş itirazlara çok duyarlıdırlar. Calvin de dünyanın, Servet'in öldürülmesini, din yolunda ve Tanrı yararına yapılan bir eylem olarak övecek yerde, tartışmasını, kendisine yapılmış korkunç bir haksızlık olarak değerlendirmektedir. Daha kısa süre önce, ilkesel bir görüş ayrılığı nedeniyle bir insanı ağır ateşte canlı canlı yakıtıarak öldürten bu adam, büyük bir ciddiyetle, kurban için değil, kendisi için merhamet talep etmektedir. Bir arkadaşına şunları yazar: "Karşı karşıya kaldığım hakaret ve saldırıların onda birini bilsen, içinde bulunduğum üzücü duruma acırdın. Köpekler dört yandan üzerime saldırıyorlar, düşünölebilecek her türlü hakarete maruz kalıyorum. Şimdilerde bilinen Papacı hasımlarımdan daha çok, aynı kampta bulunduğum in-

sanların kıskançlıkları ve nefretlerini yaşıyorum.” Calvin, İncil’den yaptığı alıntılar ve argümanlara rağmen insanların Servet’in katledilişini sessizce kabul etmediklerini saptamıştır öfkeyle. Vicdan rahatsızlığının neden olduğu asabiyet, Castellio ve arkadaşlarının Basel’de bir karşı yazı hazırladıklarını duyduğunda bir tür paniğe dönüşür.

Zorba mizaçların ilk düşüncesi karşı düşüncenin ezilmesi, yasaklanması ve susturulmasıdır. Haberi alır almaz “Da haereticis” kitabından henüz bihaberken, masasına koşan Calvin, İsviçre’deki Ruhani meclislerden kitabı mutlaka yasaklamalarını ister. Artık tartışmaya yer bırakılmamalıdır! Cenevre son sözünü söylemiştir, Genava locuta est; bundan sonra Servet davasına ilişkin söylenecek her şey, daha baştan yanlış, saçmalık, yalan, sapkınlık, Tanrının inkarı anlamına gelecekti, çünkü Calvin’e karşıydı. Cenevre diktatörü harıl harıl yazmaktadır: 28 Mart 1554’de Bullinger’e, bugünlerde Basel’de Castellio ve Curione’nin, sapkınların zor kullanarak ortadan kaldırılmasının caiz olmadığını kanıtlamaya kalkıştıkları, takma isimle bir kitap yayımlandığını yazar. Bu yanlış doktrin yaygınlaşmamalıdır, çünkü “mülhitle-re ve kafirlere hoşgörü gösterilmesini savunmak ve dolayısıyla bunların cezalandırılmasını reddetmek zehir”dir. O nedenle hoşgörü mesajı ileten her şey, herkes hemen engellenmeliydi! Bu kentteki din adamlarının uyanarak, geç de olsa bu kötülüğün yaygınlaşmasını engellemeleri Tanrının hoşuna gidecektir.” Ne var ki Calvin bununla yetinmez, ertesi gün, hık deycisi Theodor de Beze’yi daha büyük bir ısrarla uyarır: “Kitabın kapağına Magdeburg yazmışlar, fakat benim bildiğim kadarıyla Magdeburg, Rhein kıyısında bulunuyor. Ben çoktan beri burada bu tür alçakça hareketler plan-

landığını biliyordum. Bu şaşkın adamın önsözde yumurtladıklarına göz yumulursa Hristiyan dininden geriye ne kalır diye soruyorum kendime.”

Fakat söz konusu inceleme kitabı ihbar mekanizmasını geride bırakmıştır; ilk nüsha Cenevre’ye ulaştığında bir dehşet fırtınasına neden olur. Nasıl? Bazı insanlar hümanizmi otoritenin üzerinde konumlandırmak amacıyla biraraya gelmiş, öyle mi? Farklı düşünenleri yakmak yerine, korumalı ve onlara kardeşçe davranmalı, öyle mi? Sadece Calvin değil her Hristiyan İncili kendisine göre yorumlayabilmeli, öyle mi? Fakat bu durumda kilise -elbette Calvin’in kilisesi- tehlikeye atılmış olmaz mı? Cenevre’de birdenbire sapkınlara karşı sesler yükselmeye başlamıştı. Her yerde, son derece tehlikeli yeni bir sapkınlığın, yani “Bellianizm”in -bu andan itibaren dinsel meselelerde hoşgörü doktrini, doktrinin öncülüğünü yapan Martin Bellius’un (Castellio) adıyla anılacaktır- ortaya çıktığını ve yaygınlaşmadan ezilmesi gerektiğini haykırıyorlardı! Ve Beze, burada ilk kez ifade edilen hoşgörü talebi üzerine büyük bir öfkeyle şöyle bağırıyordu: “Hristiyanlığın başlangıcından bu yana böyle bir küfür duyulmamıştır!”

Cenevre’de derhal savaş konseyi toplanır: Yanıt verilmeli mi, verilmemeli mi? Cenevrelilerin kitabı hemen yasaklamasını istedikleri Zwingli’nin halefi Bullinger, Zürih’ten şu akıllıca uyarıda bulunur: Kitap kendiliğinden unutulacaktır, o nedenle yanıt vermemek daha uygun olur. Fakat aşırı tahammülsüz Farel ve Calvin, aleni yanıt verilmesinde ısrarlıdırlar. Calvin ilk savunmasından edindiği kötü deneyden sonra arka planda kalmayı yeğlediğinden, genç yandaşı Theodor de Beze’yi “şeytani” hoşgörü doktrinine karşı ezici bir

saldırıda bulunarak diktatör olarak kendisinin teveccühünü kazanmakla görevlendirir.

Uzun yıllardan bu yana Calvin'in itaatkar hizmetçiliğini yapmanın ödülünü halefi olmakla alan dindar ve sadık bir kişiliğe sahip de Beze, düşünce özgürlüğüne karşı aşırı nefretiyle Calvin'i bile geride bırakmaktadır; bağımlı kişilikler her zaman üreten düşünceden daha katıdırlar. Düşünce tarihinde adını sonsuza kadar erostratik ünle yükleyen şu sözler de Beze'nindir: "Libertas conscientiae diabolicum dogma" (vicdan özgürlüğü şeytanın doktrinidir). Özgürlüğe hayır! Bağımsız düşüncenin kibrine katlanmaktansa, insanları ateş ve kılıçla yoketmek yeğdir; de Beze ağzı köpürerek "herkesin düşündüğü gibi davranmasına izin verileceğine, ne kadar acımasız olursa olsun tiranlık daha iyidir" demektedir. "Sapkınların cezalandırılmaması gerektiğini iddia etmek, ana-baba katillerinin öldürülmemesi gerektiğini söylemek anlamına gelir, oysa sapkınlar bunlardan yüz kat daha fazla suçludurlar." Sırf bu örneklerle bile "Bellianizm"e karşı bu aşırı öfkeli yerginin içine ortodoks darkafalılığın ne ölçüde girdiği görülebilir. Nasıl? "İnsan görünümündeki bu canavarlar"a hümanizmle mi karşılık verilecek? Hayır önce disiplin, sonra hümanizm! "Doktrin" söz konusu olduğunda bir lider insancıl duygulara boyun eğmemelidir, çünkü böyle bir "charité diabolique et non chrétienne" Hristiyanca değil, şeytancadır; burada ilk kez -fakat son kez değil- Beze'nin ifadesiyle militan hümanizm teorisinin, herhangi bir ideolojik hedefe ancak demirden disiplin ve hoşgörüsüzlükle yöneltilebilecek olan insanlığa karşı işlenmiş bir suç olduğu görüşüyle karşılaşılır. Beze, Bellianistlere karşı fanatik üslubuyla şöyle haykırır:

“Eğer İsa’nın bütün inançlı sürüsü bunlara teslim edilmek istenmiyorsa, sürüden ayrılan birkaç kurda hoşgörölü davranmamalıdır... Yazıklar olsun, gerçekte büyük bir acımasızlık olan sözde yumuşaklığa!”; de Beze otoriteden “kılıçla vurma erdemini” göstermesini ister. Castellio’nun bu canavarca katliamlara bir son vermesi için acı içinde merhametine seslendiği aynı Tanrıya Cenevrelî rahip, içinde yanan nefret ateşîyle “bu günahkarları tamamen yoketmek için Hıristiyan prenslere ruh sağlamlığı ve kararlılık” vermesi, böylece katliamın devam etmesi için yalvarmaktadır. Ne var ki Beze’nin öc alma hırsını farklı düşünenlerin yokedilmesi de tatmin etmez. Sapkınlar sadece öldürölmekle kalmamalı, aynı zamanda ölürken acı çekmelidirler. de Beze daha baştan düşünöllebilecek her türlü işkenceyi dindar bir vurguyla mazur göstermektedir: “Eğer bunlar suçları ölçüsünde cezalandırılacak olsalar, öyle inanıyorum ki suçlarını karşılayacak bir işkence bulmak olanaksız olurdu.”

Teröre düzülen bu tür methiyeleri, böylesine korkunç anti-hümanist argümanları tekrar etmek bile iğrenç! Fakat Protestan dünyanın, gerçekten de Cenevrelî fanatiklerin nefretîyle yeni bir engizisyona itilmesi durumunda içine düşeceğı tehlikeyi kavrayabilmesi ve bu çîlgın sapkın avı hırsıyla hareket edenlere karşı yürekli ve akıllı başında insanların yaptıklarını -elbette yaşamlarını tehlikeye atarak- gereğince değerlendirebilmesi için bu söylenenleri sözcüğü sözcüğüne saptamak gerekir. Zira hoşgörü düşüncesini zamanında “zararsız” kılabilmek için tasfiye ruhuna sahip de Beze, her hoşgörü dostunun, “Bellianizm”i savunan herkesin, şu andan itibaren “Hıristiyan dininin düşmanı” olarak sapkın muamelesi görmesini, yani yakılmasını talep etmektedir. “Bunların şa-

hıslarında, benim burada savunduğum, Tanrı inkarcılarının ve sapkınların cezalandırılması gerektiği tezi uygulanmalıdır!” de Beze, Castellio ve arkadaşlarının, düşünceleri nedeniyle kovuşturulanları savunmaya devam etmeleri halinde, kendilerini neyin beklediğini bildiklerinden, yumruklarını sıkarak, ne gizlenmelerinin, ne de takma adlar kullanmalarının “bunları kovuşturmadan kurtaramayacağı”nı söylemektedir, “çünkü kim oldukları herkesin malumudur... Sizleri henüz zaman varken uyarıyorum, Bellius, Monfort ve şürekası.”

Açıktır görülüyor: de Beze’nin tasfiye ruhu sadece görünürde akademik bir tartışmadır; gerçekte bu, tehdit anlamı taşır. Düşünce özgürlüğü savunucuları, bundan sonra ileri sürecekleri her hümanizm talebinin hayatlarına malolacağını bilmeliydiler ve bütün hoşgörüsüzlüğüyle de Beze, provokatörce bu kişilerin başı olarak düşündüğü Sebastian Castellio’yu, bu cesur adamı korkaklıkla suçlar. “Kendisini çok cesur ve gözüpek gösteren bu adam” demektedir alayla, “merhamet ve ılımlılıktan söz eden bu kitapta öylesine korkak ve ürkektir ki başını ancak bir maske arkasına gizleyerek çıkarabilmektedir.” Belki de de Beze, Castellio’nun, açığa çıkma tehlikesi karşısında yılacağını ummaktadır; ancak Castellio bu meydan okuyuşa pabuç bırakmaz. Cenevre ortodoksluğunun bu alçakça cinayeti dogma ve pratik katına çıkarmak istemesi, barışsever Castellio’yu açık savaşa zorlamaktadır. O, harekete geçmek için belirleyici anın geldiğini farketmiştir. Eğer Servet cinayeti, kesin mahkum edilmek üzere insanlık mahkemesi önünde yargılanamazsa, yakılan ateşte yüzlerce, binlerce insan yanacak ve aslında bu cinayet eylemi, bir cinayet ilkesi olarak yerleşecekti. Castellio kendi çağının “iddianamesi”ni, Miguel Servet’in Champel Meydanı’nda kat-

ledilmesi suretiyle işlenen din cinayeti nedeniyle Jehan Calvin'e karşı suçlamayı kaleme almak için, sanatsal ve bilimsel çalışmalarını bir yana bırakır. Calvin'e karşı iddianame - 'Contra libellum Calvinii'- tek bir kişiye yönelmiş olmasına rağmen, etik etkisi nedeniyle, söze yasayla, düşünceye doktrinle ve özgür vicdana aşağılık şiddetle tecavüz etme girişimlerine karşı mükemmel bir savaş ilanı haline gelmiştir.

Castellio hasmını yıllardan buyana tanımakta, o nedenle yöntemlerini de bilmektedir. Calvin'in kendisine yönelmiş her saldırıyı "doktrin"e, dine ve hatta Tanrıya karşı saldırı olarak yorumlayacağını farkındadır. O nedenle Castellio daha baştan "Contra libellum Calvinii" de, Servet'in tezlerini ne savunduğunu ne de mahkum ettiğini, dinsel ve kutsal kitapların yorumuyla ilgili meselelere kesinlikle girmeyeceğini, tek amacının Miguel Servet'i öldüren Jehan Calvin'i dava etmek olduğunu belirtmektedir. Daha baştan sofistlik çarpıtmalarla karşılaşmamak için bir hukukçu netliğiyle, yürütme düşüncesinde olduğu davayı net biçimde ortaya koymuştur. İddianamesine şöyle başlar:

"Jehan Calvin bugün sahip olduğu büyük otoritenin sefasını sürüyor. Düşüncelerinin ılımlı olduğunu görseydim, otoritesinin daha da artmasını dilerdim. Ne var ki son eylemi kanlı bir idam ve dindar insanlar için tehditten başka bir şey değildi. O nedenle kan akıtılmasından nefret eden ben (bütün dünyanın nefret etmesi gerekmez mi?) Calvin'in asıl amacını, Tanrının yardımıyla, bütün dünyanın önünde açığa çıkarmak ve en azından bu yanlış düşünceye kazandığı bazı insanların hatalarından geri dönmelerini sağlamak amacıyla işe girişiyorum.

27 Ekim 1553'te, yani geçtiğimiz yıl, dinsel inançları ne-

deniyle İspanyol Michael Servet, Cenevre’de, Cenevre kilisesi rahibi Calvin’in isteğiyle yakıldı. Bu idam, başta İtalya ve Fransa olmak üzere her yerde birçok protestoya neden oldu. Calvin ise bu şikayetlere yanıt olarak yakınlarda bir kitap yayınladı. Bu kitabın son derece ustaca süslenmiş olduğu ve Servet’e karşı girişilen mücadeleyi haklı göstermeyi, bunun da ötesinde Servet’in ölüm cezasını hakettiğini kanıtlamayı hedeflediği görülüyor. Niyetim bu kitabı eleştirmek değil. Belki de Calvin, her zaman yaptığını tekrarlayıp, benim Servet’in öğreticisi olduğumu söyleyecek, fakat kimse buna inanmasın. Ben Servet’in tezlerini savunmuyorum, yaptığım Calvin’in yanlış tezini çürütmektir. Vaftiz, üçlük ilkesi gibi sorunların tartışılmasını bir yana bırakıyorum. Calvin’in emriyle yakıldığı için Servet’in kitabı elimde değil, o nedenle kitapta hangi tezlerin savunulduğunu bilmem olanaksız. Ben, bu tür tartışmaların dışında, bu tür ilkesel görüş ayrılıklarıyla ilgili olmayan hususlarda Calvin’in yanlışlarını gözler önüne sereceğim ve herkes, kan akıtma hırsının yoldan çıkardığı bu adamın kim olduğunu görecek. Calvin’e karşı, onun, kitaplarıyla birlikte canlı canlı yaktırdığı Servet’e davrandığı gibi davranmayacağım. Eğer bir adam, karşı olduğu kitapları yazarıyla birlikte yaktırdıktan sonra, aynı kitaplardan alıntılar yapma küstahlığında bulunuyorsa, bir kundakçının evi yakıp kül ettikten sonra bizden evin mobilyasına bakmamızı istemesi gibi bir şeydir. Biz, hiçbir zaman bir yazarı, bir yapıtı yakmayacağız; karşı çıktığımız kitabı herkes okuyabilir, biri Latince biri Fransızca olmak üzere iki baskısı bulunuyor. Herhangi bir itiraza meydan vermemek için, aktardığım her paragrafa numara vereceğim, bu paragrafa ilişkin yanıtım da aynı numarayı taşıyacak.”

Bir tartışmayı bundan daha dürüst yürütmek olanaksızdır. Calvin basılmış olan kitabında bakış açısını net biçimde ortaya koşmuştur. Castellio ise bir zanlının tutanaklara geçirilmiş ifadesini değerlendiren soruşturma yargıcı gibi, herkesin ulaşabileceği bu belgeyi değerlendirmiştir.

Hiç kimsenin, hasmının düşüncesini çarpıttığını ya da değiştirdiğini iddia edememesi için Calvin'in bütün kitabını neredeyse sözcüğü sözcüğüne aktarır; okurda, Calvin'in metnini kasıtlı kısaltmalarla çarpıttığı yönünde bir kuşku uyanmaması için Calvin'in bütün cümlelerini numaralar. Servet ile ilgili bu dava, Cenevre'de görülen, davalının nemli ve soğuk bir hücrede tıkılı olduğu, ne tanık ne de savunman kullanabildiği ilk davadan çok daha adil yürütülmüştür. Özgürce ve bütün hümanist dünyanın gözü önünde Servet davasına ilişkin etik hüküm verilecektir.

Olay açık ve tartışmasıdır. Alevler vücudunu sardığında bile duyulabilir bir sesle masum olduğunu söyleyen bu adam, Calvin'in isteği ve Cenevre Belediye Meclisi'nin kararıyla dehşet verici biçimde idam edilmiştir. Şimdi Castellio şu belirleyici soruları ortaya atar: Miguel Servet hangi suçları işlemiştir? Görevi siyasal değil dinsel olan Calvin, tamamen dinsel nitelikteki bir meseleyi nasıl Belediye Meclisi'nin önüne getirebilmiştir? Cenevre Belediyesi'nin, Servet'i bu düzmece suç nedeniyle mahkum etme yetkisi var mıydı? Ve son olarak, bu yabancı teolog, hangi yetkiyle ve hangi yasaya dayanılarak ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Birinci soruyla ilgili olarak Castellio, Calvin'in Miguel Servet'i neyle suçladığını saptayabilmek için, tutanakları, Calvin'in kendi ifadesini gözden geçirir. Calvin'in görüşüne göre Servet'e yönelik tek suçlama "büyük bir cüretle İncil'i

tahrif ettiği ve anlaşılmaz bir yenileme talebiyle hareket ettiği”dir. Yani Calvin Servet’i, İncil’i özgürce yorumladığı ve bu arada kendi kilise doktrininin vardığı sonuçlardan farklı sonuçlara vardığı için suçlamaktadır. Ne var ki Castellio hemen vuruşunu yapar: Reformasyon içinde İncil’i özgürce yorumlayan tek insan Servet miydi? Kim, Servet’in bu tavrıyla yeni doktrinin gerçek anlamını yaraladığını iddia etme cesaretinde bulunabilir? Bu kişisel yorumlama hakkı reformasyonun temel taleplerinden değil miydi? Ve Protestan kilisesi liderleri bu yeni yorumu sözle ve yazıyla kabul ettirmekten başka ne yaptılar? Kilisenin yeniden yapılandırılmasında en cesur ve kararlı tavrı gösteren, arkadaşı Farel ile birlikte Calvin değil miydi? “Calvin sadece yeniliklere yönelmekle kalmamış, bunu herkese öyle dayatmıştır ki, ona karşı gelmek artık tehlikeli olmuştur.

Calvin on yıl içinde, fiilen Katolik kilisesinin 600 yılda gerçekleştirdiği yeniliklerden daha çok yenilik gerçekleştirmiştir”. Dolayısıyla, en gözüpek reformasyoncu olarak, Protestan kilisesi içinde yeni yorumları suç olarak tanımlama ve mahkum etme hakkına özellikle Calvin hiç sahip değildir.

Oysa yanılmazlığının çok doğal olduğu anlayışından hareketle Calvin, kendi görüşlerini doğru, kendisinin dışındaki bütün görüşleri yanlış olarak değerlendirmektedir. Ve Castellio burada ikinci soruyla girer araya: Calvin’i doğru ve yanlış üzerine hüküm vermek için kim yargıç atamıştır? “Elbette Calvin, bütün bu yazarları, kendisinin doktrinini tekrarlamaya yanaşmayan kötü düşüncelerle dolu insanlar olarak niteler. O nedenle, bunların sadece yazmalarının değil, konuşmalarının da engellenmesini talep eder. Böylece doğru bildiğini söyleme hakkına sadece kendisi sahip olacaktır.”

Castellio, herhangi bir insanın ya da partinin, gerçeği sadece biz biliriz, diğer bütün düşünceler yanlıştır, deme hakkına sahip olmasına karşı çıkar. Bütün gerçekler, özellikle de dini gerçekler tartışmaya açık ve çok anlamlıdır. “O nedenle sadece Tanrıya ait olan sırlar üzerine, sanki Tanrının en gizli planlarına katılmışız gibi böylesine büyük bir iddiayla tartışmak küstahlık ve esasen hiçbir şey bilmediğimiz meseleler hakkında kesin bilgilere sahipmişiz gibi davranmak kendini beğenmişliktir.” Dünya kurulduğundan bu yana bütün kötülükler, düşünce ve dünya görüşlerini tek doğru ilan eden hoşgörüsüz doktrinerlerden gelmiştir. Bu fanatik tek tip düşünce ve tek tip davranış yanlıları kavga hırslarıyla dünya barışını bozmuşlar ve farklı düşüncelerin doğal biraradalıklarını ölümcül çatışmalara dönüştürmüşlerdir. Castellio Calvin’i işte böyle bir düşünsel hoşgörüsüzlükle suçlamaktadır: “Bütün mezhepler dinlerini Tanrının sözü üzerine kuruyor ve kendi izledikleri yolun doğru olduğunu düşünüyorlar. Calvin’in düşüncesine göre, bunların her biri diğerine baskı yapmak zorundadır. Elbette Calvin kendi doktrininin doğru olduğunu iddia ediyor. Fakat diğerlerinin iddiası da bu. O, diğerlerinin yanıldığını söylüyor, başkaları da Calvin için aynı şeyleri söylüyorlar. Calvin yargıç olmak istiyor, diğerleri de. Bu durumda nasıl karar verilebilir? Peki Calvin’i insanlar hakkında ölüm cezası verme yetkisiyle donanmış yargıçlığa kim atadı? Bu yargıçlık tekeli neye dayanmakta? Calvin’in Tanrının sözünün sahibi olduğuna mı? Fakat diğerleri de bunu iddia ediyorlar. Ya da öğretisinin tartışılmazlığına mı? Peki ama kim için tartışılmaz? Calvin için elbette. Calvin’in ilan ettiği gerçek bu kadar açıksa, neden bunca kitap yazma ihtiyacı duyuyor? Cinayetin ya da zinanın suç ol-

duğunu kanıtlamak için neden hiç kitap yazmadı? Çünkü bunlar herkes için açıkta. Eğer Calvin gerçekten de bütün düşünsel gerçekliğe vakıf olmuş ve bunların sırrına ermişse, neden aynı noktaya ulaşmaları için başkalarına zaman tanı-mıyor? Neden, daha baştan imha yolunu seçerek bu insanların gerçeği görme olanaklarını ellerinden alıyor?”

Böylece ilk ve önemli bir durum saptanmış olur: Calvin kendisine düşünsel ve dinsel meselelerde haksız bir yargıçlık görevi biçmiştir. Aslında Calvin’in görevi, eğer Servet’in yanlış yolda olduğunu düşünüyorsa, onun doğru yola gelmesi için aydınlatmak ve ikna etmektir. Fakat iyicilikle tartışacak yerde hemen şiddete başvurmuştur. “İlk hareketin tutuklamaydı, Servet’i zindana tıktın ve mahkemeden, sadece bütün dostlarını değil, Servet’e düşman olmayan herkesi dışladın.” Calvin, doktrinlerin sıkıntıya düştükleri her zaman başvurdukları eski ve bilinen bir tartışma yöntemine sarılmıştır: kulaklarını tıkamak ve karşısındakilerin ağzını kapamak; ne var ki yasakların arkasına gizlenmek her zaman, insanların ya da doktrinlerin manevi güçsüzlüğünün en çarpıcı kanıtıdır. Ve Castellio kendi yazgısını öngörmüşçesine Calvin’e şöyle seslenir: “Sana soruyorum Bay Calvin, biriyle aranda bir miras davası olsa ve hasmın, yargıcın sadece kendisine söz hakkı vermesini ve senin konuşmanın engellenmesini sağlamış olsa, bu adaletsizlik karşısında sen isyan etmez miydin? Neden kendine yapılmasını istemediğin şeyleri başkasına yapıyorsun? Burada inançlar üzerine tartışıyoruz, neden bizi susturuyorsun. Savunduğun davanın zavallılığından bu kadar mı eminsin, yenilmekten ve diktatör olarak iktidarını yitirmekten bu kadar mı korkuyorsun?”

Böylece Calvin’e karşı iddianame ilke düzeyinde formüle

edilmiş olmaktadır. Calvin, siyasal gücüne dayanarak, dinsel, ahlaki ve dünyevi meselelerde tek başına karar verme hakkına sahip olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla Calvin, hem her insana, bağımsız düşünmesi için bir beyin, konuşması için bir ağız ve son bir manevi merci olarak bir vicdan vermiş olan Tanrısal hukuka, hem de sadece kendisinden farklı düşündüğü için bir insanı adi bir suçlu gibi kovuşturduğundan dünyevi hukuka tecavüz etmiştir.

Castellio tanık çağırmak için davaya kısa bir ara verir. Tanrısal yasalara göre, düşünce suçlarının resmi makamlarca kovuşturulmasının uygun olmadığını, ünlü bir teolog kanıtlayacaktır. İşte Castellio'nun söz verdiği bu büyük bilge, Calvin'in kendisinden başkası değildir ve davaya kendi isteği dışında çağırılmıştır. "Her şeyin karmakarışık olduğunu bilen Calvin, kendisinin suçlanmaması için aceleyle başkalarını suçluyor, oysa bu karışıklığa neden olan kendisinin zorba tutumudur. Servet'i mahkum ettirmesi sadece Cenevre'de değil, bütün Avrupa'da öyle bir öfke yarattı ki, şimdi kendi yaptığını başkalarının üzerine atmaya çalışıyor. Oysa bir zamanlar henüz kendisi baskı görenlerden biriyken farklı konuşuyordu. O zamanlar bu tür zorbalıklara karşı bir sürü yazı yazmıştı. Bundan kimsenin kuşkusu olmaması için 'Institution' dan bir sayfa aktarıyorum."

Ve sonra Castellio 'Institution' dan bir bölüm, bugünkü Calvin'in yazar olarak yaktıracığı o zamanların Calvin'inin sözlerini aktarıyor. Eski Calvin, bugün Castellio'nun kendisine karşı savunduğu tezin hecesi hecesine aynısını savunmaktadır; 'Institution' un birinci baskısında aynen şöyle deniyordu: "Sapkınları öldürmek cinayettir. Onları demir ve ateşle yoketmek hümanizm prensibini reddetmek anlamına

gelir.” Elbette Calvin, iktidarı eline geçirir geçirmez, yapıtlarından hümanizmle ilgili bu sözleri derhal çıkarmıştır. ‘Institution’un ikinci baskısında artık bu husus yoktur ve konuya ilişkin net tutum kaybolmuştur; Napoleon’un konsül ve imparator olarak gençliğinin Jakoben unsurlarını son derece dikkatli biçimde yoketmek istemesi gibi, bu kilise önderi de, mazlum olmaktan çıkıp bizzat zorba olur olmaz, bir zamanlar savunduğu bu hoşgörü inancından kurtulmak istemiştir.

Ne var ki Castellio, Calvin’in kendi kendisinden kaçmasına izin vermez. ‘Institution’da yazılanları kelimesi kelimesine okur ve şunu işaret eder: “Şimdi herkes Calvin’in bu ilk açıklamasını bugünkü yazıları ve eylemleriyle karşılaştırsın, görecektir ki bu adamın bugünüyle dünü ışıkla karanlık kadar birbirinden farklıdır. O, Servet’i idam ettirdiği için, şimdi kendisiyle farklı düşüncede olan herkesin mahvolmasını istiyor. Kendi koyduğu yasaları inkar ediyor. Onun tek istediği ölüm... Calvin’in, istikrarsızlığını ve uğradığı değişiklikleri açıklayacaklarından ve su yüzüne çıkaracaklarından korktuğu için kendisine karşı olanları öldürmek istemesi pek şaşırtıcı olmasa gerek. Kötü şeyler yaptığı için açıklıktan korkuyor.”

Oysa Castellio’nun istediği açıklıktır. Bir zamanlar düşünce özgürlüğünü savunan Calvin, Miguel Servet’i Champel Meydanı’nda korkunç acılar içinde neden yaktırdığını, herhangi bir iki anlamlılığa yer vermeksizin dünyaya açıklamalıdır. Ve amansız sorgu yeniden başlar.

İki soru çözümlenmiştir. Birincisi Miguel Servet’in düşünce suçu işlemekten başka bir suçunun olmadığı ve ikincisi resmi yorumlardan farklı bir yorumun hiçbir zaman adi bir suç olarak değerlendirilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Castellio

bir vaiz olarak Calvin'in, tamamen teorik ve soyut bir meselede, karşı düşüncenin ezilmesi için neden dünyevi makamlara başvurduğunu sorar. Düşün insanları arasında düşünsel meseleler sadece düşünce planında halledilebilir. "Eğer Servet sana karşı silahla mücadele etmiş olsaydı, Meclisi yardıma çağırmakta haklı olurdun. Sana karşı mücadeleyi sadece kalemle yürüten Servet'in, onun yazılarının karşısına neden demir ve kılıçla çıktın? Söylesene neden Meclisin arkasına saklandın?" Devletin vicdan meselelerinde hiçbir yetkisi yoktu, "teolojik doktrinleri savunmak Meclisin işi değildir, kılıcın doktrinle herhangi bir ilgisi yoktur, doktrin sadece bilgelerin işidir. Meclis bilgeleri, kendilerine fiziki bir haksızlık yapıldığında herhangi bir işçiyi, doktoru ya da herhangi bir yurttaşı koruduğu gibi korumakla yükümlüdür, o kadar. Eğer Servet, Calvin'i öldürmeye kalkışsaydı, ancak o zaman Meclisin Calvin'i savunması haklı olurdu. Oysa Servet sadece yazılarıyla, aklıyla mücadele ettiğinden ona karşı sadece yazı ve düşünceyle hareket edilmesi gerekirdi."

Castellio, Calvin'in eylemini yüksek, ilahi bir emirmiş gibi haklı çıkarmaya çalışmak yönündeki çabalarını kesin bir dille reddeder. Castellio için, bir insanın öldürülmesini emreden hiçbir Tanrı emri, hiçbir Hristiyanlık emri yoktur. Calvin'in eylemini, yanlış inançta olanları ateş ve kılıçla yoketmeyi emrettiğini söylediği Musevi yasasına dayandırmasına Castellio büyük bir öfkeyle yanıt verir: "Fakat Calvin, kanıt gösterdiği bu yasayı hangi hakla uygulamak istiyor? Bu durumda bütün kentlerde evleri, binaları, hayvan ve eşyaları yerle bir etmesi, günün birinde yeterli askeri güce sahip olduğunda, sapkın olduklarını düşündüğü Fransa'ya ve diğer uluslara saldırması, kentleri yakıp yıkmayı, çocuk ve

kadınları, hatta ana karnındaki çocukları öldürmesi gerekmez miydi?” Calvin’in kendisini mazur göstermek için, çürümüş bir organı kesip atma cesaretinin gösterilememesinin Hristiyan doktrininin bütününün çürümmesini göze almak anlamına geldiğini söylemesine karşı Castellio şu yanıtı verir: “Bu dinsizlerin kiliseden çıkarılmaları kiliseyle ilgili bir sorundur ve sadece sapkınların kiliseden ve cemaatten afaroz edilmeleri anlamına gelir, öldürülmeleri değil.” Ne İncilin herhangi bir yerinde, ne de herhangi bir ahlak kitabında böyle bir hoşgörüsüzlük talep edilmiyordu. Castellio, “ellerinde Servet’in kanıyla” bu savunma yazısını yazan Calvin’e, “sonuçta, sana insanları yakmayı öğütleyenin İsa olduğunu mu söyleyeceksin” diye sorar. Calvin’in sık sık, doktrini savunmak, Tanrının sözünün itibarını korumak için öldürmek zorunda kaldığını vurgulamasına -bütün zorbalar zulümlerini daha ulvi, kişisel olmayan çıkarlarla mazur gösterirler- Castellio, o karanlık yüzyılın gecesinde her tarafı aydınlatan bir şimşek gibi çakan şu yanıtı verir: “Bir insanı öldürmek hiçbir zaman bir doktrini savunmak anlamına gelmez, bunun tek anlamı bir insanı öldürmektir” gerçekliği ve netliğiyle hiçbir zaman unutulmayacak en hümanist sözlerden biridir bu. İşte bu sert madenden dövülmüş cümleyle Sebastian Castellio, insanların dünya görüşleri nedeniyle uğradıkları baskıları bütün zamanlar için mahkum etmiştir. Bir insanın yokedilmesini haklı göstermek için hangi mantıksal, etik, ulusal ya da dinsel bahane ileri sürülürse sürülsün, bu nedenlerden hiçbirisi böyle bir eylemi yapan ya da emreden kişisel sorumluluktan kurtaramaz. Akıtılan kanın her zaman bir suçlusu vardır, cinayet hiçbir zaman herhangi bir dünya görüşü ileri sürülerek haklı çıkarılamaz. Gerçekler yaygınlaştırılabilir.

lır, fakat dayatılmaz. Hiçbir doktrin daha çok bağırdığı, daha baskıcı olduğu için, daha doğru, daha gerçek değildir; hiçbir öğreti, zorbalıkla, yapay olarak, varlığının, kendi alanının ötesine çıkarılamaz. Ve hiçbir doktrin, farklı düşünenlere baskı yaparak daha gerçek olmaz. Düşünceler ait oldukları bireyin dışında kimseye tabi olmayan birer kişisel serüven ve olgudur. Bir gerçek, Tanrıya dayandığını, kutsal olduğunu bin kez ilan etse de boşunadır, çünkü hiçbir düşünce talimatla herkese kabul ettirilemez, hiç kimse Tanrının verdiği yaşamı sona erdirmeye hakkına sahip değildir. Dogmatik Calvin için, ölümlü insanların, ölümlü olmadığını düşündüğü düşünceleri uğruna ölmesi önemsiz bir meseleyken, Castellio için sadece düşünceye karşı işlenmiş bir suç değil, aynı zamanda boşuna bir çabadır. “Kimseye karşı zor kullanmayalım, çünkü zor hiçbir zaman ıslah edici değildir. İnsanları belli şeylere inanmaya zorlamak isteyenler, bir hastayı elinde sopayla beslemek isteyenler kadar saçma davranmaktadırlar.” O nedenle artık farklı düşünenlere baskı yapmaya son verilmelidir! “Artık görevlendirdiğin insanların elinden baskı ve kovuşturma yapma hakkını al! Aziz Paulus’un istediği gibi herkese konuşma ve yazma hakkını tanı; o zaman özgürlüğün bu dünyada neler yapabildiğini göreceksin!”

Bütün belgeler gözden geçirilmiş, sorular yanıtlanmış; artık Sebastian Castellio hakarete uğramış insanlık adına - bunu tarih çoktan onaylamıştır- hükmü verir: Miguel Servet isimli, Tanrı yolunda bir adam, bir étudiant de la Sainte Escrip-ture, öldürülmüştür; bu cinayetin sorumluları davanın açılmasını sağlayan Calvin ve infazı gerçekleştiren Cenevre Meclisi’dir. Olay, etik açıdan incelenmiş ve şunlar saptanmıştır: Bu davada gerek dinsel kurum, gerekse dünyevi ku-

rum yetkilerini aşmışlardır. Meclis yetkilerini aşarak suç işlemiştir, “çünkü dinsel bir suç hakkında hüküm vermeye yetkili değildir.” Calvin ise Meclis’e bu sorumluluğu yükleyerek iki kat suç işlemiştir. “Senin tanıklığın ve komploların sayesinde Meclis bir insanı öldürdü; oysa bu meselede, renkleri ayırtıdemeyen bir kör kadar yetkisizdi.” Calvin iki kez suçludur: Bu iğrenç eylemi düzenlediği ve uygulattırdığı için. Bu talihsiz adamı hangi nedenle ateşe attırmış olursa olsun Calvin’in eylemi düpedüz cinayetti. “Sen Servet’i, ya söylediğini düşündüğü, ya da vicdanının sesine uyarak düşündüğünü söylediği için idam ettirdin. Servet’i düşüncelerini dile getirdiği için öldürttüğüne göre, gerçek uğruna öldürtmüş oluyorsun, çünkü gerçek, yanlış içinde olsa bile insanın düşündüğünü söylemesidir. Eğer onu yanlış düşüncelere sahip olduğu için öldürttüysen, öncelikli görevin Servet’i doğru düşünceye kazanmak için uğraşmak, ya da ona yanlış yolda olan herkesin idam edilmesi gerektiğini kanıtlamaktır”. Oysa Calvin, ölümü hiç haketmeyen bir insanı sadece kendisine karşı çıktı diye yok etmiştir. Calvin’in suçu sabittir: Tasarlayarak adam öldürmek...

Suçlu, suçlu, suçlu; Castellio, İsrail borusunun sert, metalik sesiyle bu hükmü üç kez bütün zamanlara gümbür gümbür bağırıyordu. Son ve en yüksek etik mercii olan insanlık kararını vermişti. Fakat hiçbir itibarın yeniden hayata döndüremeyeceği bir ölünün itibarının kurtarılması ne işe yarar: Söz konusu olan, hayattakileri korumak, bu insanlık dışı eylemi mahkum ederek benzer eylemleri engellemekti. Sadece Jehan Calvin mahkum edilmemeli, aynı zamanda o korkunç terör ve baskı doktrininin anlatıldığı kitabı da mahkum edilmeliydi. “Kitabının ve eylemlerinin neye yol açtığı-

nı görmüyor musun?” diye devam eden Castellio, “Tanrının itibarını savunduğunu iddia eden birçok insan var, şimdi bunlar insanları katletmek istedikleri zaman senin referansına dayanabilecek, senin uğursuz yolunu izleyerek ellerini kana bulayacaklar. Aynı senin yaptığın gibi farklı düşünenleri öldürtecekler.” Aslında tehlikeli olan tek tek fanatikler değil, fanatizmin kötü ruhuydu; yani bir düşün adamı sadece katı, iddiacı ve zorba insanlara karşı değil, terörist düşüncelere karşı da mücadele etmeliydi, çünkü -yüzyıllık bir din savaşının başlangıcında bir adamın kahince öngörüsüdür bu- “en gaddar tiranlar bile, silahlarıyla sizin komplolarınızla akıttığınız ve eğer Tanrı insanlara merhamet edip prenslerin ve diğer makamların nihayet kanlı zenaatlarından vazgeçmelerini sağlamazsa, bundan sonra da akitacağınız kandan daha fazla akıtmamıştır.” Zulme uğrayanların acısı karşısında artık kayıtsız kalamadığı ılımlı hoşgörü manifestosunda, insanların insanca davranmaları için Tanrıya umutsuz bir yakarıyla seslendiği bu manifestoda olduğu gibi, söz konusu kavga kitabında da Castellio’nun söyledikleri, haklı çıkma hırsının yönlendirdiği nefretleriyle yeryüzü barışını bozanlara karşı sarsıcı bir lanettir; kitap, her türlü fanatizme karşı en soylu öfkenin yıldırım ve şimşegiyle donanmış sözlerle bitmektedir: “Bu iğrenç dinsel baskı Daniel’in zamanından bu yana ortalığı kasıp kavuruyor. Onun yaşam biçiminde saldırlacak bir şey bulamadıklarından düşmanları şöyle demişti: Ona düşüncelerinden dolayı saldıralım. Bugün de aynı şey yapılıyor. Hasım olarak görülen kişi ahlaki tutumu nedeniyle suçlanamıyorsa, derhal ‘doktrin’ ileri sürülüyor; ustaca oynanmış bir oyun, çünkü konuya ilişkin herhangi bir düşünceye sahip olmayan makamlar son derece kolay ikna edi-

lıyorlar. ‘Kutsal doktrin’ şiarı haykırılırken, güçsüzler işte böyle eziliyor. Ah sizin ‘kutsal doktrin’iniz - kıyamet gününde İsa bu doktrinden nasıl da nefret edecek! İsa doktrinlere ilişkin değil, nasıl yaşandığına ilişkin hesap soracak ve sizler ona “Tanrım biz seninleydik, senin istediğini öğrettik” dediğinizde sizlere şu yanıtı verecek: “Çekilin karşımdan katiller!”

Ah siz körler, ah, gözleri hiç bir şey görmeyenler, ah, caniler ve uğursuz iki yüzlüler! Gerçeği ne zaman kabul edeceksiniz; ve ey siz dünyevi yargıçlar, kendi keyfinize göre insan kanı akıtmaktan ne zaman vazgeçeceksiniz!”

Şiddet Vicdanı Yeniyor

Bir düşünce despotuna karşı bundan daha kararlı bir yazıyla pek sık karşılaşılmaz; belki de Castellio'nun 'Contra libellum Calvini'sinin coşkusu kadar aydınlatma etkisine sahip bir yazı bulmak güçtür; içerdği gerçeklik ve netlikle, Cenevre'nin kurduğu düşünce engizisyonundan uzaklaşmadığı takdirde Protestanlığın ve bunun da ötesinde Avrupa'nın düşünce özgürlüğünün yitirileceğini, dönemin en kayıtsızların bile öğrenmesini sağlamıştı bu yazı. O nedenle de bütün olasılıklara göre, Castellio'nun Servet davasında ortaya koyduğu tam bir bütünlük içindeki bu gerekçelendirmenin ardından, bütün etik dünyanın lanetleme hükmünü oybirliğiyle imzalaması beklenebilirdi. Böyle bir mücadele, böyle bir yumruk darbesi yiyerek yere serilen birinin, işinin sonsuza kadar bittiği ve Castellio'nun manifestosunun Calvin'in

uzlaşmaz ortodoksluğunu altettiği düşünülebilirdi.

Oysa gerçek çok farklıdır. Castellio'nun göz kamaştırıcı polemik yazısı ve yaptığı o mükemmel hoşgörü çağrısının gerçek dünyada en ufak bir etkisi olmaz; şu basit ve acımasız nedenden ötürü: çünkü Castellio'nun 'Contra libellum Calvini'si baskıya girememiştir. Çünkü bu kitap Calvin'in emriyle, Avrupa'nın vicdanını sarsmadan önce sansür tarafından boğulmuştur.

İktidar sahipleri son anda -kitabın kopyaları Basel'de güvenilebilir çevrelerde elden ele henüz dolaşmaya başlamış, henüz baskı hazırlığına girilmişti ki- elbette muhbirlerinin sayesinde, Castellio'nun kendi otoritelerine karşı ne kadar tehlikeli bir saldırı hazırladığını öğrenmişlerdi. Ve derhal karşı saldırıya geçtiler. Bu durumlarda tek bir insana karşı devlet örgütünün gücünün ne kadar üstün olduğu bütün dehşetiyle ortaya çıkar; kendisinden farklı düşündüğü için bir insanı korkunç acılar içinde diri diri yaktırarak insanlık dışı bir eylem sergilemiş olan Calvin, uyguladığı tek yanlı sansür sayesinde cinayetini rahatça savunabilmişti; oysa insanlık adına itiraz etmek isteyen Castellio'nun düşüncelerini dile getirmesi yasaktı. Gerçi Basel kentinin, Basel Üniversitesi'nde hocalık yapan özgür bir yurttaşa polemik yapmayı yasaklaması için herhangi bir nedeni yoktu, ne var ki taktik konularda ve pratikte her zaman usta olan Calvin, siyasal manivelayı beceriyle harekete geçirir. Derhal bir diplomatik mesele yaratılır; tekil bir şahıs olarak Calvin değil, "öğreti"ye karşı saldırı nedeniyle Cenevre kenti şikayetçi olmuştur. Böylece Basel Kenti Belediye Meclisi ve Üniversite, özgür bir yazarın hakkını gaspetmek ya da federal kentlerin en güçlülerinden olan Cenevre kentiyle çatışmak gibi kötü bir ikilemle

karşı karşıya kalmıştır. Her zaman olduğu gibi bu kez de etik karşısında, egemenlik politikası üstün gelir. Belediye Meclisi üyeleri, bir kişiye, katı ortodoks olmayan yazılarını yayınlama yasağı koymayı tercih etmişlerdir. Böylece Castellio'nun 'Contra libellum Calvinii'si engellenmiş olur. Calvin sevinç içindedir: "Arkamızdan havlayıp duran köpeklerin artık bizi ısırmaması ne kadar iyi."

Servet'in ateşle susturulması gibi Castellio da sansürle susturulmuş, yeryüzünde bir kez daha terör, "otorite"yi kurtarmıştır. Castellio'nun tek silahı elinden alınır, artık yazamayacaktır; bundan daha haksız ve acımasız olanı ise, zafer sarhoşluğu içindeki hasımlarının kendisine büyük bir öfkeyle saldırımlarına yanıt veremeyecek oluşudur. 'Contra libellum Calvinii'nin basılabilmesi için neredeyse yüz yıl geçmesi gerekmişti. Castellio'nun bu yapıtında büyük bir öngörüyle yazdıkları gerçek olmuştu. "Sana yapılmasını istemediğin şeyleri neden başkalarına yapıyorsun? Söz konusu olan dini meselelerle ilgili bir dava, neden bizi susturuyorsun?"

Ne var ki terörün karşısında ne hukuk, ne yargıç durabilir. Şiddet bir kez egemen olduktan sonra, yenilenlerin konuşma hakkı olmaz, şiddetin egemen olduğu yerde her zaman ilk ve son merci terördür. Castellio trajik bir tevekkül içinde kendisine yapılanlara dayanmak, bu adaletsizliği çekmek zorundadır, fakat şiddetin düşünceye üstün geldiği bütün zamanlar için teselli edici olan, şiddete yenilenin muzaffer olana karşı gösterdiği o egemen küçümsemedir: "Sözleriniz ve silahlarınız bütün despotizmlere özgü olan sözler ve silahlardır, düşünüyordüğünüz manevi egemenlik değil, Tanrı sevgisi yerine zora dayalı dünya egemenliğidir. Ne var ki ben gücünüzü ve silahlarınızı kıskanmıyorum. Benim gü-

cüm ve silahlarım farklı: gerçek, suçsuzluk duygusu ve bana yardım ve merhamet edecek olanın, Tanrının adıdır. Belirli bir süre için, kör bir yargıç olan dünya tarafından, gerçek ayaklar altına alınsa da kimsenin gerçek üzerinde sürgit egemen olması düşünülemez. Hıristiyanlığı öldürmüş olan dünyanın hükmünü bir yana bırakalım, davayı her zaman zorbalığın kazandığı yeryüzü mahkemesine boşverelim. Tanrının gerçek imparatorluğu bu dünyadakine benzemez.”

Terör defalarca haklı çıkmıştır ve hep trajik biçimde. Calvin'in iktidarı da gerçekleştirdiği korkunç eylem yüzünden zayıflamaz, daha da artar, çünkü tarih alanında kitaplarda yer alan ahlakı ve duygusal adaleti aramak boşunadır! Artık şunu kabul etmek gerekir: Çağ ruhunun dünyevi gölgesi olan tarihin hareketi ne ahlakî, ne de ahlak dışıdır. Ne suçları cezalandırır, ne de iyiliği ödüllendirir. Son tahlilde hukuka değil, şiddete dayandığı için çoğu kez iktidar sahiplerine fayda sağlar. Sonsuz bir cüret, zorba kararlar, bunları yapanlara dünyada yürütülen mücadelede zarar vereceğine yarar sağlamaktadır.

Katılığı nedeniyle eleştirilen Calvin de kendisini kurtaracak yegane şeyin şu olduğunu kavramıştır: Daha fazla sertlik, daha acımasız şiddet. Bir kez şiddet uygulamış birinin şiddet uygulamaya devam etmek zorunda olduğu, teröre başvuran birinin, terörü arttırmaktan başka bir olanağı bulunmadığı yolundaki genel yasa işlemektedir. Servet davası sırasında ve sonrasında karşılaştığı direniş, Calvin'in, otoriter bir egemenlik için karşı tarafın başkaldırısını yasalar içinde kalarak engellemenin ve sadece göz yıldırma yönteminin yetersiz bir yöntem olduğu ve iktidarın totaliterliğini tek bir şeyin sağladığı düşüncesini daha da güçlendirmişti: her türlü

munailefetin tamamen yokedilmesi. Başlangıçta Calvin, seçim düzenini gizlice kendi yararına değiştirerek Cenevre Meclisi'ndeki cumhuriyetçi azınlığı yasal yoldan hareketsiz kılmakla yetinmişti. Her Belediye Meclisi oturumunda, maddi ve manevi bakımdan Calvin'e bağımlı yeni Protestan sürgünler Cenevreli yapılmış ve böylece seçmen listelerine kaydedilmişlerdi: bu yolla Meclis'in görüş ve düşünceleri giderek Calvin'in yararına değişecek, gözü kapalı itaat edenler getirilecek, eski cumhuriyetçi patrisyenlerin etkisi tamamen yokedilecekti. Ne var ki bu sistematik yabancılaşıma eğilimi çok geçmeden yurtsever Cenevrelilerin dikkatini çekti; Cenevre'nin özgürlüğü için kanlarını akıtmış olan demokratlar gecikmiş, çok gecikmiş olarak huzursuzlanmaya başlamışlardı. Gizli toplantılar yaparak, püritenlerin iktidar hırsına karşı eski bağımsızlıklarından geriye kalan kırıntıları nasıl savunabileceklerini tartışıyorlardı. Hava giderek gerilmekteydi. Sokaklarda sık sık yerli Cenevrelilerle göçmenler arasında şiddetli tartışmalar oluyordu. Ve nihayet bir gün iş kavgaya döküldü; aslında sadece iki kişinin taşla yaralandığı bu kavga oldukça masumdu.

Ne var ki Calvin, ne zamandır böyle bir bahane beklemektedir. Artık uzun süredir planladığı, kendisine totaliter iktidarı sağlayacak hükümet darbesini uygulayabilecektir. Bu küçük sokak çatışması hemen "Tanrının inayetiyle" boşa çıkarılmış olan "korkunç bir komplo" olarak şişirilir (bu tür pratiklerde, her zaman sahte ahlak gösterisi yapmak ve şaşırmış gibi görünmek en iğrenç olanıdır.) Bu sokak çatışmasıyla hiçbir ilgisi olmayan Cumhuriyetçi Parti'nin önderleri derhal tutuklanır ve diktatörün kendi amaçları için ihtiyaç duyduğu şeyleri söyleyinceye kadar işkence görürler. İşken-

ceyle alınan ifadelere göre bir Barthelemy gecesi planlanmıştı, Calvin ve yandaşları öldürülecek ve kente yabancı birlikler sevkedilecekti. Cellat nihayet korkunç işkencelerle itiraf ettirilen “ayaklanma” ve “vatana ihanet” planlarına dayanarak çalışmasına başlayabilirdi. Cenevre’den zamanında kaçamayan, Calvin’e en ufak bir direniş göstermiş herkes idam edildi. Tek bir gecede Cenevre’de Calvinist partiden başka bir parti kalmamıştı.

Böylesine tam bir zaferden sonra, Cenevre’deki son hasımlarını böylesine radikal bir biçimde temizledikten sonra Calvin’in herhangi bir kaygı duymasına gerek olmadığı, o nedenle de biraz yumuşaması beklenebilirdi. Ne var ki biz, Thukydides, Xenophon ve Plutarch’dan bu yana oligarkların, zaferden sonra her yerde ve her zaman daha da tahammülsüzleştiklerini biliyoruz. Bağımsız insanlardan, onları siyasal olarak güçsüz ve sessiz kıldıktan sonra bile korkmak, bütün despotların trajedisidir. Onlar insanların susmalarıyla, susmak zorunda kalmalarıyla yetinemezler. Her şeye evet dememeleri, hizmet etmemeleri, elpençe divan durmamaları, dalkavukluk yapmamaları, despot açısından bu insanları tehlikeli kılar. Ve o zorba hükümet darbesinden bu yana Calvin, bütün siyasal hasımlarından kurtulduğu ve geriye sadece bu manevi hasım kaldığı için kavga hırsından bütün şiddetiyle Castellio’ya döner.

Bu saldırının tek zorluğu barışçıl bilgeyi güvenli suskunluğundan dışarı çıkarmaktır. Zira Castellio açık kavgadan yorgun düşmüştü. Hümanist ya da erasmik mizaçların savaşçılığı sürekli değildir. Düşün insanı, taraf tutan birinin fanatik ısrarı ve kendisinden farklı olanlara karşı yürüttüğü avı yakışsız bulur. Kendi dünya görüşünü sonra, tek doğru ve

geçerli doğrunun kendi doğrusu olduğuna bütün dünyayı ikna etmek için propagandist bir çabaya girişilmesi ona gereksiz gelir. Castellio Servet davasında sözünü söylemiştir, kendisini bekleyen bütün tehlikelere rağmen, baskı görenlerin savunmasını üstlenmiş ve vicdanlar üzerinde estirilen teröre, o dönemde herkesten daha büyük bir tutarlılıkla karşı çıkmıştı. Ne var ki dünyanın o momentinde, Castellio'nun bu özgürlükçü sözlerine karşıydı; Castellio, belli bir süre için şiddetin muzaffer olduğunu görmüştü. O nedenle hoşgörüsü hoşgörü-süzlük arasında belirleyici savaşa yeniden girişebileceği fırsatı sessizce beklemeye karar verdi. Derin bir düşkünlüğü içinde, fakat düşüncelerinden kesinlikle taviz vermeksizin çalışmalarına geri döner. Üniversite tarafından nihayet hocalığa atanmıştı, nihayet yaşamının en önemli edimi, yani iki İncil çevirisi sonuna gelmişti. 1555 ve 1556 yıllarında, elinden söz söyleme silahı alındığında polemikçi olarak Castellio tamamen susturulmuştu.

Fakat Calvin ve Cenevreliler, casusları sayesinde, Castellio'nun dar üniversite çevresinde hümanist düşüncelerini koruduğunu bilmektedirler; ellerini bağlamışlardı, ama o kesinlikle susmuyordu. Ve hoşgörü-süzlüğü bu haçlı ordusu, Castellio'nun nefret ettikleri hoşgörü talebinin ve kadercilik öğretisine karşı ileri sürdüğü çürütülemez argümanlarının, öğrenciler arasında giderek daha fazla yankı bulduğunu öfkeyle farketmekteydiler. Ahlaklı bir insan sadece varlığıyla etkiler, zira onun niteliği çevresinde inandırıcı bir etki alanı yaratır ve dar bir çevreyle sınırlıymış gibi görünse de bu derin etki, farkedilmeksizin ve durdurulamaz biçimde dalga dalga genişler. Castellio tehlikeli olmayı sürdürdüğü ve boyun eğmek istemediği için etkisi zamanında kırılmalıydı. Castel-

lio'yu bir kez daha sapkın savaşına çekmek için hile dolu bir tuzak kurulur ve üniversitedeki mesai arkadaşlarından biri gönüllü ajan-provokatörlük yapar. Dostça bir mektupla başvurarak, sanki tek amacı teorik bir soruşturmaymış gibi, Castellio'dan kadercilik öğretisi üzerine görüşlerini açıklamasını ister. Castellio açık tartışmaya razı olmuştur, fakat konuşmaya başlar başlamaz, dinleyicilerden biri ayağa fırlayarak onu sapkınlıkla suçlar. Castellio amacın ne olduğunu hemen anlamıştır. Kurulmuş tuzağa düşerek tezlerini savunmak yerine (dava açmak için ellerine malzeme sunmak yani) tartışmayı keser ve Üniversitedeki meslektaşları Castellio'ya karşı harekete geçilmesine engel olurlar. Ne var ki Cenevre kolay kolay pes etmez. Bu sinsi numara başarısız olduktan sonra hızla yöntem değiştirilir; Castellio'nun tartışmaya çekilmesi mümkün olmadığından, onu söylenti ve hakaretlerle provoke etmeye çalışırlar. Yaptığı İncil çevirisiyle alay edilir, anonim hiciv ve bildirilerden o sorumlu tutulur, dört bir yana en çirkin iftiralar yayarlar. Düğmeye basılmışçasına bütün yönlerden saldırı başlar.

Ne var ki tarafsız olanlar bu büyük ve gerçekten dindar bilgenin, elinden özgürce konuşma hakkı alındıktan sonra hayatına kastetme yönünde gösterilen büyük gayretin farkındaydılar. Aslında bu sinsi baskı, baskıya maruz kalanlara her yerde dost kazandırır ve hiç beklenmedik bir biçimde, Alman reformasyonunun atası Melanchthon demonstratif* bir tarzda Castellio'dan yana tavır alır. Melanchthon da, bir zamanlar Erasmus gibi, hayatın anlamını uzlaşmada değil, kavgada görenlerin karanlık faaliyetlerinden nefret etmekte-

(*) Fr. gösterişli.

dir ve Sebastian Castellio'ya kendiliğinden bir mektup gönderir: “Şimdiye kadar” demektir bu mektupta “sana yazmadım, çünkü işlerimin çokluğu nedeniyle, aslında çok hoşuma giden bu tür mektuplaşmalar için pek zamanım kalmıyor. Ayrıca beni yazmaktan alıkoyan başka bir şey de, kendilerini bilgeliğin ve erdemin dostları olarak gösterenler arasındaki korkunç anlaşmazlık nedeniyle duyduğum üzüntüdür. Fakat senin yazma tarzını her zaman takdir ettim... Ve ben bu mektubun benim rızam ve içten sempatiimin bir kanıt olmasını diliyorum. Umarım ebedi bir dostluk birleştirir bizi.

“ Sadece görüş ayrılıklarını üzerine değil, aynı zamanda bazılarının gerçeği arayanların peşine saldıkları acımasız nefreti de yargılayarak sadece benim duyduğum acıyı süreklileştiriyorsun. Efsane, devlerin titanların kanından oluştuğunu söyler. Saraylarda, aileler içinde ve halk arasında ille de yönetme sevdasında olan, amaçlarına bilgelerin engel olduğuna inanan bu yeni sofistler de papazların tohumundan oluştu. Ne var ki Tanrı tebasından geriye kalanları korumasını bilecektir.

“ O nedenle değiştiremeyeceğimiz şeylere bilgece katlanmalıyız. Benim açımdan yaşım, acımı hafifleten bir şey. Yakında, yeryüzü kilisesini derinden sarsan azgın fırtınalardan çok uzakta bulunan ilahi kiliseye intikal etmeyi umuyorum. Eğer yaşarsam, seninle birçok konu üzerinde konuşmak istiyorum. Elveda.”

Hemen kopyaları elden ele dolaşmaya başlayan bu mektup Castellio için bir koruma yazısı, aynı zamanda da, bu büyük bilgenin anlamsız baskılara maruz bırakılmasından vazgeçilmesi için Calvin'e uyarı olarak düşünülmüştü. Gerçekten de Melanchton'un onaylayıcı sözleri bütün hümanist dünyada son derece etkili olmuştur; artık Calvin'in en yakın

dostları bile barış için zorlamaktadırlar. Örneğin büyük bilge Boudoin, Cenevre'ye şunları yazar: "İşte nihayet, Melanchthon'un bu adama karşı gösterdiği acımasızlığı nasıl mahkum ettiğini ve aynı zamanda senin bütün paradokslarını onaylamaktan ne kadar uzak olduğunu görüyorsun. Castellio'ya ikinci şeytanmış gibi davranırken aynı zamanda Melanchthon'a melekmiş gibi saygı göstermeye devam etmenin anlamı var mı?"

Ne var ki bir fanatiğe bir şeyler öğretilbileceğini ya da onun yatıştırılabileceğini düşünmek çok yanlış! Paradoksal olarak -ya da mantıksal olarak- Melanchthon'un koruyucu mektubu Calvin üzerinde ters etki yapmış, düşmanına onay verilmesi sadece duyduğu nefreti arttırmıştır. Calvin bu düşünsel pasifistlerin, kendi savaştıran diktatörlüğü için Roma'dan, Loyola ve Cizvitlerinden daha tehlikeli olduğunu çok iyi bilmektedir; çünkü bunlarda söz konusu olan sadece dogmaya karşı dogma, söze karşı söz, öğretiyeye karşı öğretiydi, oysa Castellio'nun özgürlük talebi, Calvin'in irade ve ediminin başlangıç prensibi olan tek otorite düşüncesi, yani ortodoksluğun özünü tartışmaya açıyordu. Ve saflardaki pasifistler, her zaman, her savaşta, en militan düşmandan daha tehlikelidir. İşte Melanchthon'un koruma yazısı, dünyanın gözünde Castellio'nun itibarını yükselttiği için, artık Calvin'in tek amacı onu yoketmektir. Asıl savaş, ölüm kalım savaşı şimdi başlamıştır.

Artık yokedici bir savaşın yürütüleceğini Calvin'in bizzat ortaya çıkması kanıtlıyor. Servet davasında son belirleyici darbe gerektiğinde kılıcı kendi eline almak için Nicolaus de la Fontaine'i bir kenara ittiği gibi, şimdi de suç ortağı de Beze'den yararlanmayı düşünmez. Onun için söz konusu

olan artık hak ya da haksızlık, İncil'in sözleri ve yorumları, gerçek olan ve olmayan değil, tek bir şeydir: Castellio'nun işini bir an önce bitirmek. Gerçi Castellio çalışmalarına geri çekilmiş bulunuyordu. Ama neden yoksa yaratılır, nefret edilen bu insana darbe indirmek için yoktan varedilir. Calvin bir bahane bulmuştur: Casuslar seyyar bir tüccarın üzerinde anonim bir yergi yazısı ele geçirirler, gerçi, yazarının Castellio olduğuna ilişkin en ufak bir kanıt yoktur, zaten gerçekte de Castellio kaleme almamıştır bu yazıyı. Fakat "*Carthaginem essedelendam*"*, Castellio yokedilmelidir; Calvin onu suçlayarak en kötü hakaretlerde bulunmak için, Castellio'nun gerçekten yazmadığı bir kitabı kullanır. 'Calumniae nebulonis cuyusdum' adlı polemik yazısı bir teoloğun bir başka teoloğa karşı yazdığı bir kitap değil, delice bir öfkenin dile gelişidir. Bu kitapta Castellio'ya karşı arabacı yamaklarının bile birbirlerine söylemeyecekleri kadar bayağı olan hırsız, hergele, kafir gibi sözcükler yeralır. Basel Üniversitesi profesörü gün ortasında odun çalmakla bile suçlanmaktadır. Nefret sarhoşluğu içindeki bu azgın eser, şu öfke dolu haykırışla biter: "Tanrı seni yoketsin, şeytan!"

Calvin'in kafirliğe karşı yazdığı bu yazı, partizanca öfkenin, bir düşün insanını nasıl alçaltabileceğinin ibret verici bir örneği sayılabilir. Fakat aynı zamanda bu yazı tutkularına gem vuramadığında bir politikacının ne kadar politika dışı davranabildiğini gösteren bir uyarıdır. Zira saygın bir insanın uğradığı korkunç haksızlığın etkisiyle Basel Üniversitesi Konseyi, Castellio'nun yazı yazma yasağını kaldırır. Avrupa ölçüsünde bir üniversitenin, kendisinin görev verdiği bir pro-

(*) Romalıların Kartaca'yla ilgili sonsuz bir yoketme tutkusu.

fesörün bütün hümanist dünyanın gözü önünde odun çalmakla, hergelelik ve serserilikle suçlanmasını kendi şerefiyle bağdaştırması olanaksızdı. Burada artık “öğreti” üzerine bir tartışma değil, kişisel suçlamalar ve haysiyet kırıcı davranışlar söz konusu olduğundan, Castellio’ya Senato tarafından açık karşılık verme izni tanınır.

Castellio’nun bu yanıt yazısı insaflı ve hümanist polemik’in mükemmel ve gerçekten heyecan verici örneğidir. Bu son derece hoşgörülü adamı, karşılaştığı en aşırı düşmanlık bile nefretle zehirleyemez, hiçbir kötülük bu adamı kötü kılamaz. Yazısının başlangıç ritmindeki sükunet ve çelebilik dikkat çekicidir. “Açık tartışmaya herhangi bir coşku duymadan giriyorum. Seninle kilisenin itibarını düşürebilecek hakaretler içeren kaba bir tarzda değil, kardeşçe ve Hıristiyanlık ruhu içinde tartışabilmeyi çok isterdim. Ne var ki benim barışçıl iletişim düşüm, sizler tarafından olanaksızlaştırıldığı için, sana senin tutkulu saldırılarınla yanıt vermenin benim Hıristiyan görevlerimle bağdaştırılamayacağına inanıyorum.” Castellio önce, “Nebulo” adlı yazısında, kendisini alenen bu hiciv yazısını kaleme almakla suçlayan, fakat ikinci baskıda -hiç kuşkusuz hata yaptığı konusunda kulağına bir şeyler fısıldanmıştı- bu konudan tek sözcükle bahsetmeyen, ama Castellio’yu suçsuz yere suçladığını itiraf etme dürüstlüğü de göstermeyen Calvin’in ahlak dışı davranışını açığa çıkarır. Castellio Calvin’i iyice köşeye sıkıştırmıştır: “Evet, ya da hayır, beni haksız yere o yazıyı yazmakla suçladığını biliyor muydun, bilmiyor muydun? Benim bu konuda karar vermem mümkün değil. Fakat ya yazıyı benim yazmadığımı bilmene rağmen beni suçladın, ki bu durumda yaptığın yalancılıktı; ya da henüz bunu bilmiyordun: bu durumda ise

davranışın en azından ihmal içermektedir. Her iki durumda da tutumun hiç hoş değil, zira ileri sürdüğün her şey gerçek dışı. Söz konusu broşürü ben yazmadım ve basılması için Paris'e göndermedim. Eğer bu broşürü yaymak suçsa, bu suç sen işlemiş oldun, çünkü ilk kez sen tanıttın.”

Castellio, Calvin'ın kendisine niteliği kolayca anlaşılan bahanelerle saldırdığını teşhir ettikten sonra saldırının kaba biçimini ele alır. “Korkunç hakaretler ediyorsun, dudakların yüreğindekiyi söylüyor. Latince iftiranamende bana peşpeşe kafir, iftiracı, cani, havlayan köpek, kutsal yazıyı çarpıtan, cahil ve vahşi biri, Tanrıyla alay eden bir soytarı, dini alçaltan küstah bir kişi, bir kez daha pis bir köpek, saygısız ve ahlaksız biri, çarpık ve sapık ruhlu bir serseri ve *mauvais sujet** diyorsun. Bu yazında beni sekiz kez rezil (latince nebulo sözcüğünü böyle çeviriyorum) diye tanımlıyorsun; bütün bu kötülükleri iki sayfa boyunca ifade ediyor, sonra kitabına “Bir Rezilin İftiraları” adını veriyorsun, kitabın son cümlesi ise şöyle: “Tanrı seni yoketsin, şeytan!” Ve kitapta her şey bu üsluba uygun. Sözümona bu üslup havari ciddiyeti içinde olan, Hristiyan hoşgörüsüne sahip bir adamın tarzı, öyle mi? Böyle bir düşünceden esinlenebilecek, senin tarafından yönetilen halkın vay haline! Ne var ki bütün bu hakaretler bana hiç dokunmuyor... Günün birinde çarmıha gerilmiş olan gerçek ayağa kalkacak ve sen Calvin, İsa uğruna ölen birine yaptığın hakaretler için Tanrıya hesap vereceksin. Gerçekten hiç utanç duymuyor ve İsa'nın sözlerini yüreğinde hissetmiyor musun “Kim hiçbir neden yokken öfke duyarsa yargılanacak, kim kardeşinin kötü olduğunu söylerse karanlıklara atılacak”.

(*) Düşkün kişi

Castellio egemen bağımsızlık duygusu içinde, Calvin'in kendisine yönelik ileri sürdüğü, Basel'de odun çaldığıyla ilgili suçlamasını ise neredeyse neşeyle ele alır. "Bu gerçekten de", diye alayla sürdürür yazısını, "ağır bir suçtur, elbette ben işlemiş olsaydım. Fakat iftira da ağır bir suçtur. Diyelim ki dediğin doğru ve ben gerçekten odun çaldım, ama senin dediğin gibi, kaderim bu olduğu için (Calvin'in kadercilik öğretisine mükemmel bir taş); öyleyse neden bana kızıyorsun? Tanrı beni bu kadere mahkum ettiği ve bana çalmama olanağı tanımadığı için kızacak yerde bana acıman gerekmiyor mu? Öyleyse neden hırsızlığım üzerine yaygara koparıyorsun? Bundan böyle çalmaktan imtina etmem için mi? Fakat ben, kaderim önceden belirlendiği için zorunlu olarak çalıyorum. Yazılarında bu zorunluluk nedeniyle beni suçlamamalısın. Eğer durum böyleyse, çalmamam, boyumu bir parmak bile uzatmam ne kadar olanaksızsa o kadar olanaksızdır."

Öncelikle bu saçma iftirayı gözler önüne seren Castellio, sonra gerçeği anlatır. Yüzlerce insan gibi o da Rhein taşıdığı zamanlarda bir kayıkla akıntının sürüklediği kütükleri çıkarmıştı ve elbette bu suda yüzen kütüklerin kimsenin malı olmaması itibariyle sadece yasal değil, aynı zamanda Belediye Meclisi tarafından teşvik edilen bir eylemdi, çünkü taşkında bu kütükler köprüleri tehdit ediyorlardı. Hatta Castellio, aynı diğer "hırsızlar" gibi Basel kenti senatosu tarafından, gerçekten tehlikeli bir yardım olan bu "hırsızlık" için quaternos solidas ile (çeyrek altın) ödüllendirildiğini kanıtlayabilirdi. Bundan sonra Cenevre kliği bile, Castellio'nun değil, Calvin'in itibarını sarıyan bu ahmakça iftirayı tekrarlamayı göze alamamıştır.

Durumu inkar etmek, olduğundan güzel göstermek boşuna: Başarıya alışmış Calvin, ideolojik siyasi hasmını ne pa-

hasına olursa olsun ortadan kaldırmak için aynı Servet davasında olduğu gibi gerçeğin ırzına pervasızca geçmeye çalışmıştır. Castellio'nun insan olarak tavrında hiçbir zaman en ufak bir kusur bulmak mümkün olmamıştır. "Yazdıklarım hakkında herkes hüküm verebilir" diye yanıtlamaktadır Castellio, Calvin'i; "hakkımda nefret duymaksızın hüküm veren hiçbir insanın düşüncesinden korkmuyorum. Kişisel yaşantımın mütevaziliğini çocukluğumdan beri beni tanıyan herkes doğrulayabilir; eğer gerekirse sayısız tanık çağırabilirim. Fakat buna gerek var mı? Sizin verdiğiniz belge yeterli değil mi?... Kendi öğrencilerin bile birçok kez yaşantımın ne kadar disiplinli olduğuna ilişkin en ufak bir kuşku duyulamayacağını belirttiler. Savunduğum öğreti seninkinden farklı olduğu için, yapabildikleri tek şey benim yanıldığımı söylemek oldu. Hakkımda bu tür söylentiler yaymaya ve bu arada da sürekli Tanrının adını anmaya nasıl cesaret edebiliyorsunuz? Sen Calvin, sadece öfke ve nefretten kaynaklanan suçlamalar için Tanrının tanıklığını istemenin ne kadar korkunç bir suç olduğunu görmüyor musun?

⁴ Ben de Tanrıya sesleniyorum, sen beni insanlar önünde en şiddetli biçimde yargılamak için Tanrıya seslenirken, ben senin tarafından isnatsız suçlamalarla yargılandığım için sesleniyorum ona. Eğer ben yalan söylüyorsam, sen ise gerçekleri ifade ediyorsan, Tanrıya beni suçum ölçüsünde cezalandırması için yalvarıyorum ve insanlardan bu durumda hem yaşamımı hem de şerefimi elimden almalarını istiyorum. Fakat eğer gerçeği söyleyen bensem ve sen beni yalan yere suçlamışsan, beni düşmanımın kurduğu tuzaklardan koruması, sana da, ölmeden önce ileride ruhun selamete erişsin diye

davranışından pişmanlık duyma olanağı vermesi için Tanrıya yalvarıyorum.”

İşte, kendini beğenmişlik duygusu içinde katılaştırmış insanla, özgür ve tarafsız bir insan arasındaki büyük fark, işte ikincinin büyük üstünlüğü! Hümanist karakterlerle doktriner karakterler, kendi düşüncesini korumaktan başka hiçbir şey istemeyen hazımlı insanlarla, bütün dünyanın kendi düşüncelerini körü körüne tekrar etmemesine tahammül edemeyen, hep haklı olduklarını iddia eden insanlar arasında her zaman varolmuş ve varolacak bir çelişkidir bu. Birinci kategorinin insanlarında temiz, net bir vicdan kendisini ölçülü bir tarzda ifade eder; ikinci kategoride asabi egemenlik hırsı tehditler ve komplolara girişir. Ne var ki gerçekten temiz bir vicdan nefretle yıldırlamaz. En temiz manevi edimlere her zaman fanatizmin zor uygulamalarıyla değil, kendine hakim oluş ve ılımlılıkla, sessizce ulaşılır.

Buna karşılık partizan insanlar için söz konusu olan her zaman adalet değil zaferdir. Bunlar hak vermek istemezler, istedikleri tek şey haklı olmaktır. Castellio'nun yazısı çıkar çıkmaz saldırı yeniden başlamıştır. Castellio'ya yönelik “köpek”, “canavar” gibi kişisel hakaretler ve odun hırsızlığı gibi kişisel iftiralar yerle bir olmuştur; artık Calvin bile bu telden çalmayı göze alamaz. O nedenle saldırılar hızla başka bir alana, teoloji alanına kaydırılır; Cenevre'de matbaalar, henüz son iftiraların mürekkebi kurumamış da olsa, defalarca harekete geçirilir ve bir kez daha Theodor de Beze önden gönderilir. Ustasına bağlılığı gerçeğe bağlılığından daha ağır basan de Beze İncil'in Cenevre'de yapılan resmi baskısına (1558) yazdığı önsözde Castellio'ya karşı gammazcı bir kötülükle öyle saldırılarda bulunur ki, böyle bir yerde bu, nere-

deyse mukaddesata küfür etkisindedir. “Eski düşmanımız şeytan” diye yazar de Beze, “bir zamanlar yaptığı gibi Tanrı’nın sözünün gelişimini engelleyemeyeceğini gördüğünden, artık daha tehlikeli biçimde saldırmaktadır. Uzun süredir Fransızca İncil çevirisi, en azından bu adı hakedecek İncil çevirisi yapılmamıştı; şimdi ise şeytan, çevresinde sorumsuz ve küstah birçok kişi bulduğundan çokça İncil çevirisi yapılmaktadır ve Tanrı zamanında engel olmazsa daha da fazla yapılacaktır. Eğer benden örnek vermem istenecek olursa, Sebastian Castellio’nun yaptığı Latince ve Fransızca İncil çevirilerini gösterebilirim; Castellio, nankörlüğü ve küstahlığıyla kilisemizce çok iyi bilinen ve uzun süredir boş yere ıslah edilmeye çalışılan biridir. O nedenle biz bu adamın adını daha fazla gizlemeyerek (bugüne kadar yaptığımız gibi), bütün Hristiyanları, şeytanın seçtiği bu adamdan kendilerini sakınmaları için uyardırmayı vicdani bir görev olarak değerlendiriyoruz.”

Bir bilge bundan daha açık ve amaçlı biçimde sapkın mahkemelerine ihbar edilemez. Fakat “şeytan tarafından seçilen” Castellio’nun artık sessizliğini sürdürmesi gerekmez; bu aşağılık saldırılardan tiksiniş ve Melanchthon’un mektubuyla cesaretlenmiş Üniversite Senatosu, Castellio’ya saldırıları yanıtlama izni verir bir kez daha.

Castellio’nun de Beze’ye bu yanıtı derin, hatta neredeyse mistik denebilecek bir kederle doludur. Bu katıksız hümanist, insanların kendisinin düşünce biçiminden böylesine nefret etmelerini sadece büyük bir acıyla karşılar. Gerçi Calvinistler için önemli olanın gerçek değil, kendi gerçeklerinin tekeli olduğunu ve şimdiye kadar ki ideolojik ve siyasal karşıtları gibi kendisini de ortadan kaldırmadıkça durulmayacaklarını çok iyi bilmektedir. Yine de soylu duygusu böyle

bir nefret içinde alçalmayı reddeder. “Belediye Meclisi’ni öldürülmem için kışkırtıyor ve cesaretlendiriyorsunuz”, diye yazar öngörüyle. “Eğer bu, kitaplarınızda açıkça kanıtlanmamış olsaydı, emin olmama rağmen, böyle bir iddiada bulunmayı göze alamazdım; zira ölürsem size yanıt veremem. Henüz yaşıyor olmam sizler için gerçek bir kabustur ve Belediye Meclisi’nin baskınıza boyun eğmediğini, ya da henüz boyun eğmediğini -bu her an değişebilir- gördüğünüzden, dünyanın benden nefret etmesi, beni boykot etmesi için çalışıyorsunuz.” Hasımlarının açıkça hayatına kastettiklerinin bilincinde olan Castellio, onların vicdanlarını hedef alır: “Söyleyebilir misiniz?” diye sorar İsa’nın hizmetkarlarına, “bana karşı tutumunuzu hangi bakımdan İsa’ya dayandırabilirsiniz? İsa, hainin, onu ajanlara teslim ettiği anda bile ona iyilikle konuşur, çarmıha gerilmişken bile cellatları için dua eder. Ya sizler? Bazı hususlarda sizden farklı düşündüğüm için dünyanın bütün ülkelerinde hakkımda kinle kovuşturma yapıyor ve aynı düşmanca tutumu almaları için diğerlerini de kışkırtıyorsunuz... Tutumunuzun ‘kardeşinden nefret eden katildir’... diyen İsa tarafından mahkum edilmesi size gizli ve büyük bir acı veriyor olmalı. Bunlar gerçeğin son derece açık hükümleri ve bunları, her türlü teolojik gizden kurtulduğunda herkes anlayabilir; bunları konuşmalarınızda, kitaplarınızda kendiniz vaaz ediyorsunuz. Peki neden kendi yaşamınızda uygulamıyorsunuz?”

Ancak Castellio, de Beze’nin öncü olarak gönderilmiş bir yordakçı olduğunu bilmektedir. Bu ölümcül nefret ondan değil, kendisinininkinden başka her türlü yorum çabasını yasaklamak isteyen din despotu Calvin’den kaynaklanmaktadır. O nedenle Castellio, de Beze’nin arkasındaki Calvin’e yöneltir

sözünü. Doğrudan doğruya gözlerinin içine bakarak, Calvin'in öfkesinin karşısına geçer. "Kendini Hristiyan olarak adlandırıyorsun, Protestanlığı kabul ediyorsun, sırtını Tanrıya dayıyor, Tanrının amaçlarını anlamış olmakla övünüyorsun, Protestan gerçekliğini bildiğini iddia ediyorsun. Peki başkalarına öğüt veren sen, neden kendine öğüt vermiyorsun? Kürsüden iftira etmemek gerektiğini vaazeden sen, neden kitaplarını iftirayla dolduruyorsun? Gururumu ayaklar altına almak için, neden beni, böylesine bir kendini beğenmişlik, böylesine bir kibir ve kurumla -sanki Tanrının meclisinde bulunuyormuşsunuz ve o size yüreğinin gizlerini açmış gibi- yargılıyorsunuz?... Çok geç olmadan kendi içinize dönün. Eğer mümkünse bir an kendinizden kuşku duymaya çalışın, işte o zaman siz de birçok insanın gördüğünü göreceksiniz. Sizleri tüketen bu narsizmden, başkalarına duyduğunuz bu nefretten kurtulun. Hoşgörü içinde tartışalım, dinsizliğimin de üzerine atmaya çalıştığınız suçlar gibi gerçekdışı olduğunu göreceksiniz. Öğretinin bazı hususlarında sizden farklı düşünmemi tahammül edin. Dindar insanlar arasında, düşüncelerde farklılık olmasına rağmen gönül birliği sağlamak gerçekten de mümkün olamaz mı?..."

Şimdiye kadar, kraldan çok kralcılar ile doktrinerlere bundan daha insancıl ve uzlaşmacı bir yanıt verilmemiştir; üstelik, bu mükemmel sözleri bir yana, Castellio hoşgörü düşüncesini, belki de daha mükemmel biçimde, kendisine dayatılan savaş içinde sergilediği insancıl tavrıyla gerçekleştirmiştir. Alayı alayla, nefreti nefretle karşılamak yerine -"sizin bana karşı söylediklerinize benzer şeyleri sizin için ileri sürmüş olsaydım nereye kaçacağımı bilemezdim"- bu kavgayı, ona göre, düşün insanları arasında her zaman olması gereken

insani tartışmayla sona erdirmeyi dener bir kez daha. Hasımlarına bir kez daha barış elini uzatır, oysa hasımları çoktan ölüm baltasını kuşanmışlardır. “O nedenle sizden, İsa aşkına özgürlüğümü kabul etmenizi ve artık beni haksız yere suçlamaktan vazgeçmenizi rica ediyorum. Nasıl sizlerin serbestçe inanma özgürlüğünüz varsa, bana da serbestçe düşünme izni verin. Sizinkinden farklı dünya görüşüne sahip olanların yanlış yolda olduğunu söylemeyin ve onları hemen sapkınlıkla suçlamayın... Birçok dindar gibi ben de, İncil’i sizden farklı yorumlamama rağmen bütün gücümle İsa’ya inanıyorum. Elbette ikimizden biri yanılıyor, ama tam da bunun için birbirimizi sevmeliyiz! İsa günün birinde yanılana gerçeği gösterecektir. Bizim, sizlerin ve bizim tek bilmemiz gereken şey Hristiyanca sevmeye yükümlü olduğumuzdur. Sevelim ve bu yolla bütün hasımlarımızın ağzını kapatalım. Siz kendi düşüncenizi doğru buluyorsunuz, değil mi? Başkaları da kendi düşünceleri hakkında böyle düşünüyor; öyleyse daha bilge olanlar daha kardeşçe davranmalı ve bilgeliklerinin kibrine kapılmamalıdır. Çünkü her şeyi sadece Tanrı bilir ve o gururluları diz üstü çöktürür, alçakgönüllüleri yüceltir.

Size bunları büyük bir sevgi talebinden hareketle söylüyorum. Size sevgi ve Hristiyan barışı sunuyorum. Sizleri sevgiye çağırıyorum; bunu bütün ruhumla yaptığımı Tanrı ve insanlar şahittir.

Fakat buna rağmen bana nefretinizi sürdürmeye devam eder, sizleri sevgiye kazanmama izin vermezseniz, suskunluğumu çoğaltabilirim. Yargıcımız Tanrı olsun ve ona bağlılığımız ölçüsünde hakkımızda hüküm versin.”

Böylesine etkili, böylesine insancıl bir uzlaşma çağrısının düşünsel alanda bir hasmı yatıştırmamasına akıl erdirmek

mümkün değildir. Ne var ki her zaman tek bir düşüncenin yeminlisi olmuş ideologların, son derece insancıl düşünceler de olsa kendilerinininkinden başka düşünceler karşısında duyarsızlıkları doğaldır. Ne var ki düşüncenin tek yanlılığı kaçınılmaz olarak adaletsiz davranmayı gerektirir ve nerede bir kişi ya da bir halk bir ideolojinin fanatizmiyle doluyorsa, orada anlayış ve hoşgörüye yer olmaz. Düşüncelerini alenen vazetmeyen, ortalığı karıştırmayan, kavga etmeyen, yeryüzündeki tek bir insana bile düşüncesini zorla kabul ettirme gibi bir hırs kırıntısına bile sahip olmayan, sadece özgürlük isteyen bu insanın sarsıcı uyarısı Calvin’i hiç etkilemez; dindar Cenevre bu Hristiyanca barış talebini “rezalet” olarak geri çevirir. Ve derhal alay ve kışkırtmanın bütün zehirli atmosferiyle yeni, şiddetli bir ateş başlar. Şimdi Castellio’yu zan altında bırakmak, en azından gülünç duruma sokmak için başka bir yalan sahnelenir, belki de bu oyunların en hainesidir. Cenevre halkına bütün teatral eğlenceler, günah olduğu gerekçesiyle yasaklanmış olmasına rağmen, Cenevre Üniversitesi’nde, Calvin’in öğrencileri tarafından dindar bir okul komedisi hazırlanmıştı; bu komedide Castellio “de parvo Castello” adıyla şeytanın baş hizmetkârı olarak canlandırılıyor ve şöyle konuşturuluyordu:

“Quant a moy, un chacun je sers
Pour argent en prose oy en vers
Aussi ne vis-je d’aulture chose...”

(*) “Beni soracak olursanız, emrinize amadeyim
Dualar şiirler okurum üç kuruş için
Ve gözüm görmez başka şeyi...”

Bir havari yoksulluğu içinde yaşayan bu adamın kalemini para için sattığı ve sadece bazı papa yanlılarının paralı ajitatorü olarak hoşgörü öğretisi için mücadele ettiği yolundaki bu son iftira, Calvin'in izni ve hiç kuşkusuz Hristiyanlığın bu önderinin, İncil vaizi bu adamın teşvik ettiği küstahlıkla göze alınabiliyordu. Fakat, gerçek ya da iftira, bu, Calvinist nefret için çoktan beri aynı şeydir -onların düşündükleri tek şey Castellio'yu Basel Üniversitesi kürsüsünden attırmak, yazılarını yakmak, hatta kendisini de ateşe atmaktı. Bu hidetli kinin harekete geçmesine, Cenevre'de yapılan olağan ev aramalarından birinde iki kişide Calvin'in resmi onayının bulunmadığı -ki bu kendi başına bir suçtur- bir kitabın ele geçmesi fırsat yaratmıştı. '*Conseil à la France désolée*' adlı bu kısa yazının ne yazarının adı, ne de basıldığı yer bellidir; bunun için de hemen sapkın bir eser kokusu veriyordu. Bu iki kişi derhal yaka paça Konsistorium'un önüne çıkarılmış ve işkence kokusuyla kitabı Castellio'nun yeğeninden aldıklarını itiraf etmişlerdi. Kısıtılan avın işini bitirebilmek için avcılar hemen bu yeni izin peşine düşerler.

Gerçekten de "birçok yanlışla dolu bu kötü kitap" Castellio'nun yeni eseridir. Castellio bir kez daha erasmik bir çabayla kilise tartışmasının barışçıl biçimde sonuçlandırılması için uyarıda bulunma gibi o eski iflah olmaz "hata"sına düşmüştür. Sevgili Fransa'sında dinsel kışkırtmaların, en sonunda nasıl kanlı ürünler vermeye başladığını (Cenevre'nin gizil onayıyla), Protestanların Katoliklere karşı silaha sarılmalarını sessizce seyretmek istemiyordu. Ve sanki 1572'de Fransız Protestanlarının katliam gecesini ve *Hügeno** savaşlarının

(*) Fransa'da din savaşlarında Protestanlara verilen ad.

Kitabın yayınlanmasından sonra Zweig, Calvinistlerin ağır saldırısına uğramış ve gerçeğin ırzına geçmekle suçlanmıştır. Tartışmalar Zweig'in ölümünden sonra da sürdü ve Zweig'a belge ve bilgi sağlayan, eserin redaksiyonunu yapan, Jean Schorer lanetlendi.

PROMPTE

ET SINCERE

IOHANNES · CALVINVS ·

ANNO · AETATIS · 53 ·

· B. ·

Bugün de Calvin'i aziz olarak görenler var, ama yandaşlarının açıklamaları hiçbir zaman Zweig'in çizdiği portreyi (bir tarihsel nesnellik olmadığından çizilen her karaktere ilişkin duymamız gereken kuşkuyla birlikte) yadsıyacak düzeyde olmadı.

Miguel (Michael) Servet'in yaptığı İsa'nın bir Tanrı değil, peygamber olduğunu söylemekti. Bu Nasturias'tan beri tartışılan bir sorundu Calvin onu yakıtarak, Protestanlığın öz olarak Katoliklikten farkı olmadığını gösterdi.

Castellio, burjuva devrimi sırasında Hollanda'da tanınmış, eserleri basılmıştı. Ama dünya bu cesur adamı Zweig'la tanıdı. "Burada umut verici olan özgür düşüncenin zaferidir ve yüzyıllar boyunca onların da (bütün direniş savaşçılarının) zaferidir." Aralık 1954 **Hugo Hartung**

korkunç dehşetini önceden hissetmiş gi bir kez daha ve son anda böylesine kan akıtmanın anlamsızlığını anlatma yükümlülüğünde hissediyordu kendisini. Castellio'nun ifadelelerine göre, yanlış olan şu ya da bu öğreti değil, yanlış ve suç olan, bir insanı inanmadığı bir şeye zorla inandırmaya çalışmaktır. Yeryüzündeki bütün felaketler bu "forcement des consciences"ten, bu dar görüşlü fanatizmin, vicdanlara karşı zor kullanma yönündeki yeniden yeniden denenen kanlı çabasındandır. Castellio, bir insana, gerçekten inanmadığı bir şeyi zorla kabul ettirmenin ahlaka ve kanuna aykırı olduğunu kanıtlar; bunun da ötesinde Castellio'ya göre bu anlamsız ve yararsız bir çabadır. Zira insanların bir dünya görüşüne zorla kazandırılması sadece sahte inananlar ortaya çıkarır; bütün zor propagandasının işkence yöntemleri, bir partinin yandaşlarını sadece görünüşte ve sayısal olarak çoğaltır. Fakat gerçekte böyle şiddet yöntemleriyle kendine taraftar toplayan her dünya görüşü, bu yanlış hesabıyla dünyadan çok kendisini kandırmaktadır. Çünkü -Castellio'nun bu sözleri her zaman geçerliliğini koruyacaktır- "çok fazla taraftara sahip olmak isteyenler, kocaman fıçının içini, az miktardaki şarabı çoğaltmak için suyla dolduran budalalara benzerler; oysa bu durumda şarabın miktarı artmamakta, budala yaptığı işlemle sadece fıçının içindeki şarabın kalitesini bozmaktadır. İnançlarınıza zorla kazanmaya çalıştıklarınızın yürekten inandıklarını iddia etmeniz mümkün değil. Eğer bu insanlar özgür olsalardı, şöyle diyeceklerdi: Sizler, adalet duygusundan yoksun tiranlarsınız. Zorla kabul ettirdiğiniz şeylerin hiç önemi yok. Kötü bir şarap, insanlara zorla içirildi diye iyi şarap olmaz."

O nedenle Castellio yeniden ve yeni bir coşkuyla inancını

tekrarlar: Hoşgörüsüzlük, kaçınılmaz olarak savaşa, hoşgörü ise barışa götürür. Bir dünya görüşü, işkence aletleri, baltalar ve tüfeklerle değil, sadece ve sadece bireylerin samimi inancımlıklarıyla kabul ettirilebilir; savaşlar ancak uzlaşarak önlenebilir ve düşünceler birleştirilebilir. Protestan olmak isteyenler Protestan olmalı, Katolikliğe gerçekten inananlar Katolik kalmalıdır; hiç kimse diğerini kabul etmeye zorlanmamalıdır. İki mezhebin, anlamsız yere kurban edilen onbinlerce, yüzbinlerce insanın mezarlarını aşarak Nantes'ta barış anlaşması yapmasından önce, tek başına ve kederli bir hümanist, Fransa'nın hoşgörü fermanının taslağını kaleme almıştı. "Sana, ey Fransa, öğüdüm odur ki, vicdanları zorla bastırmaya, insanları izlemeye, öldürmeye son ver; bunun yerine, İsa'ya inanan herkese, Tanrıya başkasının düşüncesine göre değil, kendi düşüncesine göre hizmet etmesi olanağını tanı."

Fransa'da Katoliklerle Protestanların uzlaşması doğrultusundaki bu öneri, elbette Cenevre'de suçların en ağırı olarak görülür. Zira aynı saatlerde Calvin'in gizli diplomasisi, Fransa'da zorla Hügenolar savaşını çıkartmaya çalışmaktadır. İşte bu nedenden ötürü, Calvin'in saldırgan kilise politikası için bu insancıl pasifizmden daha kötüsü yoktur. Castellio'nun barış çağrısının etkisini kırmak için derhal bütün manivelalar harekete geçirilir. Her yere elçiler gönderilmiş, bütün Protestan otoritelere şikayet mektupları yazılmıştır ve gerçekten de Calvin, örgütlü ajitasyonu, Ağustos 1563'te Protestan Ruhaniler Meclisi'nin şu kararı almasını sağlar: "Bu yazıyla kilise, Castellio'nun kaleme aldığı 'Conseil à la France désolée' adlı kitabının yayımlandığı hususunda bilgilendirilir. Bu kitap çok tehlikelidir, korunmak gerekir."

Castellio'nun "tehlikeli kitabı" daha yaygınlaşmadan önce bir kez daha susturulmuştur, elbette fanatizm tarafından. Şimdi sıra bu sarsılmaz, bu boyun eğmez anti-dogmatik, anti-doktriner insandadır! Nihayet onun işini bitirmeli, nihayet sadece susmasını sağlamakla kalmamalı, aynı zamanda bir daha doğrulamaması için belini kırmalıdır! Castellio'yu kısıvrak yakalamak için bir kez daha Theodor de Beze ileri sürülmüştür. Theodor de Beze'nin Basel kenti rahiplerine adadığı "Responsio ad defensiones et reprehensiones Sebastiani Castellionis"i, sadece bu ithafla bile Castellio'ya karşı hareketin nerede başlatılacağını göstermektedir. de Beze din mahkemesinin bu tehlikeli sapkın ve sapkın dostuyla uğraşmasının zamanının çoktan geldiğini fısıldar. Fanatik din adamları, büyük bir kargaşa içinde, Castellio'yu yalancılıkla, kafirlikle, Anabalistlerin en kötüsü olmakla, kutsal öğretiyi tahrif etmekle, korkunç bir iftiracı, sadece sapkınların değil, aynı zamanda bütün zinacıların ve suçluların baş koruyucusu olmakla suçlamaktadır; en sonunda Castellio savunmasını şeytanın atölyesinde kurmuş bir katil olarak da adlandırılır. Gerçi hiddetin verdiği acelecilikle birbiri üstüne gelişigüzel yığılan bütün bu hakaretler birbirini dışlamaktadır, fakat bu kargaşa arasında açık ve net biçimde şu görülür: Nihayet, nihayet, nihayet Castellio susturulmalı, en iyisi öldürülmelidir.

de Beze'nin yazısı, çoktandır beklenen davanın sapkın yargılandığı mahkemede açılacağı anlamına geliyordu. Amacın ihbar olduğu, artık apaçık biçimde görülmektedir. Çünkü Basel Ruhaniler Meclisi, sivil makamları, Castellio'yu adi bir suçlu gibi yakalama çağrısı yapmaya davet edilmiş, de Beze ise adalet mekanizmasını harekete geçirmek için birkaç günlüğüne Basel'e gelmiştir. Ne var ki sa-

bırsızlığının karşısında hâlâ bir formalite eksikliği durmaktadır. Basel yasalarına göre, bir davanın açılabilmesi için yazılı biçimde ve ismen ihbarda bulunmak zorunludur; işaret edilen kitap ise bu işi görmemektedir. Aslında bu noktada doğal olan, eğer Calvin ve de Beze, Castellio'yu gerçekten dava etmek istiyorlarsa, böyle bir ihbar dilekçesini kendi isimleriyle vermeleri idi. Ne var ki Calvin eski -Servet davasında işe yarayan- yönteminde, yani kendi sorumluluğu altında bir dava açılması talebinde bulunmaktansa, davanın üçüncü bir şahıs sayesinde açılması yönteminde ısrar eder. Aynı Viyana'da, Cenevre'de yaşanan o ikiyüzlü süreç tekrarlanır: Kasım 1563'te de Beze'nin kitabı yayımlandıktan hemen sonra, Adam von Bodenstein adında, tamamen ilgisiz biri, Basel Belediye Meclisi'ne Castellio'ya karşı sapkınlık nedeniyle dava açılması için yazılı şikayet dilekçesi verir. Aslında bu Adam Von Bodenstein ortodoksluk taslayacak son insandı, çünkü Luther'i Wittenberg Üniversitesinden kovarı kötü ünlü Karlstadt'ın oğlu ve hiç de dindar olmayan Paracelsus'un öğrencisi olarak Protestan kilisesinin sağlam direklerinden biri sayılmazdı. Fakat öyle görünüyordu ki de Beze, Basel'i ziyaretinde Bodenstein'ı bu kötü hizmet için ikna etmeyi başarmıştı, çünkü Bodenstein Meclis'e yazdığı mektubunda, Castellio'ya önce Papacı, sonra Anabalist, sonra Tanrıtanımaz, sonra Tanrı inkarcısı, bir de bütün zinacıların ve suçluların koruyucusu olarak küfür eden kitabın bütün bu karışık argümanlarını tekrarlamaktadır. Fakat doğru ya da yanlış: ne de olsa (günümüze kadar korunmuş ve resmen Belediye Meclisi'ne yöneltilmiş) şikayet mektubuyla biçimsel olarak hukuk yolu açılmış oluyordu. Zabıtlara geçmiş bir belge mevcut olduğundan, Basel mahkemesinin soruşturma

başlatmaktan başka bir olanağı kalmamıştı. Calvin ve yandaşları amaçlarına ulaşmış bulunuyorlardı: Castellio suçlu sandalyesindeydi artık.

Aslında Castellio bu ahmakça suçlamalara karşı kendisini kolayca savunabilecek durumdaydı, zira Bodenstein kör bir gayretkeşlik içinde Castellio'ya birbirleriyle çelişen suçlamalar yapıyordu, öyle ki suçlamaların inanılır olmadığı gün gibi ortadaydı. Bunun dışında Castellio'nun kusursuz yaşam seyri Basel'de çok iyi bilinmekteydi; Servet'e yapıldığı gibi hemen tutuklanıp zincire vurulması, eziyetlere maruz bırakılması mümkün değildi. Castellio'dan üniversite profesörü olarak önce senato önünde, yapılan suçlamalara karşı kendisini savunması istenir. Meslektaşları için, Castellio'nun, kendisini dava eden Bodenstein'in kukla olduğunu açıklaması ve gerçek tahrikçiler de Beze ile Calvin'in, eğer kendisini dava etmek istiyorlarsa, şahsen ortaya çıkmalarını talep etmesi yeterli olmuştu. "Beni böylesine büyük bir tutkuyla suçladıkları için, sizden bütün ruhumla kendimi savunmak için izin istiyorum. Eğer Calvin ve de Beze doğru inançta iseler ortaya çıksınlar ve sizlerin önünde işlediğimi söyledikleri suçları kanıtlasınlar. Eğer doğru davrandıklarından eminlerse Basel mahkemesinin önüne çıkmaktan korkmamlar; beni bütün dünyanın önünde suçlamakta bir an bile tereddüt etmedikleri gibi... Beni suçlayanların büyük ve güçlü olduklarını biliyorum, fakat Tanrı da büyüktür ve o insanları fark gözetmeksizin yargılar. Ben yoksul, zavallı, şanı şöhreti olmayan sıradan bir adam olduğumu biliyorum, Tanrı da mütevazı olanları gözetir ve bu insanların kanlarını akıtanları cezasız bırakmaz." O nedenle Castellio, kendisinin mahkemeyi severek kabul ettiğini söylüyor, eğer karşı tarafın

suçlamalarından biri bile kanıtlanırsa hakettiği ceza için başını sunuyordu.

Elbette ne Calvin, ne de de Beze böyle bir öneriyi kabul edemezdi; ikisi de Basel senatosunun önüne çıkmayı göze alamazlar. Sanki bu hain ihbar kendiliğinden unutulup gidecek gibidir, fakat bu sırada Castellio'nun düşmanlarının yardımına bir raslantı yetişir. Castellio'ya yöneltilen sapkınlık ve sapkınlarla dostluk suçlamasını tehlikeli biçimde güçlendiren uğursuz bir mesele çıkar ortaya. Basel'de tuhaf bir şey olmuştur: 12 yıl boyunca Binningen'deki şatosunda Jean de Bruge adında son derece zengin bir yabancı yaşamış, yardımseverliği sayesinde bütün kent ahalisince sevilmiş ve sayılmıştı. 1556 yılında ölen bu soylu yabancının cenaze törenine bütün kent katılmış ve tabutu muteber bir yere gömülmüştü. Yıllar sonra, önceleri pek inandırıcı olmayan bir söylenti yayılmaya başladı kentte; söylentiye göre, bu soylu yabancı ne bir soylu, ne de bir tüccardı. Anabalistlere karşı yapılan vahşi katliam sırasında gizemli biçimde ortadan kaybolan 'Wanderboecks'un yazarı kötü ünlü, kanun kaçağı, iflah olmaz sapkın David de Joris'ten başkası değildi bu yabancı. Kilisenin bu iflah olmaz düşmanına, yaşarken de öldüğünde de büyük saygı göstermiş olan Basel için ne büyük bir öfke nedeni! Konukseverliklerini suistimal eden bu adamdan herkesin görebileceği bir öğ almak amacıyla resmi makamlar ölüyü mahkum ederler. İğrenç bir tören gerçekleşir: Sapkının çürümeye yüz tutmuş cesedi mezarından çıkarılır, bir yılın sapkın yazıyla birlikte Basel'in büyük pazar meydanında ateşe verilir. Castellio, üniversitenin diğer profesörleriyle birlikte bu tiksindirici gösteriyi izlemek zorunda kalmıştır, kimbilir ne ezici ve tüyler ürpertici duygularla! Zira Castel-

lio ile David de Joris arasında yıllar sürmüş bir dostluk bağı vardı, bir zamanlar birlikte Servet'i kurtarmaya çalışmışlardı ve hatta Joris'in, Martin Bellius'un 'De haereticis' adlı kitabının anonim yazarlarından biri olması ihtimali büyüktür. Herşey bir yana, Castellio'nun Binningen şatosunda oturan adamı sadece yabancı bir tüccar olarak tanımadığı, tersine baştan beri Jean de Bruge adlı adamın gerçek adını bildiği kuşku götürmez; fakat yazılarında olduğu gibi yaşamında da hoşgörülü olan Castellio, sadece, bu adam bütün kiliseler ve siyasi otoritelerce arandığı için onu ihbar etmeyi ya da onunla dostluğunu koparmayı bir an bile düşünmemiştir.

Bu kötü ünlü Anabalistle aniden ortaya çıkarılan bu ilişki Calvinistlerin, Castellio'nun bütün sapkınların ve suçluların hamisi olduğu yolundaki suçlamalarını tehlikeli biçimde doğruluyordu. Raslantı her zaman iki koldan saldırır: Aynı günlerde Castellio'nun, ağır biçimde suçlanan bir başka sapkınla, Bernardo Ochino ile ilişkisi açığa çıkar. Önceleri bütün İtalya'da eşsiz vaazlarıyla tanınmış ünlü bir Dominikan Papazı olan Ochino, aniden Papa engizisyonundan kaçmak zorunda kaldığı için yurdunu terketmiş, fakat çok geçmeden İsviçre'de de, tezlerinin başına buyrukluğu nedeniyle reformasyon rahiplerini ürkütmüştü; özellikle son kitabı "Otuz Diyalog" bütün Protestan dünyada mukaddesata inanılmaz bir küfür olarak değerlendirilen bir İncil yorumu içeriyordu. Bernardo Ochino bu kitapta başka tezlerin yanısıra, Musa Yasası'na dayanarak, İncil'in çok karılılığa ilkesel olarak izin verdiğini, dolayısıyla çok karılılığın caiz olduğunu, bunu tavsiye etmeksizin, açıklamaktaydı.

Skandal yaratan bu tezi ve ortodokslar için tahammül edilemez olan başka tezleri de içeren -ki Bernardo Ochino için

derhal dava açılmıştır- bu kitabı İtalyanca'dan Latinceye çeviren kişi Castellio'dan başkası değildir. Bu sapkın eser onun çevirisi olarak basılmıştı, böylece Castellio, mukaddesata küfreden bu tür eserlerin yaygınlaştırılması suçunu işlemiş oluyordu. Elbette şimdi o da bu işi bilen biri olarak en az yazar kadar din mahkemesinin tehdidi altındaydı. Calvin ve de Beze'nin, Castellio'nun en vahşi sapkınlığının kaynağı ve başı olduğu suçlaması, David de Joris ve Bernardo Ochino ile samimi dostluğu yüzünden bir gecede huzursuz edici bir olasılık kazanmıştı. Üniversite böyle bir adamı koruyamaz, korumak istemezdi. Dava daha başlamadan, Castellio, davayı yitirmişti.

Hoşgörünün savunucusu olan bu adamı, çağdaşlarının hoşgörüsüzlükleri nedeniyle nelerin beklediğini, kilise makamlarının, dostu Bernardo Ochino'ya karşı tutumu göstermektedir. Suçlu ilan edilen Bernardo Ochino İtalyan sürgün cemaatinin papazı olduğu Locarno'dan bir gece içinde sürülmüş ve cezanın ertelenmesi için bütün yalvarmaları merhamet uyandırmamış, yetmiş yaşında ve parasız pulsuz olmasına kimse acımamış, daha birkaç gün önce karısını kaybetmiş olması ona ufak bir süre bile kazandırmamıştı. Henüz reşit olmayan çocuklarla dünyayı dolaşmak zorunda bırakılması dindar teologların öfkesini yumuşatmamıştı. Dağ yollarının karla kaplı ve yolların kapalı olması Ochino'nun fanatik hasımlarını ilgilendirmiyordu: Sokaklarda gebersin fitneci sapkın! Ochino Aralık'ta sürülmüştür; herhangi bir yere iltica edebilmek için, buz tutmuş dağlar ve tepelerden peşinde çocuklarını sürükleyerek geçmek zorundadır, beyaz sakallı yaşlı adam. Ne var ki nefretle dolu teologlara, dindar vaizlere bu vahşet yetmez. Belki yumuşak dokulu insanların mer-

hamet duygusu, ihtiyar adam ve çocuklarının sıcak bir yerde gecelemelelerini sağlayabilirdi. O nedenle Ochino'nun geçeceği yerlere mektuplar yazıp, hiçbir Hristiyanın, bu canavar adamın evinde kalmasına göz yummaması gerektiğini bildirirler. Böylece, sürgün adamın geçtiği bütün kentler ve köylerde, sanki cüzzamlı bir kafiye geçiyormuş gibi bütün kapılar yüzüne kapanıyordu. Bu yaşlı bilge hiç dinlenmeksizin, gündüzleri dilenerek, geceleri samanlıklarda geceleyerek, soğuktan bitkin düşerek İsviçre'yi katetmiş, titreyen dizleriyle sınıra kadar ulaşabilmişti; daha önünde kocaman Almanya vardı. Almanya'da her yer uyarılmıştı. Ochino'yu ayakta tutan sadece Polonya'da daha insancıl insanların yanında kendisi ve çocukları için barınabilecek bir yer bulma umuduydu. Ne var ki beli bükülmüş adamın bu kadar ağır yükü kaldırması olanaksızdı. Bernardo Ochino hiçbir zaman hedefine ulaşamadı, huzura kavuşamadı. Hoşgörüsüzlüğün kurbanı olarak Machren yolunda son nefesini verdi ve burada yersiz yurtsuz bir serseri gibi çoktan unutulan bir mezara gömüldü.

Castellio bu korkunç aynada kendisini bekleyen yazgıyı açıkça görebiliyordu. Dava hazırlığı başlamıştı ve tek suçu insancıl duygulara sahip olmak ve baskı gören birçok insan için merhamet duymak olan bir adamın böylesine insanlık dışı bir dönemde merhamet beklemesi, insanlık beklemesi mümkün değildi. Artık Servet'i savunan Castellio'yu bekleyen şeyin Servet'in yazgısı olduğu görülüyordu; artık dönemin hoşgörüsüzlüğü, en tehlikeli hasmının, hoşgörünün boğazına sarılmıştı.

Fakat yazgı Castellio'nun peşindeki avcılarının görünür bir zafer elde etmelerini, yani her türlü diktatörlüğün baş düş-

manı Sebastian Castellio'yu zindanda, sürgünde, odun yığını üzerinde görmelerini istemez. Sebastian Castellio'nun ani ölümü, onu son anda davadan ve düşmanlarının ölümcül saldırılarından korumuştur. Castellio'nun bedeni, yorgunluk nedeniyle uzun süredir bitkindi; son günlerdeki kaygılar ve heyecanlar ruhunu da yükleyince, zaten çökmüş olan organizması daha fazla dayanamaz. Gerçi Sebastian Castellio kendisini son ana kadar üniversitedeki yazı masasına sürüklemektedir, fakat direniş boşunadır! Artık ölüm, yaşamak ve düşünsel üretimi sürdürmek isteğine galebe çalmıştır. Ateş içinde titreyen adamı yatağına taşırlar, şiddetli mide krampoları nedeniyle sütun dışında hiçbir besin alamaz, organları giderek kötüleşmektedir, sonunda yorgun kalbi durur. 29 Aralık 1563'te 48 yaşındayken ölen Castellio için, "düşmanlarının pençesinden Tanrının yardımıyla kurtuldu" demiştir, bir dostu ölümüne ilişkin konuşurken.

Sebastian Castellio'nun ölümüyle bu iftira da yerle bir olmuştu: insanlar bu son derece iyi meziyetlere sahip adamı ne kötü ve gevşek savunduklarının farkına gecikmiş olarak varırlar. Geride bıraktıkları, bu temiz ve büyük bilgenin ne kadar kusursuz, ne kadar yoksulluk içinde yaşadığını kanıtlar; evinde tek bir gümüş parçası bile yoktur. Küçük borçlarını, tabut ve cenaze masraflarını dostları öder, reşit olmayan çocuklarını yanlarına alırlar. Hakkında açılan davanın utancının bedeli olarak Sebastian Castellio'nun cenazesi manevi bakımdan bir zafer alayına dönüşür; Castellio sapkınlıkla suçlanırken korku ve endişeyle susmuş olanlar ortaya çıkar ve Castellio'yu ne kadar sevip saydıklarını göstermek isterler, çünkü ölüleri savunmak, yaşayan ve sevilmeyen birini savunmaktan daha kolaydır. Elbette bütün üniversite de ce-

nazeye katılmıştır; tabut öğrencilerin omuzlarında katedrale getirilir ve manastır girişine gömülür. Castellio'nun üç öğrencisi kendi paralarıyla yaptırdıkları mezar taşına şunları yazdırmışlardır:

“Ünlü ustaya, büyük bilimi ve temiz yaşamı için şükran.”

Basel temiz ve bilge adamın yasını tutarken Cenevre’de sevinç hakimdir; düşünce özgürlüğünün bu cesur savunucusunun öldüğü, vicdanların zorla baskılanmasına karşı sürekli mücadele eden bu adamın nihayet sustuğu haberi gelince Cenevre egemenleri öyle sevinmişlerdi ki, neredeyse çanlar çalınacaktı! İncil’c sadık bütün bu dindarlar, “Tanrının sözünün hizmetkarları”, sanki İncil’de “düşmanlarınızı sevin” denmemiş gibi yakışksız bir sevinçle birbirlerini kutlarlar. “Castellio ölmüş mü? Aman ne iyi!” diye yazar Zürih Papazı Bullinger. Bir başkası alay etmektedir: “Davasını Basel Senatosu önünde savunmak zorunda kalmamak için Castellio cehennem prensine (Rhadamanthys’e) sığındı.” İhbar oklarıyla Castellio’yu yere seren de Beze, Tanrıyı, dünyayı bu sapkından kurtardığı için över ve bunları öngörmüş bir kahin olarak kendisini yere göğe sığdıramaz: “Castellio’ya, Tanrı seni, mukaddesata ettiğin küfürler için cezalandıracak derken olacakları öngörmüştüm.” Bu tek başına, bir o kadar saygın mağlubun ölümü bile nefretle dolu olanların öfkesini dindirmemiştir. Ne var ki alay ölümleri incitmez; Castellio’nun uğruna yaşadığı ve öldüğü düşünce gerçekten insani bütün düşünceler gibi, en sonunda mekansal ve zamansal şiddetin üzerine çıkacaktır.

Kutuplar Birbirine Değiyor

Savaş bitmiş görünür. Castellio'nun ölümüyle Calvin tek düşünsel hasmını saf dışı etmiş ve aynı zamanda Cenevre'deki siyasal hasımlarını da susturduğundan planını tam olarak uygulamasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Diktatörler, başlangıçta kaçınılmaz olan krizi bir kez aştıktan sonra genel olarak belli bir süre sağlam sayılırlar; insan organizmasının iklim değışikliklerine, yaşam koşullarında meydana gelen değışikliklere başlangıçta rahatsızlık duymasına rağmen zamanla uyum sağlaması gibi halklar da egemenliğin yeni biçimlerine şaşırtıcı bir hızla alışırılar. Bir süre sonra şiddet dolu bugünü, özledikleri geçmişle kıyaslayan eski kuşak tükenmeye başlar, yeni kuşak ise, o günün ideallerini tek olanaklı ideal olarak doğallıkla kabul etmektedir. Halklar her zaman, belli bir düşünce sayesinde, bir kuşak içinde dönüşüme uğra-

ılabilir; Calvin'ın Tanrı buyruğu, 20 yıl sonra teolojik bir düşünce olmaktan çıkıp, maddi olarak görülebilir bir varoluş biçimi olarak yoğunlaşmıştır.

Bu dahi organizatörün, zaferden sonra mükemmel bir planlamayla sistemini genişlettiği ve giderek geliştirdiğini kabul etmek gerekir. Uygulanan demirden disiplin Cenevre'yi, yaşam tarzı bakımından örnek bir kent durumuna getirmişti; bütün ülkelerden reformasyoncular teokratik rejimin örnek uygulamasını takdir etmek için bu "Protestan Roma'ya" akın ediyorlardı. Sert disiplin ve Sparta terbiyesiyle elde edilebilecek her şeye eksiksiz ulaşılmıştı; gerçi yaratıcı çok yönlülük cansıkıcı bir monotonluğa ve soğuk matematiksel düzene kurban edilmişti, buna karşılık terbiye bir tür sanat katına çıkarılmıştı. Bütün öğrenim kurumları, bütün sosyal yardım kuruluşları kusursuz yönetiliyor, bilime çok geniş bir alan tanınıyordu. "Akademi"nin kuruluşuyla Calvin, sadece Protestanlığın ilk düşünsel merkezini kurmakla kalmamış, aynı zamanda bir zamanlar arkadaşı olan Loya'nın Cizvit tarikatının karşı kutbunu da oluşturmuştu: disipline karşı mantıklı disiplin, iradeye karşı çelikleşmiş irade. Calvinist ideolojinin papazları ve ajitatörleri, buradan, kılı kılına hesaplanmış bir savaş planına göre, mükemmel teolojik donanımlarıyla dünyaya gönderilmektedir. Zira Calvin, uzun süreden beri iktidarını ve gücünü, bu küçük İsviçre kentiyle sınırlı tutmama düşüncesindedir; iktidar hırsı giderek bütün Avrupa'yı, bütün dünyayı totaliter sistemine kazandırmak için ülkelerin ve denizlerin ötesine taşmaktadır. İskoçya şimdiden, elçisi John Knox sayesinde kendisine tabi olmuş, Hollanda ve kısmen Kuzey Krallıkları onun püriten düşüncesinin etkisi altına girmişti, Fransa'da Hügenolar son

darbe için hazırlanmaktaydılar. 'Institution'un dünya Institution'u, Calvinizmin Avrupa dünyasının tek tip düşünce ve yaşam biçimi olması için atılacak tek bir adım kalmıştı.

Calvinist ideolojinin büyük bir zaferle hayata geçirilişinin, Avrupa kültürünü ne kadar belirleyici biçimde etkileyeceğini Calvinizmin başegdirdiği ülkelerde kısa süre içinde geliştirdiği yapı göstermektedir. Cenevre kilisesinin, ahlaki-dinsel diktasını -kısa süreli de olsa- gerçekleştirdiği her yerde genel ulusal tandansların yanısıra ayrı bir tip oluşmuştur: dikkat çekmeden yaşayan, "kusursuz", "lekesiz" ahlaki ve dinsel görevlerini yerine getirenler. Her yerde görünür biçimde, duyumsal-özgül olan, metodik olarak bağlı olana getirilmiş ve yaşam soğuk bir hareket içine sıkıştırılmıştı. Bugün bile bu ülkede sokaklara baktığınızda -güçlü bir kişilik pratik şeylerde bile kendisini ebedileştirebilir- insanların davranışlarında belli bir ölçülülük, giyim-kuşam ve hareketlerde dikkat çekmeme ve hatta taş binaların ihtişam ve şatafattan yoksun oluşunda, mevcut ya da bir zamanlar mevcut olan Calvinist terbiye görülmektedir. Calvinizm her yerde bireylerin endividüalizmini ve dizginsiz yaşam taleplerini kısararak, her yerde hükümet makamlarının otoritesini güçlendirerek, yönetimi altında bulunan uluslardan alçakgönüllülükle ve ısrarla topluluğa uyan hizmetkar kişiler, yani mükemmel memurlar ve ideal orta halliler sınıfı yaratmıştır. Ve Weber, haklı olarak, kapitalizm üzerine ünlü araştırmasında, endüstrizmin hazırlanmasına Calvinist mutlak itaat öğretisi kadar hiçbir unsurun yardımcı olmadığını, çünkü kitlelerin dinsel olarak aynılaştırılması ve mekanikleştirilmesi için daha okulda eğitilmiş olduğunu kanıtlar. Bir devletin tebalarının iyi organize edilmiş olması, her zaman o devletin askeri

vuruş gücünü yükseltir; önce Hollanda, daha sonra İngiltere adına yeni kıtalar fetheden ve buraları yerleşime açan o mükemmel, sert, dikbaşlı ve özverili denizciler ve koloniciler çoğunlukla püriten menşeliydi ve bu dinsel köken, yaratıcı biçimde Amerikan karakterini belirlemiştir: bütün bu uluslar dünya çapındaki başarılarının bir çoğunu Saint Pierre'in vazilerinin sert eğitiminin etkilerine borçludurlar.

Fakat Calvin, de Beze, John Knox gibi "kill joy"ların*, bütün dünyayı fethettiklerini düşünmek büyük bir kâbustur! Avrupa'nın üzerine nasıl bir karanlık, nasıl bir monotonluk, nasıl bir renksizlik düşerdi! Bu sanat düşmanı, neşe düşmanı, yaşam düşmanı din fanatikleri, mükemmel aşırılıklara ve yaratıcı oyun güdüsünün, kendisini Tanrısal çeşitlilikte gösteren varoluşun bütün o hoş gereksizliklerine karşı ne büyük bir öfkeyle hareket ederlerdi. Avrupa'ya kültür tarihinde imparatorluk sağlayan maddi çok renkliliğiyle bütün sosyal ve ulusal karşıtlıklar, ürküntü verici düzeniyle şekillenişin büyük heyecanını engelleyen kuru bir monotonluk yararına nasıl yokedilirdi! Cenevre'de sanat hevesini yüzyıllar boyunca hadım ettikleri gibi, İngiltere'de egemen olur olmaz, çağın en mükemmel meyvelerinden birisi olan Shakespeare tiyatrosunu acımasızca çiğnedikleri gibi, kiliselerde eski ustaların tablolarını kırıp döktükleri ve insanca sevinç yerine Tanrı korkusunu geçirdikleri gibi bütün Avrupa'da da Tanrıya onlardan farklı biçimde yaklaşma çabaları aforoza kurban giderdi. Avrupa'nın onyedinci, onsekizinci, ondokuzuncu yüzyıllarını müzik, resim, tiyatro, dans, zengin mimari, şöenler, incelmış erotik, rafine söyleşiler olmaksızın düşünmek insa-

(*) Neşe bozan kimse.

nın boğazını sıkıyor! Sadece çıplak kiliseler ve doğru yolu gösteren sert vaizler -sadece disiplin ve tevazu ve Tanrı korkusu! Can sıkıcı ve karanlık mesai günlerimizde, Tanrının ışığı olan sanat “günahkar” bir zevk, bir eğlence, bir “pail-lardise”* olarak yasaklanır; Rembrandt değirmenci çırağı, Molière badanacı yada hizmetçi olarak kalırdı. Rubens’in şatafatlı resimlerini, belki kendisini de, yakarlardı; kutsal gü-leryüzlü engellenmiş bir Mozart, sadece ilahi besteleyebilen bir Beethoven! Shelley, Goethe ve Keast- bunları, dindar Ruhani Meclis üyelerinin “placet” ** ve “imprimatur”u*** altında düşünmek mümkün mü? Bir Kant, bir Nietzsche’nin düşünce dünyalarını “disiplin” gölgesi altında kurmaları mümkün mü? Yaratıcı ruhun israfı ve cesareti hiçbir zaman Versaille’da ve Roma barokunda olduğu gibi donup kalmaz, moda ve dansa rokokonun yumuşak renk oyunları geliş-e- mezdi; Avrupa ruhu, yaratıcı değişikliklerle gelişecek yerde teolojik yalan dolan içinde hareketsiz kalırdı. Çünkü özgür-lük ve sevinçle doyurulmaz ve geliştirilmezse dünya verim-siz ve yaratıcılıktan uzak kalır; bütün katı sistemlerde yaşam her zaman donmuştur.

Ne mutlu ki Avrupa, disipline edilmemiş, püritenleşme-miş, Cenevrelileşmemiştir: dünyayı tek bir sistemde toplama yönündeki bütün çabalar gibi, bu kez de yaşama isteği ve sonsuz yenilenmenin karşı konulamaz gücü sayesinde alte-dilmiştir. Avrupa’nın sadece küçük bir bölümünde Calvinist saldırı zaferle ilerlemiş, fakat egemen olduğu yerlerde bile

(*) Edepsizce hikayeler, açık saçık sözler.

(**) Mahkeme kalemine kayıt için verilen belge, yüksek makamlara verilen dilekçe.

(***) Basma izni.

Calvinizm bir süre sonra harfi harfine İncil dayatmasını gönüllü olarak bırakmıştır. Calvin teokrasisi hiçbir devlete uzun süre mutlak egemenliğini dayatamamıştır ve gerçekliğin direnişi karşısında, Calvin öldükten kısa bir süre sonra, yaşam düşmanlığı, sanat düşmanlığı ve bir zamanların acımasız “disiplin”i yumuşamış ve insancillaşmıştır. Çünkü uzun sürede somut yaşam, soyut öğretilerden daha güçlüdür. Yaşam sıcacık özsuyla bütün katılıkların içine akar, her sıkılığı gevşetir, her sertliği yumuşatır. Herhangi bir kasın sürgit kasılmış halde kalamaması gibi, herhangi bir tutkunun sürgit aynı şiddetini koruyamaması gibi, düşünce diktatörleri de amansız radikalizmlerinde sürekli ısrar gösteremezler; çoğu kez sadece bir kuşak, aşırı baskıların acısına katlanmak zorunda kalır.

Calvin’in öğretisi, aşırı tahammülsüzlüğünü beklenenden daha çabuk kaybetmiştir. Hiçbir öğreti, neredeyse hiçbir zaman, yüz yıl sonra ilk haline benzemez; Calvin’in bizzat ileri sürdüğü taleple Calvinizmin kendi tarihsel gelişimi içinde şekillenişini aynılaştırmak tehlikeli bir hatadır. Gerçi Jean Jacques Rousseau döneminde bile Cenevre’de tiyatronun yasaklanıp yasaklanmaması gerektiği tartışılıyor ve “güzel sanatlar”ın insanlık için ilerleme mi, yoksa felaket mi oluşturduğu soruluyordu, fakat “disiplin” aşırılığı çoktan kırılmış ve katı İncil inancı organik olarak insancıl olana uydurulmuştu. Zira gelişmenin canlı ruhu, her zaman, önceleri bizi kaba bir gerileme olarak ürküten şeyi gizemli amaçları için kullanmayı bilir. Sonsuz gelişme, sistemden sadece geliştirici olanı alır ve engelleyici olanı posası çıkmış bir meyve gibi bir kenara atar. Diktatörler büyük insanlık projesinde sadece kısa süreli düzletmeler anlamına gelir ve yaşamın ritmini en-

gellemek isteyenler onu kısa bir süre gerilettikten sonra daha ileriye iter: Lanet okumak isteyen fakat ağzından hep hayır duası dökülen Bileam'ın ezeli sembolü. Böylece bireysel özgürlükleri özellikle kaba biçimde sınırlamak isteyen Calvinizm sistemi ilginç bir değişiklikle içinden siyasal özgürlükler düşüncesini çıkarmıştır; Hollanda ve Cromwell İngiltere'si ve Amerika Birleşik Devletleri -ki buraları ilk etki alanlarıdır- liberal demokrat devlet düşüncesine en istekli biçimde yer vermişlerdir. Püriten düşünceden, yeni çağın en önemli belgelerinden biri olan ve Fransızların İnsan Hakları Bildirgesi'ni etkileyen Birleşik Devletler Bağımsızlık Bildirisi doğmuştur. Hepsinden daha tuhafı kutupların birbirine değmesidir -hoşgörüsüzlükten en fazla etkilenmiş olan ülkeler şaşırtıcı biçimde Avrupa'nın hoşgörü cumhuriyetleri olmuşlardır. Calvinist inancın yasa olduğu yerlerde Castello'nun düşüncesi gerçek olmuştur. Bir "Tanrı düşmanı", çağının ünlü anti-Hristiyanlarından biri olan Voltaire, bir zamanlar Calvin'in bazı dini konularda farklı düşündüğü için Servet'i yaktırdığı Cenevre'ye kaçmıştır. Fakat o da ne: Calvin'in görevdeki ardılları, Calvinist kilisenin vaizleri, felsefi konularda sohbet etmek için, Tanrıyı hiçe sayan bu adamı dostça ziyaret ederler. Öte yanda Hollanda'da Descartes ve Spinoza, insanlık düşüncesini her türlü kilise ve geleneksel bağdan kurtaran eserlerini kaleme alırlar. Bütün ülkelerden, inançları ve düşünceleri yüzünden baskı altında bulunanlar, en sert dinin şemsiyesi altına -aslında mucizeye pek inanmayan Renan, en katı Protestanlığın aydınlanmaya dönüşünü bir "mucize" olarak adlandırmıştır- kaçmaktadır. En uç karşıtlıklar, her zaman birbirlerine daha çabuk değerler, böylece Hollanda, İngiltere ve Amerika'da iki yüzyıl sonra hoşgörü

ve din, Castellio ile Calvin'in talebi neredeyse kardeşçe içiçe geçmiştir. Çünkü Castellio'nun düşünceleri de zamanını aşmıştır. Sadece bir an için o insanla birlikte ilettikleri de suskunluğa gömülmüş görünür; daha birkaç on yıl, toprağın tabutunu sardığı gibi, adı büyük bir suskunlukla çevrelenmiş olarak kalacaktır. Artık kimse Castellio'yu hatırlamaz, dostları bu dünyadan göçer ya da birbirlerini kaybederler, basılmış az sayıda yazısı giderek bulunmaz olur, basılmamış olanları basmaya da kimse yanaşmaz. Görünüşe göre Castellio boşuna mücadele etmiş, boşuna yaşamıştır. Ne var ki tarih gizemli yollardan yürür: Castellio'nun dirilmesine, hasmının zaferi yardımcı olmuştur. Calvinizm Hollanda'da biraz fazla şiddetle ilerlemişti. Fanatik akademide katılaştan papazlar egemen oldukları bu yeni ülkede Calvin'den daha sert olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Her iki dünyanın kralından yeni kurtulmuş olan halk bu duruma bir süre sonra direnmeye başladı; yeni kazandığı siyasal özgürlüğünün bedelini dogmatik vicdan baskısıyla ödemek istememekteydiler. Dinsel çevrelerde bazı vaizler Calvinizmin totaliterlik talebine itiraz ederler -bunlara daha sonra redciler denecektir- ve yürütülen bu mücadelede acımasız ortodoksluğa karşı düşünsel silahlar arandığında, birdenbire, silikleşmiş, neredeyse efsaneye dönüşmüş bir öncü savaşçısı hatırlanır. Coornhert ve diğer liberal Protestanlar Castellio'nun yazılarına işaret etmektedirler ve 1603'ten itibaren Castellio'nun yazıları Hollanda dilinde basılır; her yerde heyecan ve giderek artan bir hayranlık uyandırmaktadır bu yazılar. Birdenbire Castellio'nun düşüncelerinin yok olmadığı, adeta şiddet dolu günleri atlatmak için kış uykusuna yattığı anlaşılır; ve artık Castellio'nun düşüncelerinin gerçekten etkili olacağı an yak-

laşmaktadır. Bir süre sonra yayınlanmış yazılar yetmez, Basel'e elçi gönderilerek, diğer yazıları bulunmaya çalışılır. Bu yazılar Hollanda'ya getirilmiş ve hem orijinal dilde, hem de Hollanda dilinde defalarca basılmıştır. Ölümünden yarım yüzyıl sonra bu yitik adama -ki bunu kendisi umut bile edemezdi- yapıtları ve yazılarından oluşan bir külliyat ithaf edilir (Gouda 1612). Böylece Castellio yine tartışmanın odağındadır. Zaferle yeniden ayağa kalkmıştır, etrafında ilk kez sadık bir maiyet vardır, gayri şahsi ve anonim de olsa etkisini görmemek olanaksızdır. Castellio'nun düşünceleri başka yapıtlarda, başka mücadelelerde yaşar; Arminianerlerin protestanlıkta liberal reformlar için yaptıkları ünlü tartışmada çoğu argüman Castellio'nun yazılarından alınmıştır. Grizon Papazı Gantner -bir İsviçreli şairin biçimlendirdiği mükemmel bir kişilik- Chur Dini Mahkemesinde yargılanan bir Anabalistin savunmasını yapmak için mahkeme önüne çıktığında elinde "Martin Bellius"un kitabı vardır. Castellio'nun eserlerinin bu kadar yaygınlaşmasında, gerek Descartes gerekse de Spinoza'nın Castellio'nun düşünceleriyle dolu olmasının rol oynadığı, kanıtlanabilir olmasa da gerçektir. Ne var ki Hollanda'da hoşgörü düşüncesini benimseyenler sadece din adamları, hümanistler değildir; bu düşünce giderek teologlar arasındaki çatışmalardan ve vahşi kilise savaşlarından yorgun düşmüş olan ulusu derinden etkisi altına almaya başlamıştır. Utrecht Barış'ında hoşgörü düşüncesi devlet politikası haline gelmiş ve böylece soyut alandan etkin biçimde gerçek alana çıkmıştır: Castellio'nun bir zamanlar prenslere yönelttiği, düşüncelere karşılıklı saygı gösterme çağrısına siyasal bakımdan özgür bir halk kulak vermiş ve onu yasa katına çıkarmıştır.. Gelecekteki dünya egemenliğinin bu ilk kentinden

bütün inanç ve düşüncelere saygı fikri, çağı etkisi altına almaya devam eder; ülkeler birbiri ardına, Castello'nun düşüncesine uygun olarak, her türlü dinsel ve ideolojik baskıyı lanetlerler. Bireye, inançları ve düşüncelerinde özgür ve eşit olma hakkı sonunda Fransız Devriminde verilmiştir ve bir sonraki yüzyılda, artık bütün uygar dünyanın devredilemez düsturu olarak özgürlük düşüncesi -halkların, insanların, düşüncelerin özgürlüğü- egemendir.

Bir yüzyıl boyunca, neredeyse bizim çağımızın kıyısına kadar, özgürlük düşüncesi mutlak bir doğallıkla Avrupa'ya egemen oldu. Her devletin temellerine, dokunulamaz ve değiştirilemez bir esas olarak insan hakları örülmüştü ve artık despotlukların, ideolojik dayatmaların, inanç diktalarının ve düşünce yasaklarının her zaman için ortadan kalktığını ve bütün bireylerin düşünce özgürlüğü taleplerinin yaşama hakkı gibi güvence altına alındığını düşünmeye başlamıştık. Ne var ki tarih gel-gitlerden, iniş-çıkışlardan ibarettir; hiçbir zaman, hiçbir hak bütün zamanlar için kazanılmış değildir ve özgürlükler, her defasında farklı biçimlere bürünen şiddete karşı güvence altında sayılamaz. Her zaman, her ilerleme inkar edilecek ve en doğal şey bile yeniden tartışmaya açıktır. Özgürlüğü kutsal bir kazanım olarak değil de bir alışkanlık olarak hissettiğimizde, içgüdü dünyasının karanlıkları içinde onu yoketmek için gizemli bir istek oluşur; ne zaman insanlık uzun bir süre kaygısız ve barış içinde yaşamışsa, güç sarhoşluğu ve vahşi bir savaş isteği musallat olur insanlığın başına. Çünkü gizemli hedefine doğru ilerlemeye devam edebilmesi için tarih zaman zaman bizim tarafımızdan anlaşılmaz olan tersine gelişmeler kaydetmekte ve en sağlam baraj ve bentlerin sel tarafından yıkılması gibi, hukukun mi-

ras aldığımız duvarları yıkılmaktadır. İnsanlık böylesine korkunç anlarda sürünün kanlı öfkesine ve kölecil itaatine geri-lemiş görünür. Fakat her taşkında olduğu gibi bir süre sonra sular çekilecektir; bütün despotlar kısa sürede eskir ve soğur, bütün ideolojiler ve geçici zaferleri son bulur; sadece bütün düşüncelerin düşüncesi olan, o nedenle de hiçbir zaman yenilemeyen düşünce özgürlüğü yeniden yeniden dirilir, çünkü o ruh gibi ölümsüzdür. Zaman zaman ifade edilmesi yasak-lansa da, o, vicdanların hiç bir baskının ulaşamadığı derinliklerine fısıldamayı sürdürür. O nedenle iktidar sahiplerinin, susturdukları için yenilgiye uğrattıklarını düşünmeleri boşu-nadır. Çünkü doğan her yeni insanla yeni bir vicdan doğar. Her zaman, bu eski mücadeleyi yeniden başlatmak için manevi yükümlülüğünü anımsayacak biri bulunacak, her zaman bütün Calvinlere karşı direniş bayrağını açacak, her türlü zora, şiddete karşı vicdanların egemenliği ve özgür-lüğünü savunacak bir Castellio çıkacaktır ortaya.